

ЗУУРА СООРОНБАЕВА

ЧЫГАРМАЛАРЫНЫН
ЖЕТИ ТОМДУК ЖЫЙНАГЫ

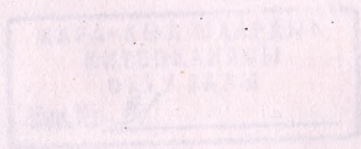
II

*Астра гүлү,
Жапайы розалар*

**Бул жыйнак
Кыргыз Эл жазуучусу
ЗУУРА СОРОНБАЕВанын
90 жылдык мааракесине
арналып чыгарылды.**

Повесттер

«Укуктуу»
Бишкек - 2011

**ЗУУРА
СОРОНБАЕВА**

**ЧЫГАРМАЛАРЫНЫН
ЖЕТИ ТОМДУК
ЖЫЙНАГЫ**

**II
ТОМ**

**«Улуу тоолор»
Бишкек – 2014**

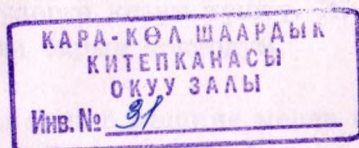
2018

ЗУУРА СООРОНБАЕВА

ЧЫГАРМАЛАРЫНЫН ЖЕТИ ТОМДУК ЖЫЙНАГЫ

Астра гүлү, Жапайы розалар

Повесттер

«Улуу тоолор»
Бишкек – 2014

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4
С 63

Сооронбаева Зуура.

С 63 Чыгармаларынын жети томдук жыйнагы. 2-том.
– Б.: Улуу тоолор, 2014. 264 б.

ISBN 978-9967-13-977-0

Жазуучунун аталган повесттеринде адам тагдыры, анын оош-кыйыштары – кейипкерлердин оң-терс кулк-мүнөздөрү аркылуу татаалдашып да, чечмеленип да олтурат.

Китеп өзгөчө жаштарды махабатты ыйык тутууга, аны баалоого үндөйт.

С 4702300100-14

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4

ISBN 978-9967-13-977-0

© Сооронбаева З., 2014

АСТРА ГҮЛҮ

Жайдын толуп турган кезинде Фрунзеге барып калдым. Көздөп келген жумушум бүтүп, үйгө кайтуучу мезгилим да келди. Жолдошторумдун «эртеңки дем алышты мындан өткөрүп кет» деген өтүнүчтөрүнө карабай, жолго чыгууга камымдым.

Фрунзенин автовокзалы. Эл көп. Машина-машинага тийбейт. Ичи жүргүнчүлөргө толгон автобустар менен жеңил машиналар биринин артынан бири зымыроодо.

- Бул такси кайда барат?
- Өзүңүз кайда барасыз?
- Пржевальскиге.
- Кечигип калдыңыз, орун жок.
- Аттиң – дедим да, дагы бир машинага бардым. Баякы эле жооп, орун жок. Убакыт өтүп жатты.
- Эже, сиз Пржевальскиге барасызбы? – деди бирөө.
- Ооба.
- Жүрүңүз, тиги машинада бир орун бар.

Сүйүнүп кеттим. Чемоданымды көтөрүп, машинанын жанына келдим. Алиги жолдошторун узатып жүргөн жигит машинанын эшигин ача берип, мага жылмайды. Ичинде отурган жүргүнчүлөргө көзүм түштү. Жүрөгүм шуу этип, кайра кетенчиктеп барып токтодум.

- Олтуруңуз!
- Ракмат, мен башка машина менен кетейин (калп айтууга туура келди), биз эки кишибиз, силерде болсо...
- Ай, катын, – деди машинада олтургандардан кимдир бирөө, тили күрмөөгө келбей, – оштонбой олтурбайсыңбы?

– Арманда каласың, биз менен кет. Жолдо катар гүлдөтөбүз сени, – экинчиси булдуруктады. Алардын сөзүн укмаксанга салып кете бердим.

– Токто! – күрөөсүнөн бери кара-көк тартып кызарган жигит машинадан чыгып, артымдан жете келди. Жүрөгүм оозума тыгылды.

– Сизге эмне керек?

– Сен керексиң! Машинага кеткен чыгымыңды биз төлөп берели.

– Эмне үчүн?

– Сенин кадырың үчүн.

– Коё бериңиз.

– Акмак кыла турган кишини тапкан экенсиң. Азыр эле түшөм деп коюп, кайра айныганың эмнең, ыя?..

Атам тааныбаган мындай зөөкүрдөн качып кутулуудан башка айла жок эле. Акыры көпчүлүктүн ичине кирип кетүүгө туура келди.

– Пржевальскиге бир орун бар, каалоочулар барбы? – Шофердун үнү заңк этти...

Учу-кыйырсыз тасмадай созулуп жаткан шоссе жолдо жеңил машина сызып бара жатты. Тынчтыкты шофердун анда-санда берген сигналы бузбаса, жылуу абанын эпкини акырын шуулдап, бир калыпта артта калууда.

Олтурган жүргүнчүлөр бири-биринен жай сурашат.

– Мен Сизди сыртыңыздан тааныйм, жаңылбасам Закен эже эмессизби?

– Ооба, Закенмин. Өзүңүз кайсы жерден болосуз? – Мен ага кайдыгер бурулдум.

– «Жылдыз» колхозунан.

– Ооба, жердеш турбайбызбы. Бул жакка качан келдиңиз эле?

– Өткөн дем алышта.

– Жөн-жай элеби?

– Жолдошум Фрунзеде ооруканада, ошого келгем.

– Мен тааныймынбы? Кимдин келинчеги болосуз?

– Балким, таанырсыз, колхоздун башкы агроному...

– А, тааныйм-тааныйм. Ооба, баса, жарааты катуу деп уктум эле, жакшы болуп калдыбы?

– Ракмат, эжеке, жакшы.

– Ошондой эле болсун. Абалын угуп чочулаганбыз. Сакайып кетсин бечара. Көгөрө турган жигит. Ал быйыл Ленин ордени менен сыйланбадыбы? Чарбада белдүү кызматкер, иштемчил. Азамат, колхозго ушундай тынчы жок кишилер керек... – деп сөзүмдү токтотуп, анын жүзүнөн бирдеме издеп жаткансып кадала тиктеп турдум.

Ооба, мен бул келинди көптөн бери көрүүгө ынтызар элем. Бир жолу ушулардын колхозуна барып калганымды эстедим. Башкы агроном экөөбүз жүгөрү плантациясынан баштап, эгин, беде, апиийим аянттарын кыдырып жүрдүк.

Жүгөрүнү көргөндө бүткөн боюм ымыр-чымыр болуп, эмне дээримди билбей апкаарып калдым. Калаган камыштай бийик чыккан «талаа ханышасын» аралап, атчан киши кирип кетсе көрүнгүс.

– Бул менин аялымдын участкасы. Начарырак жеринен чыктык. Арылап бастырсак мындан сонун. Тигил участка болсо Социалисттик Эмгектин Баатыры деген наамды жаңы алган Айнагүл эженики. Ал жыл сайын жүгөрүдөн мол түшүм өстүрөт. Топуракты иштетүү жагынан чабуулду катуу коюп жатабыз. Эгиндин жаздык айдоосун кескин кыскартып күздүк менен тоңдурмага көчтүк.

Башкы агроном менен бирге баратып, анын аялы жөнүндө уккан сөздөрдү эстедим. Кантип сурасам? Балким, аны менен ажырашып кеткендир. Өтө салкын турушат дешчү эмес беле. Ушул өңдөнгөн жигитти чанып жүргөн аялды көрүп койсо жаман болбос эле. Балким, чыны менен эле укмуш аялдыр. Эгер агроном түшкү чайга үйүнө чакырса жан-дилим менен бармакмын. Бирок андай болгон жок. Талаа станына барып түштөнүүгө туура келди.

– Эче балаңар бар, иним?

– Бирөө, экинчиси курсакта. Келинчегим декретке жаңы чыкты. Кийин жентек жегенге келиңиз бизге...

...Ошондогу жигиттин жылдыздуу жүзү көз алдымдан тартылып өттү. «Эки адам көрүшөт, эки тоо көрүшпөйт» дегендей, тагдырдын марттыгын көр. Бир кезде мен көрсөм деп дегдеген ошол келиндин минтип жанымда олтурганын кара.

Ичимден сыр билгизбей сынай тиктейм. Мен уккан аялы болду бекен? Эгер ал болсо күйөөсүнөн өтө деле ашып кеткен өзгөчөлүгү көрүнбөйт. Күнгө тотуккан кара тору жүзү сүйкүмдүү. Көзү бажырайып оттуу. Менин көңүлүмдү көбүрөөк өзүнө бурган берметтей аппак тиштери болду. Күлсө да, сүйлөсө да тептегиз болуп келинге бир башкача сулуулук берип турат.

...Башы булутка жетсе да адам баласынын өзүнчө түйшүгү, өзүнө туштук өкүнүчү болбой койбойт эмеспи. Келин канчалык өзүн жайдары көрсөтөйүн дегени менен, капысынан кайра-кайра улутунуп, оор дем алып коюшу менин көңүлүмдү тынчсыздандыра баштады. Кандайдыр көздөгөн максаты ордунан чыкпай, кимдендир ыза көрүп, катуу сокку жеген кебетеси бар.

Гүлкан көзүн жашылданта бир оокумда мага бурулду:

— Айтыңызчы эже, армансыз адам жаралат болду бекен?

— Эмне үчүн болбосун.

— Балким, жер жүзүндө бактысыз жаралган жалгыз мен болуп жүрбөйүн? — Мостоё түштүм.

— Эмне үчүн антесиң? — Күйөөң теңтуш, турмушуңар жакшы.

— Турмушу жакшы болуп, дүйнөгө түркүк болуп, миң жашаган ким бар. Же адамды бактылуу кылган дүнүйө менен дөөлөтпү? Жок, жок, такыр андай эмес. Мен буга эч качан кошула албайм. Адамды бактылуу кылган — адам, сүйүү. Же жалган айтып жатамбы?

Келиндин өпкөсүн көптүргөн көңүлдөгү сырын ким менен бөлүшүп, ким менен сырдашарын билбей ынтызарланып келатканын байкадым. Адам кээде ичиндеги терең капасын теңтушуна же аны баалай билген кимдир бирөөгө

айтып, эркин баарлашып алса, үстүндөгү жүгү жеңилдене түшкөнсүп, ичи ачылып калат эмеспи. Билгизбей сурадым.

– Эмне үчүн мынчалык нааразысың? Силер жөнүндө башкача пикирде элем. Кокус жаңылып жатып жүрбө?

Келин селт этти. Мостойгон калыбында сөз катты.

– Жаңылып жатып жүрбө дейсизби? Эмне үчүн минтип сурадыңыз?

– Бактысыз деп кандай кишини айтарын өзүң түшүнөсүңбү? (Мен Гүлканды түз эле сен деп сүйлөөгө өттүм.) Жаман көрсөң жаман көр, бул айтканың жакшы эмес, Гүлкан.

– Түшүнөм эжеке, кичине эмесмин да.

Келиндин өңү адегенде бозоруп барып, кайра албыра түштү.

– Кайын энең силер менен чогуу турабы?

– Анан кайда барат? Кызык сурадыңыз.

– Дегинкисин айтам да. Жашырган менен болобу, кийинки жаштардын көпчүлүгү кайын энени каалашпайт. Өздөрүнчө турууну эңсейт. Энелердин ак пейилине түшүнбөй, чуу көтөрүп жүргөн келиндер азбы? Карыны бактысыздыктын башы деп билген жеңил ойлуулардын эченин көргөм.

Гүлкан чебелене түштү.

– Эгер кайын энем болбогондо, балким... – бир демге унчукпай калып, кайра мындай деди: – Мен ал кишини өз энемден артык көрсөм көрөм, кем көрбөйм. Акылдуу, мээрбан аял.

– Күйөөң ичкиликте жакшы көрөбү?

– Эркек эмес, биз деле иче коюп жүрбөйбүзбү. Шарты келген жерде ичет.

– Аны сурап жатканым, кээде үй-бүлөнүн ыркын кетирип, ынтымакты бузган көпчүлүк учурларда ичкиликтен да болот. Бактылуу эрди-катынды бактысыз кылган да ошол жинди суу.

– Айттым го эже, ал андайлардан эмес, ичкичил кишилерди өлгөндөй жек көрөт.

Гүлкан экөөбүз тең бир топко унчукпай калдык. Өзүмдөн өзүм бушайман болуп, оюм алда кайда чабыттап, жанымда олтурган ушул келиндин бүдөмүк, чоочун турмушуна улам арылап сүңгүп бара жаттым. «Ишке жөндөмдүү, эл-журтка алымдуу болгону менен аялга калганда карамүртөс неме болсо керек. А балким, кылдан кыйкым таппаган кызыл камчыдыр, ким билсин. Кокус ошондойлордон болсо, колуктусунун көкөйүнө көк талкандай тийген кара боор бул жигитти кантип жакшы деп мактоого болот...»

– Эже! Эмне мынчалык ойго батып кеттиңиз?

– И, сенин күйөөң жөнүндө ойлоп кеттим, Гүкен. Эстүү жигитпи дечү элем. Бирок...

– Жолдошумдун адамгерчилиги жөнүндө кабатыр болбоңуз. Балким, бактысыз болушума өзүм же башкалар күнөөлүүдүр.

Гүлкан шадылуу ичке манжаларын кырсылдаткан калыбында алдын тиктеди.

– Түшүнбөдүм. Деги бири-бириңерди сүйүп үйлөнүштүңөр беле?

– Кеп ошондо болуп жатпайбы. – Таңыркай түштүм:

– Кызык. Мындай ишти силерден күткөн эмес элем.

– Көрүнгөн кишиге өз баркын өзү кетирип өөдө-ылдый сүйлөй берет экен деп ойлобоңуз. Эгер менин абалыма түшүнгөн болсоңуз, байкуш Гүлкандын айтары да, күйөрү да эп экен дээр элеңиз. А балким, өз башыңыздан өтпөгөндүктөн ошентип жатсаңыз керек.

Гүлкан жөнүндө уккан ушак сөздөрдүн түйүнү кайдан келип чыккандыгын өз оозунан уга тургандыгыма эми көзүм жетти.

– Айтчы, Гүкен, сенин гүлдөп турган бактылуу өмүрүңө кош колдоп кандай кара ниет таш ыргытты экен. Ачык сүйлөчү?! – Каным сыртына тээп, жүрөгүм сыздап турганын билдим.

– Угасызбы?

– Угамын. Өзүм сурап жатпайымбы. – Гүлканга ыктай олтурдум.

— Болуптур, эже, мынча болду башынан айтып берейин... Жоолугун оңдоп байланып, оң колун машинанын артки жаздыгына узата сунуп коюп сөзгө кирди.

* * *

Мен эки бир туугандын ортосунда, эки энени тең эмген тел карабоз тайдай эрке чоңойдум. Атам менен энем кың эткен баланын үнүнө зар болуп жүрүп, мени көрүшүптүр. Атамдын иниси Сагалы да баласыз киши. Ошентип, эки үйдүн ортосунда көзгө басар жалгыз кыз болгондугумдан айылдагы өзүм теңдүү кыздардан өзгөчө кийинип-ичинип бойго жеттим. Атам колхоздо чабан болуп иштөөчү. Атам болсо кой-товар фермасынын башчысы, орто билимдүү адам. Айылдагы бир топ адамдардан маданияттуу да, оокаттуу да туруучубуз. Атамдын бир жакшы сапаты өмүрүндө калп айтып, кара өзгөй сүйлөбөгөн, эмгек десе эт-бетинен кеткен ак ниеттүү адам. Ошонусуна жараша айтканынан кайтпаган, өз билгенин өзгөгө бербеген, убадага бекем, намыскөй.

«Жакыбалы орундатам деп оозунан чыкса бүттү, анда кам санабагыла. Кокустан болбойт десе болбогону, экинчи аны кайталап кереги жок», — деп айылдагылар кандайдыр бир иштер боюнча сөз болуп калганда эки жооптун бирин угуп тим болушчу. Атамдын мындай бир мүнөздүүлүгү мага да жагуучу. Ошондуктан, атамдын көңүлүнө жакпай турган иштерди иштебөөгө, ал кишини капа кылып, көңүлүн чөктүрбөөгө көп аракет кылуучумун.

Мен эс тартып бойго жете баштаган сайын жуучулар да көбөйө берди. Бирок биздин үйдөгүлөр алардын биринин сөзүн да илик алган жок. Атам мени окутууга абдан ынтызар эле.

Эч нерседен капарсыз, наристедей эркелеп, бой тартканымды билбей жүргөн кезде, онунчу классты бүтө турган мезгил да келип жетти. Жетилүү аттестатын колума алып, Фрунзедеги кыз-келиндер институтуна келип кирдим.

Күн артынан күндөр, апта артынан айлар жипке тизген мончоктой биринин үстүнө бири кошулууда. Мени жалгыз гана тынчсыздандырган алыста калган ата-энем болбосо, жашоо да, окуу да көңүлдүү. Балага ата менен энегин да өзгөчө жакын көрүнгөнү болот окшобойбу. Энемди бир ойлосо, атамды эки ойлойм. Мойнунан орой кучактап, адатымча сакалынан жыттагылап, беттеринен өпкүм келет. Тизесине башымды коюп, чалкамдан жатып алып кыңылдап ырдап, тайрандап өткөргөн күндөрүмдү сагынам. Атам да мени сагынып жүргөндүр. Эртең менен дайыма мени чекемден өөп ойготоор эле. Оо, байкуш атам, оорукчал да болуп кетти. Өлбөй жүрүп менин убайымды көрөр бекен. Эч кимдин атасы менин атама окшобогондой, менин атам көп атадан мээримдүү да, акылдуу да сезилет өзүмө. Ата-энемди узагыраак көрбөй калсам, ушунчалык сагынып кетем дейсиз, алар менин эсимден да, түшүмдөн да кетпейт. Ошентип, аз болсо да убактым боло калса үйдү көздөй шашылам. Ой, чиркин ай, ата-энемди көрүп, аман-соосун билип келгеним өмүрүмдүн багы, көңүлүмдүн сыймыгы.

Анда мен «сүйүү» деген дарттан алысмын. Сыягы кээ бирөөнүн сезими бул жагынан эрте ойгонсо, экинчи бирөөнүкү кеч ойгонсо керек. Жолдош кыздарымдын сүйүп калган жигиттерин айтып, кээде кубанып, кээде ооздорунан көк түтүн бурап кайгырып олтургандарын көргөндө, бир бөтөн шаарды тээ алыстан карагандай болом. Алардын турмушка көз карашы, өз өмүрлөрүнүн келечекке багыт алышы менден айырмаланып тургандай сезилет. Ал эми менин максатым болсо жалгыз гана окуу.

Айылдан катты көп алам. Күндөрдүн биринде Ажар деген теңтушум мага төрт-беш баракты толтуруп кат жазыптыр. Өзүнүн колхоздо кандай иштеп жаткандыгын, ден соолугунун чындыгын кыскача жазып келип, мындай деп кошумчалаптыр:

«Сапардын окуусун бүтүп келгенин уккандырсың. Биздин колхоздо агроном болуп иштеп жатат. Керилген сонун

жигит болуптур. Узун бойлуу, ак жуумал. Балбылдаган акылдуу кара көздөрү адамды өзүнө магниттей тартат. Мындай сүйкүмдүү сулуу жигитти мурда көрбөгөндүгүмдөнбү, же көрсөм да, көңүл бөлгөн эмесминби, айтор, Сапар менин көзүмө жомокто айтылуучу асмандан түшкөн перинин баласы сыяктуу сезилет. Ачыгын айтсам сүйүп калган өңдөнөм. Сенден эмнесин жашырайын, кеңешиңди айтып кат жаз. Сен билесиңби Гүке, бул жактагы келин-кыздардын эки сөзүнүн бири эле Сапар жөнүндө болуп жатат.

Кимибиз бактылуу болорубузду ким билсин. Айтчы, өзүң жигит таптыңбы? Кең Фрунзеден үч жылдан бери эч кимим жок дегениңе ким ишенсин. Ичиндин бектиги темир сандыктай эле бар ээ. Антип, менден кызганбай, курдашыңдан жашырбай жигитинди тааныштырып кат жаз. Мындан ары өзүм жөнүндө болгон жаңылыктарды билдирип кат жазып турам. Сен дагы, макулбу? Кош. Ажар».

Бул катты окуп Салкын жеңем эсime түштү. Байкушум, бактысы бар экен. Бирөөнөн толбой калган кенемтеги, экинчисинен толтурат деген ушул. Күйөөсү согушка жөнөгөнү жатканда төрөгөн дешет. Ошон үчүн атын Сапар деп коюшуптур. Куураган гана согуш, башы бүтүн, боору эсен эч ким калган жок го сенин кандуу чеңгелиңден. Салкын жеңем жакшы көргөн жарынан калган жалгыз уулун караан тутуп, белине таңуу кылып, ошон үчүн өз түтүнүн өчүрбөй, турмуштун ачуу-таттуусун башынан көп өткөрдү. Күйөөсүнөн ал жыйырма жашында калыптыр. Кайран жыйырма жаш, кайран келберсиген кез...

Сапарды көрбөгөнүмө бир топ жыл болуп кетти. Мен алтынчы классты бүткөн кезде, ал онунчу классты бүтсө керек эле. Анан аны Ташкенттеги Айыл чарба институтуна кетти деп айтышты. Жайкы каникулга келип калганда биздики Сапарды чакырып дайыма тамак беришчү. Жол каражатына кайрылышчу... Атам анын атасын оозунан түшүрчү эмес.

...Мен Сапарды энеси менен шаардан келатканда көрдүм. Арабанын үстүндө алы-жаны калбай энесине бирдемелерди көңүлдүү сүйлөп келе жатыптыр. А Салкын жеңем болсо бактыга батып, дүнүйөсү түгөл болуп, баласынан башканы биротоло унутуп койгондой албырат. Менин көзүмө сулуу да, жаш да болуп кеткендей көрүндү. Сапар мени көрө коюп амандашты. Анан мени артына бурулуп ээрчий караган калыбында, энесине бирдеме дегендей болду. «Жакып абамдын кызыбы? Бой тартып калган тура», — деп айтты бекен деп ойлодум. Анан эмне болду эле? Же ошол бойдон көрбөй калдымбы? Туура. Андан кийин көрө элек экенмин.

Кийинки жылдарда айылга шашылып келип, шашылып кетип жүрдү. Жайкы каникул убагында практикадабы же өз каалоосу боюнчабы, айтор, Өзбекстандын чарбаларынын биринде иштеп жүрүптүр деп айтышты.

Эмнеси болсо да жакшы кеп болуптур. Аман болсун, ал да бирөөнүн көзгө басар жалгызы. Ыймандуу немеге үйлөнүп, Салкын жеңеме кайрымдуу болсо болду. Эгер Ажардын ою ордуна чыкса жаман болбос эле. Эстүү кыз.

Ажардан экинчи кат келди. Тим эле оозунан көк түтүн буркурайт. Анын Сапарга ашык болуп калганы жазган сөзүнөн гана эмес, ар бир тамгасынан байкалып турат.

«Айтчы Гүлкан, мен эми эмне кылам? Сапарды өзү бирдеме деп сунуш киргизип, сөз баштайбы деп күтүп жүрүп чыдамым кетип баратат. Ал мага жөнөкөй жолдоштор катарында гана жылуу-жумшак мамиле кылат. Ашык сөз айтып такыр унчукпайт. А мен болсом анын ыйык махаббатына чалдыгып, дүркүрөп күйүп баратам. Мага түшүнүп жатасыңбы, Гүлкан? Дагы, кечке жумушта мас немедей аны ойлоп жүргөнүм аз келгенсип, түнкүсүн уктабай, азап тартып чыкканымчы. Эгер ушунумду энесине айттырсам кандай болор эле? Бирок кыз башым, кыл чачым менен балаңа айт, мени келин кылып алууга жардамдаш дешим өлүмгө барабар го дейм. Иш дегенде жанын таштаган жигит болуптур. Азыр ал күнү-түнү чапкылап талаада, айдоо

аянттарына жер семирткичтерди чыгаруу менен алек. Комбайн менен тракторлордун ремонту бүттү деп жатышат. Кечээ күнү комсомолдук жаштардын чогулушу болду. Жаштардын иштеген иштери боюнча Сапар жарыш сөзгө чыкты. Анын сөзүн колхоздун жаштары ушунчалык ынтаа коюп угушту. Келеркиде бардык дан эгиндеринен, тоюттук чөптөрдөн, ал эмес картошкадан да мол түшүм өстүрүп алуу боюнча комсомолецтер менен жаштар өздөрүнө милдеттенме алышты. Жыйналыш бүткөндө чогуу чыктык. Мен ага кылчаңдасам, эч кимге кошулбай жалгыз басып кетти. Артынан жүрүп олтуруп, алардын эшигинин алдынан бурулдум. Ал мага назар салып да койгон жок. Артын бир кылчайып карап алды да үйүнө кирип кетти. Баса, сени эмне үчүн экенин билбейм, эки-үч жолу сурады. Кат жазсаң салам айтып кой деди. Анан сенин адресинди сурайт, мен берген жокмун. Азырынча мендеги болгон жаңылык ушул.

Кат жаз. Ажар».

Курдашымдын үчүнчү катын алганда төбө чачым тик турду. Ажар адатынча эсен-соолукту сурабастан туруп эле, сөзүн баякы эле Сапар жөнүндө баштаптыр.

«Гүлкан! Мен сага абдан таарындым. Бул жөнүндө кандай десең андай де, сыягы мага жакшы жолдош эмес экенсиң. Сага ишенип бардык сырымды жашырбай жазып жүрсөм, сен менин ак тилегиме каршы чабуул коюп жүргөн турбайсыңбы. Эмне үчүн Сапарды сүйөрүңдү биринчи катта жазбадың, же менин тамашама батып, шылдыңдагың келеби? А балким, тамырымды кармап, сырымды тарткың келгендир. Антпесең деле Сапар сага үйлөнөт тура. Бактылуу бол!

Ажар».

Мен канчалык актанып кат жазганым менен, Ажар мага кат жазганын койду. Ошентип, экөөбүздүн ортобуздагы жолдоштук мамиле ортосунан чарт үзүлгөн жиптей бөлүндү да калды.

Бул учурда мен үчүнчү курста окуп жаткан кезим болуучу. Биринчи семестрди аяктап, үйгө келдим. Биздин үйдөгүлөр менин көзүмө мурдагыдан да жайдары, мурдагыдан да чектен чыга мээримдүү болуп кеткен сыяктуу көрүндү. Мындай аша чаап өнтөлөө мага өгөй учурады. Ойго баттым. Ушундай мамиленин далдаасында бир кара чаар жылан ийрилип жатканын көөмөйүмдө байкагандай болдум.

Адаттагыдай эле мага учурашууга келип-кетип жаткан кошуна-колоң, тели-теңтуштар көп. Олтургандардын арасынан Салкын жеңемдин көзү көзүмө башкача урунду. Жүрөгүм болк дей түштү. Көзүмдү андан ала качтым.

- Алдыңа кетейин, Гүлкан, дагы канча жыл окуйсуң?
- Үстүбүздөгү жыл менен үч жыл.
- И-и аз калган экен. Дениң сакпы, кагылайын?
- Түзүк. (Сурагым келбесе да) Өзүңүз жакшы жүрөсүзбү, жеңе?

– Жаман эмес, алдыңа кетейин, Сапашым окуусун бүтүп келип ушул жерде иштеп жатат. Көрөсүң го өзүң, каадалуу эле жигит болуп калыптыр. «Саргара жортсоң, кызара бөртөсүң» дегендей, эмгегим талаага кетпептир.

Олтурган аялдар сөзгө аралашты.

– Э ботом, Сапаке келинчек албаймын дейби? Аны менен тең балдар акар-чакар болуп калышты. Атаганат, бир ак жоолук алып келип берсе жаныңа караан болот эле ээ.

– Өмүрү тозбосо болор энелер. Көбү бүтүп азы калды, өзү да ойлоп жүргөн чыгар.

– Багыңа ыймандуу неме кезиксе экен. Айылда чыбыгы кыргыйдай көп эле кыздар бар. Аларды жактырбайт бекен?

Мен эшикке чыгып кеттим. Келгенден бери эсимде Ажар. Шааркан жеңемден сурасам, «ошол Ажарыңды койчу, кагылайын кичине кыз. Ботом, Сапарды сүйөм деп чыгарбаган ыры, сүйлөбөгөн сөзү жок. Эртели-кеч саксактап, ушул тегеректен кетпейт. Кыз болбой куруп калсын. Эси жок неме тура. Тү, кантип ошентип эркектердин арка-

сынан өзү уялбай ээрчийт ыя. Сен эми андай бузулган кыз менен жолдош болгонунду кой, кагылайын кичине кыз. Жаманатты болосуң, Кудай урсун жаманатты болосуң...» Бирок мен жеңемдин сөзүнө ишенгеним жок. Ажардын таламын талашып, актоого аракет кылдым. Чындыгында эле Ажар эл айткандай чийинден чыгып кетүүдөн алыс экенин билем да.

Мен мурда Сапар менен бет алышып сүйлөшүп көргөн жан эмесмин. Келгенимден бери ар түрдүү жумуштарды шылтоолоп Сагалы абамдыкына да, биздикине да көп келүүчү болду. Мен аны көрүп, Ажардын сүйө тургандыгынын жөнү бар экен деп ойлодум. Ырас эле кыздардын жүрөгүнө чок сала турган келишимдүү сулуу жигит болуптур.

Бир күнү клубда жаштардын кечеси болорун угуп, кыздар менен барып калдым. «Жаштарды адептүүлүккө кантип тарбиялоо керек» деген лекциядан кийин бий болду. Сапар ордуна туруп четте турган мени көздөй басты. Ал мени бийге чакырды. Мен аны менен бийге биринчи жолу түштүм. Сапар адамды ушунчалык жеңил алып жүрөт экен дейсиз, тим эле укмуш. Музыка бүткөндөн кийин скамейкалардын бирине келип олтурдук. Ошол замат алдыбыздан Ажар өтүп кетти. Мен анын атайын ошенткенин дароо билдим. Ушуну эртең бетиме кармап жүрбөсүн, деп ойлоп, анын артынан барсамбы дегенчелик кылып ордумдан турдум. Сапар кошо козголду. Музыка ойноп жаткандар бизди эле күтүп тургансып, кайра баштан вальсты баштап кирди. Сапар мени жадырай карап алды да, кайра баштан колумдан кармай, далымдан имере кучактады. Музыканын ыргагына көшүп баратып, жүрөгүм алда немеден чочугансып улам-улам селт дей түшүп басыла калып жатты. Анан калса Сапардын жүрөгү көөдөнүнүн сыртында жүргөнсүп, менин эмчек тушумду кайра-кайра ургулап баратты. Эркектердин жүрөгү ушундай катуу урат окшобойбу деген ойдо калдым. Мен канчалык өзүмдү андан оолак кармайын дегенге болбой, Сапар мени өзүнө имере тартып

жеңил айланып жүрдү. Анын кирпич ирмебей, бактыга бата магдырап, мени кадала тиктеп бараткан оттуу көздөрүнөн көзүмдү ала качып, четте турган жаштарды жүрөксүй карадым. Ажар бизди жутуп жиберчүдөй кадала карап туруптур. Кабагы карыш түшүп, өңү бир укмуш болуп өзгөрүп кетиптир. Кимдир бирөө аны бийге чакырып жатканын байкадым. Ажар аны менен туйтундаша түшүп, түртүп жиберди...

Клубдан ойлуу кайттым. Эмне үчүн Ажар Сапарды сүйөт, Сапар Ажарды эмне үчүн сүйбөйт? Кызык. Сапар анын эмнесин жактырбайт болду экен? А балким, башка жакта сүйлөшүп жүргөн кызы бардыр.

– Укмуштай күлүк экенсиздер, Гүкен. – Сапар энтиге мени жандай басты. – Узатып койсок капа болбойсуздарбы?

– Эмнеге капа болушат. Кызды жигит узатпаганда, кыз жигитти узатмак беле. – Комсомолдук баштапкы уюмдун секретары тийише сүйлөдү.

– Кыздар менен сүйлөшүүнү апийимдин үрөнүн септиргендей ойлобо, дос.

– Гүкен! – Сапардын үнү ыргактуу чыкты. Башымды акырын өөдө көтөрдүм. Жолдошторум бизден узап баратышканын көрдүм. Сапар сөзүн улантты.

– Мен бир жолу Фрунзеге барып, сизди таппай кеттим. Кыздар айткандыр?

– Унутуп калышса керек, укканым жок.

– Уксаңыз да укмаксан, билсеңиз да билмексен болосуз да.

– Билгим да келбейт.

– Эмне үчүн?

– Ал менин жумушум.

– Таарынасызбы?

– Себеп?

– Шааркан жеңем эчтеке айткан жокпу?

– Жок. Эмне айтмак эле?

– Укканда билерсиз. Айтса бүгүнкү кече көңүлүңүзгө жактыбы? – Ал мага эңиле карады.

– Сизгечи?

– Мага жакканда да кандай жакты дейсиз, Гүке, мурдагы кечелер бир тең, бул бир тең болду. Байкадыңызбы, өтө кызыктуу өттү ээ...

Ушинтип олтуруп үйгө чукул келип калдык.

– Кана, Гүкен, анда коштоштук, же үйгө киргизип коёюнбу?

– Ракмат, өзүм эле.

– Болуптур анда, жакшы жатып жай туруңуз. Жакшы түш көрүп жатыңыз. – Ой, силер кимсиңер, – деди короодон Сагалы абам жөтөлүп.

– Биз эле, Саке!

– О-о, Сапашым тура, айланып кетейин десе. Ырас болдубу, Гүкенди тосуп келсемби деп чыктым эле. Үйгө киргиле, энең да мында.

Чогуу келгенибизди көргөн атам менен энем, Салкын жеңем баш болуп көргөн көздөрүнө ишенбегендей шашып калышты. Шааркан жеңем болсо төрдө жаткан көлдөлөңдөр жукалык кылуучудан бетер, анын үстүнө төрт бүктөп дагы төшөк салды. Ошентип Сапарды биздин үйдөгүлөр көптөн бери көрбөгөн тун уулун көргөндөй тосуп алышты.

– Силер менен чогуу келген башка бирөө да бар беле? – Шааркан жеңем мага карады.

– Үйлөрүнө кетишкен.

– Кеткен-кетпегенин кайдан билейин, көң алайын деп барсам, бирөө туруптур. Кудая тобо, жүрөгүм түшүп калды окшойт. – Жеңем жүрөк тушун басып, күлкү аралаш үшкүрүп алды. – Сен кимсиң десем, сөз айтпай ары басып кетти. Ажарбы деп калдым.

– Ажар! – Салкын жеңем чочуп кетти. – Кайсы Ажар?

– Мусанын кызы.

– Үйгө кир десең боло, балким, Гүлканда жумушу бардыр. – Энем күңк этти. Астыртан Сапарга көз кырымды чаптырдым. Эмне үчүндүр анын өңү купкуу болуп кетиптир.

Таң атканча жаным жай таппай, чабак уруп чыктым. Канчалык уктоого аракет кылсам да санаам санга бөлүнүп,

көз алдымда Ажар менен Сапар. Ал мени менен эмне үчүн учурашкан жок?

Биздин короого кирип кимди күттү? Ооба, ал бизди акмалап келсе керек. Балким Сапар ага сөз карматып коюп, кайра туруксуздук кылып жүргөндүр. Болбосо кантип ушундай болсун. Байкуш Ажар, менден эмнеге оолактайт. Сапарды мени бузду деп жек көрөбү?

Көзүм илинип кетиптир. Ажар көңдүн ары жагында жашынып туруптур. «Сен эмне турасың жети түндө» дейм, ага жакындап. «Жолобо жаным, — дейт Ажар өңүн буруп, — көрөйүн деген көзүм жок сени. Эмне үчүн Сапарды катасың?»

— Өлүп кетейин, ал бая эле кеткен.

— Үйүңө кирип, таап алсам эмне кыласың?

— Кара, бардыгын кара, ал жок.

— Карайм, карай албайт деп турасыңбы. Сапар меники, сага бербейм. — Ал элтеңдей түшүп, үйдү көздөй жүгүрдү. — Са-а-п-а-а-р! Са-а-па-ар!

Ажар үнүнүн бардыгынча жер-сууну бузуп баратты. Жинди болгон немедей бирде каткырып күлсө, бирде өкүрүп ыйлайт. Үйгө атылып кирди. «Са-па-ар! Кайдасың жаным. Мен сени эч кимге бербейм, билесиңби ошону. Са-па-а-а-р! О-о, Са-а-п-а-ш! Келчи жаным!» Ажардын артынан чуркап келатып отунга чалынып жыгылдым. Чочуп ойгонуп кеттим. Көзүмдү ачсам түшүм экен. Жүрөгүм оозума тыгылып, тамагым кургап калыптыр. Шумдук, ушундай да түш болот экен ээ?!

Түнү бою жаман уктап, жагымсыз түш көрүп чыккандыктанбы, айтор, бүткөн боюм салмактанып оор. Пальтомду жамынып тышка чыктым. Айлана жымжырт. Чыгыш жактан таң агарып, жылдыздар суюлуп билинер-билинбес жымыңдашат. Тоо тараптан соккон муздак аяз денени ичиркентип, коюн-колтукка кирет. Сапардын үйү тараптан аттын ооздугу шылдырайт. Көзүмө Ажар ушул тегеректе жүргөндөй болуп кетти. Мен короону айлана бер-

генимде Сапар биздин үйдүн алдынан өтө түшүп, туура жолго салды да, түз эле гаражды көздөй бет алды.

Эртең мененки чайдан кийин, кийинип алып Ажардын үйүн көздөй бастым. Чоң көчөгө түшкөнүмдө жанымдан кош ат чеккен арабачан бирөө жандай салып өтүп кетти. Ажарды өтө берип таанып калдым.

– Ажар? Сенсиңби?

Ал турган калыбында божуну чирене тартып «ты-р-р» деп чалкалай түштү. Араба тоң жолдо сүрдүгүп барып токтоду. Башында тумак, куду офицерлердикидей боюна кынай тигилген кара тон, анын ичинен комбинезон кийип, багалегин өтүккө шымданып алыптыр. Тим эле укмуш, шыңга боюна жарашып, чепте турган жоокерге окшойт.

– Кайда баратасың?

– Жумушка. – Ал колундагы туюк кара мээлейди чечкен калыбында кармалап, көңүлсүз жооп берди.

– Кат жазбай калдың? Үйгө келсем учурашканга жарабайсың. Сага кезигейин деп атайын келаттым эле. Эмнеге мынчалык мени күнөөлөп жүргөнүңдү билгим келет. Сыр жашырышмайдан болбосун.

Анын ойноктогон амалкөй көздөрү менин ички дүнүйөмдү текшерип жаткандай көзүмдөн өтүп, шилиме кадалды.

– Саандасыңбы?

– Талаада иштеп жатам. Кааласаң олтур, сейилдетип келейин. Сөз болсо жолдо сүйлөшөлү.

Арабанын алдыраак жагындагы туура коюлган тактайга Ажар экөөбүз жанаша олтурдук. Бирок бири-бирибизге үн катпай жүрүп олтуруп айылдан чыктык. Арабадагы тору, ээсинин иштей турган жумушун билгенден бетер алды жакта, тээ айдоо аянтынын баш жагында тоо болуп үйүлүп жаткан кыкты көздөй ылдамдай басып баратты.

– Ажар! – Сөздү мен биринчи баштадым. – Эмне үчүн кат жазбай калдың?

– Экөөбүз кат жазыша тургандай болдук беле?

– Жарабаган сөздүн кереги эмне.
– Акчыланбай эле кой. Ал сени сүйөт, сен аны сүйөсүң.
– Ким айтып жүрөт ошону (Ажар менин бул сөзүмө кекерлүү күлдү). Ишенип кой, Ажек, ойдо жок иш. Мага ишенбесең өзүң бил. Болгон сөз эмес.

– Шамал болбой чөптүн башы кыймылдабайт. Элдин баары айтып жүрөт. Кечээ калп айтпасам, экөөңдү өз көзүм менен көрдүм го.

– Кудай урбадыбы, бирге бийлеп койсо эле күнөөлүү болуп калабы? Мен жөнүндө кимдер айтып жүрөт ошону? Сапар дагыбы?

– Бул темада ал экөөбүз сүйлөшкөн жокпуз. – Ажар чечилип сүйлөй баштады. – Эгерде уккан сөзүм жалган болсо мени кечирип кой. Менин ушул абалымды, менин ордумда болсоң түшүнөр элең. Саандан бошоп талаа жумушуна өткөнүмө да ошол себепкер болду. Мен аны дайыма көрүп тургум келет. Жүгөрү аянтына кык төгүп жатабыз. Эки-үч күндө бул жумуш аяктайт.

– Кыгынды коё турчу, ал сага эмдигиче түшүнбөйбү?

– Айталбайм. – Ажар бурулуп колунун учу менен көз жашын сыдырып жаткандай болду. – Энеси өзүм каалаган кызды албасаң, балалыктан кечем деген имиш. Ал энесин ушунчалык сыйлайт, ошон үчүн Салкындын сөзүн орундагыш керек. А энеси болсо сени жакшы көрөт.

– Балким, ошондой чыгар. Ал үчүн мен күнөөлүү эмесмин да. Бирок Сапардын жүрөгүнүн сен үчүн кандай экенин билбей туруп, энесин бекер эле күнөөлөп, ой жооруп жатасың го дейм.

– Ушинтип эртедир-кечтир айтарыңды билгем.

– Бул менин жүрөктөн чыккан жолдоштук сырым, ага эч качан турмушка чыкпайм.

– Чын айтып жатасыңбы, сүйгөн жигитиң барбы? Оо, куттуктайм, сонун болгон тура. Келе колунду. – Мен Ажарга таң калдым. Экөөбүз кол алыштык. Ал мени кучактай калып бетимден өпкүлөп жиберди. Кубанычтан күлкүсү көздөрүнөн да, уурттарынан да төгүлө албай жаркып тур-

ду. — Ыракмат сага, Гүкен! Бул адамгерчилигинди эч качан унутпасмын!..

Кызык. Мен ага макул болбой койсом эле, Сапар Ажардын өзүнөн башкага үйлөнбөстүгүнө көзү жеткендей болгон, анын балалык кыялы күлкүмдү келтирди. А балким, Сапардын башка жакта сүйлөшүп жүргөн кызы болсо эмне болот. Байкуш Ажар ай. Мен Ажарды ушинтип тиктедим, ушинтип аядым.

Ажардан бөлүнгөндөн кийин жолдо катар бирде Ажарды, бирде өзүмдү ойлоп келе жаттым. Ата-эне, ага-жеңе, жада калса Сапар менен Салкындын мага жасаган мамилелери, көз караштары биринен сала бири көз алдымдан тизмектешип өтүп жатты. Акыры Сапардын түндөгү сөзүнө келип токтодум. «Шааркан жеңем эч нерсе айткан жокпу?» дегени кызык. Эмне айтмак болду экен мага? Бир заматта кайра чыйрала түштүм. Бет алдымдан кандай боорон соксо да, моюн бербөөчүдөй болуп кайраттанып кеттим. Анткени атам бар да. Ал ар дайым мен тарапта. Ушинтип келатып үйгө кандай жеткенимди да билбей калыптырмын.

* * *

— Агаң тоого барып конуп калыптыр, кичине кыз. Сага биздикине төшөк салып койдум, — деген сөздү угуп сүйүнүп кеттим. Бүгүн Шааркан жеңем менен сөзсүз ачык сүйлөшө алам деп ойлодум.

Коридорго коюлган самоордон чыккан ысык буу асманга атылып, муздак аба менен аралашып, эшиктин алды жакшы көрүнбөйт. Ашкана жактан кандайдыр жакшы тамактын жыты каңылжарды өрдөйт.

— Киши жок дебедиңиз беле?

— Сен киши эмессиңби? Агаң жокто баштаң кылып жатам. Көптөн бери ээн-эркин сүйлөшпөй, бири-бирибизди сагынышкандай деле болдук го. Өзүбүзчө бир эркин олтуралычы, — деди.

– Андай болсо мейли.

Жеңем куду кадырлуу конок күткөнсүп столдун үстүн түрдүү тамак-ашка толтуруп коюптур. Анын айланасында каттай салынган төшөктөрдүн жаңылары жатат.

– Кайран жеңем, жарайсыз. – Мен тайрандап жата кеттим. Өзүмчө ырдадым.

– Бойго жеткениңди билесиңби?

– Эмне болду? – Чалкамдан жаткан калыбымда башымды көтөрө берип, жеңемди күлө карадым.

– Балалык кыялыңдан секет кетейин, сени жигиттер бойго жеткен кыз дешет ээ. Айтчы, кичине кыз, Фрунзеде жигит-мигитиң барбы?

– Жок болсо жардамдашайын дедиңиз беле?

– Кантет эми. Тим эле сурап жатпайымбы? Ыгы келсе билип койсом ашык кетмек беле. – Шааркан кичинекей стулчадан түшүп, жаныма жакындай келип олтурду. – Ушинтип туйлап жүрүп, мага айтпай качып кетсең өтүм табактай, өпкөм казандай эле болоор.

Керебеттин үстүнөн Шааркан жеңем алып берген жашыл атлас тыштуу чоң куш жаздыкты боорума кыса кучактап көмкөрөмдөн жаткан калыбымда оң колумду анын тизесине койдум.

– Күн мурун күйүкпөй эле коюңуз, жеңекеси. Жигит таап калсам сизге биринчи көрсөтөм.

– Азыр жигитим жок дегени турасың го. – Колумдун сыртын алаканы менен жаба басып көзүмдөн көзүн албай, сырдуу күлүмсүрөп турду.

– Өлүп кетейин жок. Болсо сизден жашырмак белем...

– Ишенем.

– Жеңе! – Мен ордумдан тура калып, ага ыктай олтурдум.

– Ии.

– Сүйүү деген укмуш окшойт ээ.

– Башыңдан өткөргөн жайың барбы?

– Мен эмес. Башка бирөө. Жардамдашсаңыз айтам.

– Кудай ала койсун. Ким жөнүндө айтып жатасың, секет?

– Ажар!
– Ажар! – Жеңем чочуп кетти. – Дагы кимди сүйүп калыптыр?

– Сапарды!
– Сапарды?! – Делдее түштү. – Ушуну айтарыңды билгем. Сапар аны сүйбөсөчү? – Кыжыры кайнай сүйлөдү.

– Аны кайдан билесиз?

– Сапардан мурда энеси менен сүйлөшүү керек.

– Кыскасы телиш керек дечи.

– Ажар жакшы кыз да.

– Ой, садагасы, баланын сөзүн сүйлөйт экенсиң да. Сүйүү жакшы-жаманына карамак беле. Сапардын сүйгөнү башка.

– Ким?

– Ачык айтайынбы? Алдагы төрдө олтурган эрке кыз.
– Жеңем шаңкылдап катуу күлдү.

– Тамаша, тамаша, жеңе. Бир Сапар эмес, миң Сапар болсо да мага кереги жок. Биринчиден сүйбөйм, экинчиден Ажарга убада берип койдум.

– Сапарга алып берем деппи? – Ал үй жаңыртып кайрадан каткыра баштады. Боору эзилгенче күлүп, көзүнүн жашын жоолугунун учу менен сүртүп жансыз шалкайып турган колумду кармады. – Агаң убада берип коюптур, аны кантесиң?

– Жалган. Мени менен макулдашпай туруп, андай кылууга мүмкүн эмес. – Безге сайгандай секирдим. Колумду жулуп алдым.

– Ажар өңдүү айылдын көзгө басар кыздары Сапардын караанына мас болуп, айласын таппай жүргөнүн угуп жатасың. Жакшы жигитти жатка чыгарып ийбейли. Жакшылап ойлон, көлөкөм.

– Камкордугуңузга ракмат, жеңе. Бирок мен Сапарга эч качан турмушка чыкпайм!

– Анда баарыбызды сыйлабаганың. Эки колунду төбөңө алып, басып кетем десең өзүң бил. Алыска кетсең карыган байкуштардын күнү эмне болот. Бул жерде атаң эле эмес,

агандын да чабар камчысы, сүйлөр сөзү, жөлөр жөлөгү, багар уулу Сапар болорун ойлойсуңбу?

– Атам менен энем карыганда багуусуз калат экенбиз деп сөөгүмдү сыздатпасын. Сапарыңыз менен кайнаса каным кошулбайт, айтып коюңуз, убара болбосун. – Ордумдан турдум.

– Кайда барасың?

– Кетем.

Жеңем канатын жая делбиреп астымды тосту.

Мурда Ажар жөнүндө ойлоп, анын келечек тагдыры жөнүндө тынчсыздансам, эми өзүмдүн минтип жарга камалган улактай болуп турганымды кара. Жеңем өпкөжүрөгүн чабууда. Эшик билинер-билинбес чертилди. Шааркан ордунан атып турду. Эшик ачылып, ары жактан кимдир бирөө көрүндү. Кебетеси Сапарга окшоп кеткендей болду. Жүрөгүм катуу дүпүлдөдү. Тышта Ажар акмалап тургандай ыңгайсыздана түштүм. Анан эшик шарт ачылып, Сапар кирип келатканын көрдүм.

– Жогору өт, кагылайын.

– Азыр, жеңе. – Ал үшүгөн колун ушалаган калыбында, кимдендир жазгангандай, же сүрдөнгөндөй бир демге токтой калды.

– Үшүп кеткенсиң го, Сапаш. Кеч келдиң да, садага? – Шааркан жагалдана сүйлөдү.

– Районго барып кармалып калдым.

– Кичине кыз экөөбүз көпкө күтүп калдык.

– Гүкен кечирип койсун, шарт ошондой болуп калды. – Сапар тармал кара чачын бир-эки жолу кичинекей көк тарагы менен артын көздөй тарап түзөнгөн болду. Анан мени көздөй жадырай басып кол алышты. Жеңем бизди сүйлөшсүн дегенсип оозгу үйгө чыгып кетти.

– Ден соолук жакшыбы, Гүкен?! Жакшы эс алып жатасызбы? – Колумду кармаган калыбында көзү көзүмө чагылышты. (Сүйсөң да, сүйбөсөң да Сапар өңдүү жигит менен биринчи жолу мындай шартта бет алышуу, кыздар үчүн кандай сүрдүү.)

– Түзүк. – Колумду акырын тартып алдым. Менин сөзүм ага угулбай калдыбы же атайын эле ошенттиби, кайта сурады.

– Кандай дедиңиз? Жакшы укпай калдым.

– Жакшы.

– Кана, Гүкен, олтуруңуз. – Ал мага колу менен төрдү көрсөттү.

Сапар экөөбүз анда-санда гана жөн салды ары-беркини сүйлөшүп олтурдук. Анын албырган жүзүнөн жүрөктөгү сырын кандайча кылып ачыкка чыгаруунун айласын таппай, толкуп тургандыгын байкадым. Жеңем бир кезде тыштан тамагын булоолонтуп көтөрүп кирди.

– Ии, эмне унчугушпай олтурасыңар?

– Сүйлөшүп эле олтурабыз, туурабы, Гүкен? Баса качан кайтасыз?

– Эртең.

– Узатат турбайбызбы?

– Ракмат, өзүм эле...

Жаңыдан эңкейип, колундагы бычак, кашык, айрыларын дасторконго коюп, тарелканын бирин Сапарды көздөй жылдырып жаткан Шааркан жандана түштү.

– Эмнеге өзүм эле. Узатабыз. Шаарга чейин чогуу барабыз.

Ортодогу тамактан менин алдымдагы бош тарелкага бөлүштүрүп салып жаткан Сапарга, ракмат айталбай тутуга түштүм.

– Сиз адвокаттын ролун мыкты аткарат экенсиз.

– Керек болсо соттун ролун да аткарып коюуга жарайм, кызыке. Кудай санаган санаага, тилеген тилекке жеткирсе Сапаш экөөңөрдүн тоюңарда Шааркандын ким экенин көрөт эмессиңби.

– Эмне деп жатасыз?

– Болор ишти айтып жатам, кызыкебай. (Сапар күлүп ылдый карады.) Катыгүн ай, эшикти калдыратып дагы бирөө келатат. Илген эмес турбайымбы. – Көрө элек кишиге кыжыр кайнаган Шааркан бурк этти. – Булар ушинтип эми.

Бригадир келгенде колубузду чала-була сүртүп, орду-буздан турдук.

– Жогору өтүңүз. – Сапар орун көрсөттү.

– Сени издеп бир топ жерге бардым. Конторго барсам, райондон жаңы гана келип, үйүнө кетти дешти. Үйгө барсам Салкын жеңем жалгыз олтурат. Жолдон Усуп кезигип, ушунда кирип баратканын көрдүм дегенинен келип калдым. Жаман көрбө Сапар, кечирип кой, Гүкен аял-найын. Башкарма менен парторг да тоого малчыларга кетиптир.

– Тынччылыкпы? – Сапар бригадирге суроолуу тигиди.

– Сырттагы малга жыйырма машина чөп жөнөтсүн деп айтканын тактайын дедим. Мурда он деп сүйлөшпөдүк беле? Кайра жыйырма болуп калганы кандай?

– Азыр биринчиден машиналардын көпчүлүгү бош эсептүү, экинчилей жазгы утурум кандай-андай болот, ким билсин. Ошондуктан жиберилген чөптөр чыпчыргасы корбой борбордук баз менен жол боюндагы базга тең бөлүп түшүрүлсүн. Түшүнүктүүбү, аба?

– Анда теңин бош чөптөн басалы.

Тыштан кирген Шааркан меймандарынын дагы эле тикесинен туруп сүйлөшүп жаткандарын көрүп кейиди.

– Капырай, олтурсаңар боло. Тамак да муздап калмак болду.

– Азыр, жеңе. – Сапар эки жагын карап, шашкалактап калды. Олтуруңуз, Гүке. Кана, олтуруңуз, аба. Таңгакталган чөптөрдү соңгу жылга калтырсак дейсиз го. – Кашыкка сузган тамагын оозуна алып баратып Сапар токтой калды. – Жок, аба, андай сараңдыкка жол бергим келбейт. – Сапар бригадирге эркелей сүйлөдү. – Макулсузбу? Кана, бери карап коюңузчу.

Аңгыча тыштан кимдир бирөөлөрдүн: – О-о-о эл, жуур-т! Өрт, өрт! – деген кыйкырык-чуусу көчөнү азан-казан түшүрдү.

Капарсыз олтургандардын бардыгы эшикти көздөй өздөрүн таштады. Ары жактан катуу келаткан кимдир бирөө атынын оозун күч менен тартып ыйламсырады.

– Айланайындар, өрт! Уй сарайга жакын үйүлгөн чөпкө кимдир бирөө от коюп жибериптир. Болгула тезирээк. Жок дегенде малды сактап калалы.

Айылдын туш-тушунан жүгүргөн көпчүлүктүн каңыры ты түнкү тынчтыкты бузду. Сапар мага жалт бурулду.

– Кечиресиз, Гүкен, эркин олтуруп сүйлөшө албагандыгыма өкүнөм. Кандай абалда жүргөндүгүмдү эсиңизге алыңыз. Келечек тагдырым сиздин колунузда. Кош, жаным. – Колумду кыса кармады. Мен оозума бир сөз келбеген абалымда турган ордумда таштай каттым.

Ошонун эртеси жолго чыктым. Түндөгү өрттүн аркасынан жүрүп Сапардын келе албай калганын Шааркан жеңем алы-жаны калбай айтып жатты. Энем мени четке бөлүп чыкты.

– Секет кетейин секелегим, адам болуп бой жеткениң ушул. Жамандыгың болбосо жаштыгың жок. Кетер алдыңда сенден сурай турган сөзүм, бизди жер каратпа, «Кийиз сатсаң өз айылыңа сат, бир этегин жамына жат» дегендей, келечегинди кең ойло, каралдым.

– Эмне айтмакчысыз?

– Эмне айтат элем, – энемдин деми буула түшкөндөй болду. Кандайдыр көптөн бери жүрөгүн өйүп, айталбай жүргөн купуя сыры ачыкка чыга албай жаткандай, эки бети албыра түштү. – Сапаш... Сапар сага пар, балам.

Сапар жөнүндө бул, энемдин мага биринчи жолу оозунан чыккан сөзү эле. Башым бир паста тумандап, үстүмдөн кандайдыр бир оор жүк басып тургандай, апкаарый түштүм.

Бирөө жеңимден тартты.

– Машина жөнөгөнү жатат, бол тез.

Энем ыйлап жиберди. Эки бетимден алмак-салмак өптү. Энемдин жүзүнө тике карабадым, мурдакыдай кучактап

элжиребедим. Үн катпастан тек гана кучагынан бошонуп машинага кирдим.

Энем сырымды билет. Менин мелтиреп унчукпаганым, ал менин энеме таарынганым, наалыганым, айткан сөзүн кабыл албаганым, жактырбаганым. Айтканымдан кайтпаган мындай бир мүнөздүүлүгүмдү билген энем, «атасын тарткан көк бет» деп, кээде ачууланып калганы эсимде. Айтарын айтып коюп, балким, ыңгайсыз абалда калгандыр, өкүнгөндүр, деп ойлодум энем жөнүндө жолдо.

Фрунзеге жетерим менен үйдөн удаасы менен эки-үч кат алдым. Анын бирин энем өзү жазыптыр. Ал сабаттуу болучу. Сапар жөнүндө атамдын айткандарын баяндаптыр. Бирок мен бир да катка жооп жазганым жок. А Сапардын катын болсо ортосунан тең бөлүп туруп балбылдап күйүп жаткан печти көздөй ыргыттым.

Менин көңүлүмдү өзүнө бурган энемдин төртүнчү каты болду. «Балам Гүлкан! – деп баштаптыр сөзүн. – Деникардың соо, жакшы жүрөсүңбү, кулунум. Сенден кат келбегенден бери атаң аябай капа. Эсиндеби, баякы жылы Шамыраттын кызынын окуясы. Аны колхоздун бухгалтери Мырзакмат деген жигитке ата-энеси сүйлөшүп, беребиз деп той өткөрүп жаткан түнү, коңшулаш колхоздо тракторист болуп иштеген бирөөгө качып кеткени. Ошонун эртеси атаң көчөдөн бастырып баратса, Шамырат эшигинин алдында чыгып туруптур. Оозу жөн турбаган шойкомдуу атаң «Тою-ңар кут болсун баатыр, «аштан алакчылаганча аттан жөө ташта» дегендей, кызыңардын чач тоюнан ооз тийгизбегениңер эмнеңер» дептир. Ансыз да сынганынан ичине бычак салалбай араң турган Шамырат эч сөз айтпай үйүнө кирип кетет. Анан ал: «Кызыңа алың жетпегенден кийин кишисинби. Сенин тарбиялаган бузуку кызың сөзгө сөлтүк, кепке кемтик кылды. Эми албарстыңдын аркасынан сен да жогол», – деп аялын басып жыгылыптыр.

Арадан ушунча жыл өтсө да унутпаган окшойт. Бая күнү атаңды көрүп: «Жаке, буюрса жакында сиздин көчөдө

да той болот деп уктум. Ата-энеси нарктуу кишинин кызы да нарктуу. Мен чакырбасам да сен чакырарсың тоюңа», — дептир. Саягы сен жөнүндө кулагы чалганбы деп калдым. Бул бир де. Экинчиден, сөздү сенин кыйбас теңтушуң Ажар жөнүндө айтканы олтурам, балам. Кечээ күнү Шааркан экөө талаада иштеп жүрүп, ит жебеген бокту жеп урушуптур. Ал бейбак түз эле жеңеңе кол салганы жүрөт дейт! «Эгер Гүлканды Сапарга бере албасаңар абысының экөөң атаңарга тийгиле. Бузуку кызыңарды майлап-сүттөп өткөрө албай жатканыңарды билем», — дептир. Аның абдан тайбас болуптур. Деги адам угар сөздөрдү айтсачы. Жеңең үйгө ыйлап келди...»

Үйдөгүлөрдүн мындай чабуулу мага арзанга түшкөн жок. Чындап эле ойлонууга туура келди. Ажардын аларга кылган мамилесине таң калдым. Балким, мага ишенгендиктен ошентип жатса керек деген ойдо болдум.

Ата-эненин абийирин сакташ үчүн Ажарга берген убадамдан кайтып, өзүмдү өзүм зордоп болсо да Сапарга турмушка чыгууга макулдугумду беришим керек. Анда эмне болот? Өзүмө өзүм суроо берем. Эрге тийип эптеп-септеп күн көрүп, жан багыш үчүнбү? Аттиң, жок дегенде Ажарда болгон махаббаттын кичинекей эле бир учкуну менде болсочу. Сапардын бүткүл тулку көз алдыма тартылды. Анын көп сүйлөөнү жактырбаган токтоо мүнөзүнүн, оңой менен адамга чечиле бербеген сабырдуулугунун тээ ары жагында, кандайдыр мага жат, мага чоочун, жылчыгы жок караңгы бактысыздык уюп жаткандай сезилди.

Андан алган сансыз каттарды ойлодум.

«Мен сенин өзүңдү эле сүйбөй, бүтүн үй-бүлөңдү сүйөм. Атаңды өз атамдай ардактагым келет. Ата мээримин көрбөй өскөндүктөнбү, айтор, ал киши мен үчүн жаш өмүрүмдүн жарыгы, бак-таалайымдын ачкычы сыяктуу сезилет. Атамдын (Сапар кат жазганда эле эмес, атамды башынан эле ата дей турган) мага кылган жылуу мамилесин, акылман сөздөрүн укканда жарык дүйнөгө энеден

жаңы төрөлгөндөй болом. Ата деген кандай киши болду экен-деп жүрсөм, ушундай киши турбайбы дейм. Балким, менин атамдын мүнөзү да, айткан сөздөрү да, өз баласына болгон мээрими да ушундай болсо керек деген ойго кетем. Анан ар дайым сенин атаңды өз атамдай сүйүп эркелегим да, кубангым да келет. Өз атама бербей калган балалык карызымды сенин атаң үчүн иштеп, ал үчүн болгон ар кандай кыйынчылыктарды мойнум менен көтөрүп, ак эмгегим менен актасам экен дейм. Ата менен баланы бактылуу кылууда сенин кошо турган салымыңдын салмагы Алатоодой.

Ата-энеңди сүйгөндүгүмдү мындай кой, сен өскөн тамдын ысыктыгы, сен баскан көчөнүн сүйкүмүн толук айтууга сөзүм да, кудуретим да жетпейт, алтыным...»

«Байкуш Сапар, — дейм өзүм менен өзүм сүйлөшүп. — Мени сүйгөндөй эмне үчүн Ажарды сүйбөдүң экен. Мага болгон сенин ыйык махаббатың, тунгуч сүйүүң агын сууга түшпөгөн камчынын үшкүнүндөй. Сууну канчалык чаппа, канчалык кечпе, анда камчынын тагы да, бутуңдун изи да калбайт. Мага болгон сенин сүйүүң ошол дайранын агымы менен бирге кеткен камчынын үшкүнү менен бирдей».

Кечээ эле жакында жан тынымынан кетип, артымдан сүрө түшүп жүргөн Аскарбек менен Сагындыкчы. Булар эмне, кыз сүйүүгө татыгы жок жигиттер беле. Адамдын тубаса мереси болот деп энем айтуучу эле. Балким, ошол мерес адамдардын бири мен болуп жүрбөйүн. Институтка келгенден бери Салиман деген кыз экөөбүз бир комнатада жашайбыз. Ал өң жагынан сулуу болбогону менен ачык-айрым, жароокер, эстүү кыз эле.

Күндөрдүн биринде күтүлбөгөн жерден ооруп калдым. Бир пастын ортосунда ичекардым аралашкансып удургуй түшүп, көңүлүм айнып кетти. Анан кроваттын үстүндө түйүнчөктөй болуп, аркы-терки оонап, жанымды коёрго жер таппай ыйлап жаттым. Чекемден тер куюла баштады. «Тез жардам» машинасы келип, эки-үч киши мени көтөрүп салганынан башка такыр эч нерсе билбейм.

Арадан канча убакыт өткөнү эсимде жок, бир кезде көзүмдү ачсам башка үйдө жатам. Айланамда ак кийимчен адамдар жүргөнсүйт. Түш көрүп жатамынбы же көзүмө баякы жылкы чоң атам айтып берген жин-шайтандар көрүнүп жатабы деп көзүмдү кайра жуумп, ичимден күбүрөй баштадым.

– Гүлкан! – деген үн кандайдыр алыстан угулгандай болду. Көзүмдү болор-болбос ачтым.

– Мен кайда жатам? – деп сурадым зорго.

– Ооруканадасың, – деди бирөө. Кыймылдайын дедим. Башымды көтөрүүгө аракет кылдым. Бирок ырп этерге дарманым жок. Үстүмө таш бастырып койгонсуп эң эле оор.

– Бүгүн чыдасаң, эртең жакшы болуп каласың. Коркунучтуу мезгил өтүп кетти.

Тилим оозума батпай, каным катып суусаганымды билдим.

– Суу бериңизчи?

– Суу ичүүгө болбойт. Оозумдун тегерегин нымдуу чүпүрөк менен суулап койду.

– Операция болдумбу?

– Ооба. Сага көп сүйлөөгө жарабайт. Тынчтан. Жүрөгүм оозума тыгылды. «Операция» деп күнгүрөндүм. Анан мен жатаканада ичимдин катуу ооруганын, тез жардам машинасы келгенин эстедим.

Түн ортосу ооп калган ченде акыл-эсime толук келдим. Ичime койгон муздак грелканы байкадым. Саныма сайылган ийне аркылуу бийик асылган системадан мөлт-мөлт этип физиологиялык эритменин куюлуп жатканын көрдүм. «Капырай, – дедим ичимден, – эмне кылып бырчалашты экен. Мынчалык тез эле операция боло турган эмне оорум бар эле. Өмүрүмдө ич оорум жок эле го».

Аңгыча эшик аяр ачылып, ак халат кийген жаш жигит көрүндү.

Мен уктамыш болуп калдым.

– Абалы кандай?

Улгайып калган медсестра жигиттин бул суроосуна көңүлдүү жооп кайтарды.

– Эң жакшы. Көңүлү сергек. Эмгегиңиз текке кеткен жок, Сулайман Бакирович. Бул ийгилигиңиз менен куттуктаса болот.

– Ошондой эле болсун. Бирок ашыра мактап жибердиңиз, Мария Ивановна. Куттуктоого али эрте. Сындан өтүүчү мезгилдер али алдыда.

– Жок, – деди айтканынан кайтпаган тиги аял. – Мындай оор операцияны тартынбай жасоого канчалык эрк керек экенин билесизби. Институттун босогосун аттап чыкканыңызга аз гана убакыт болбодубу. Ошого карабай ушунчалык жөндөмдүүлүккө ээ болгонуңуз ийгиликке жатпайбы!? Келечекте мыкты хирург болоруңузга ишенем.

Ичимден «Сулайман Бакирович» деп, Мария Ивановнанын сөзүн кайталадым. Жүрөгүм толкуп, ичим жылыгандай болду. Менин өмүрүмдү ушул жигит сактап калган экен деп ойлодум. Одеядын четин акырын көтөрүп, билегимди кармап, тамырымдын согушун байкап жаткандай болду.

– Уктап жатабы?

– Ойгоо болучу, кайта уктап кетти окшойт.

– Эс алсын. Сиз бүгүн түнү жанында болуңуз. Мен да келип-кетип турам.

Кимдир бирөө:

– Сулайман Бакирович! Катуу оорулуу бир кишини алып келишти. Темиров башка оорулууну кабыл алып жатат. Тезирээк, балким шашылыш операция жасоого туура келет, – деп эшикти кайра жапты.

– Эх, медиктер, – деди Мария Ивановна көөдөнүн толтура дем алып, – кичине эс алууга да убактыңар жок. Ажал менен кармашканыңар кармашкан. Жеңиш силер тарапта.

Мен жаш кезимден эле педагог менен медицина кызматкерлерин ушунчалык кадырлоочумун, сыйлоочумун.

Бирок мезгил жеткенде медицинаны эмес, педагогдук кесипти өзүмө тандап алдым. Азыр мага врачтардын кесибимени кесибимден алда канча жогору тургандай болуп кетти.

— Мария Ивановна! — дедим медсестрага тигилип, — азыркы жигит ушул жерде иштейби?

— Медициналык институтту өткөн жылы чоң ийгиликтер менен бүтүп келген. Колу жеңил, өз ишине берилген, жөндөмдүү жигит болуптур. Сени операция жасаган ошол.

— Ичимде эмне бар экен?

— Эмнени айтасың, кызым, бир ажалдан калдың. Ичегин түйүлгөн абдан коркунучтуу. Өз убагында билгичтик, чебердик менен операция болбосо, адам мүрт өлүп кетүүгө мүмкүн.

— Өлүмдөн калган экенин да.

— Анан мен эмнени айтып жатам.

— Ал дайым ушул жерде болобу?

— Ооба. Специализациясы аяктаганча.

— Анан?

— Анан мурдагы иштеп жаткан жерине кайра кетет.

— Өз алдынча иштейби?

— Ооба, өз алдынча. Мурда таанычу эмес белең?

— Жок. Көргөн адамым эмес.

— Эстүү жигит. Мен аны жакшы тааныйм. Институтта окуп жүргөндө биздин ооруканада практикада көп болгон.

Мен Сулайманды «жанакы келген оорулууга кокус операция жасап калса келбей калабы» деп тынчсыздана баштадым. Мария Ивановнадан бул жөнүндө кайталап суроодон айбыктым.

Катуу уктап калган экенин. Ойгонсом таң аппак атып калыптыр. Жанымда Мария Ивановнадан башка эч ким жок. Аркы коңшу кроваттан анда-санда онтогон үн чыгат. Бир кезде менин катарымда жаткан аял башын жаздыктан бир аз көтөрүп окшуюн деди эле, Мария Ивановна колундагы китебин коё коюп, секирип турду. Көрсө ага да менден кийин операция болгон экен.

– Няня, – азыр эле уктап жаткан жаш аял башын көтөрө, – Няня!

– Кулагым сизде. – Тыштан кирген аял жанына чуркап келди.

– Эмне укпайсың? Башкы врачка айтып, акеңди таанытып коёюнбу? Уктап жатсаң керек.

– Айтыңызчы, эмне керек?

– Ах албарсты, кыйкыра берип үнүм бүттү. Судна алып кел. – Уйпаланып көзүнө түшкөн кыска чачын артка силкип, корс этти.

– Азыр, келинчек.

Тигинин орду жок оройлонгондугуна ыңгайсыздана түштүм. Ооруканадан эртеден кечке кетпей, оорулуулардын жанынан имерилип чыкпаган бул нянялардын алтын берсе аздык кыла турган түйшүктүү кызматына баа бербеген, бул аялдын мүнөзү жүрөгүмдү ийнедей сайгылап жатты.

Мария Ивановна жаныма келди.

– Мына эми жакшы болуп калдың, айттым беле Сулайман Бакирович сен уктап жатканда эки жолу келип кетти. Уйкучу кыз окшойсуң.

– Эми келбейби?

Мария Ивановна күлүмсүрөдү.

– Келет, жаным. Сен кеткенче ушул жерде болот.

– Менден мурда башкаларга да операция жасады беле?

– Жасаган. Бирок жеңил операцияларды. Эмне, көңүлүнө жагабы? Ал үйлөнө элек. Жактырууга татыктуу.

Жабыктагы жашыруун сырым жарыкка чыгып калгансып кызарып кеттим.

– Уялбай эле кой, тамаша кылып жатам. Кирип-чыккан медсестралардын, ары-бери баскан кишилердин дабышы көбөйө баштады. Оорукана уйкудан ойгонду.

Бөлмөгө халатчан үч киши кирди. Бирөө улгайып калган, узун бойлуу, көз айнек тартынган ак чач адам, тигил экөө болсо биринен бири өтүп, зыңкыйган жаш жигиттер

экен, өңү кара тору, экинчисинин кой көздөрү жайнаган, ак жуумал. Мен бул жерде өзүмө операция жасаганы кайсынысы экенин ажырата албай шашып калдым. Түндө көргөнүмдө бетине ак тайпыдан маска тартынып жүргөндүктөнбү, же эс-мас жаткандыгымданбы, эсime эч нерсе түшүрө албадым. Бөлмөдөгү обход менден башталды.

– Кандай, Гүкен, ден соолук жакшыбы? – Ак жуумал жигиттин көзү көзүмө кадалды. Мендеги толкундануу менен апкааруу тең жарышты. «Ушул жигит» дедим ичимден. «Атымды кайдан билип алды экен?»

– Ракмат, жакшымын, Сулайман Бакирович. – Чачымдын түбүнө чейин кызара түшкөнүмдү байкадым.

– Кечиндеги операция болгон ушул кыз эмеспи? – Ак чач киши жигитке кайрылды.

– Ооба, доктор.

– Азаматсың. Чоң сапарды айнектей болгон кыздан баштадың. Алдыдагы ийгиликтеринди каалайм. Эгерде диагнозду туура коё албаганыңда, операцияны сага бербейт элек.

Ал көзүнөн жаңы эле чыгарып алган айнегин жүзаарчысы менен сүрүп тазалаган болду да, кайрадан кийип жаткан калыбында менин жүзүмө тигилди. Жүрөгүмдүн элеп-желеп болуп, чектен чыга түрсүлдөшүн этият тыңшап, чочулап да, тынчсызданып да жаткансыды.

– Температурасы кандай?

– Нормалдуу...

– Канынын басымычы?

– Нормалдуу...

Обход бүттү. Мен Сулайман деп көңүлүмдө ойлогон алиги жигит, тигилердин артында баратып бир учу кроваттан ооп калган одеялды оңдой берип, мага көз учкунун жалт эттирип чыгып кетти.

Түшкө жакын бир медсестра көгүлтүр айнектен жасалган вазага салынган Астра гүлүнүн ак, чымкый кызыл, мала кызыл, көпкөк, көгүлтүр, жашыл, кызгылтым түс-

төрүнөн жасалган гүл дестени жанымдагы тумбочканын үстүнө алып келип койду.

– Муну сизге Сулайман Бакирович жиберди, сулуу.

Күтүлбөгөн жерден келген мындай сыйга эмне деп айтаарымды билбей калдым. Тыштан жаңы кирген няня гүлгө суктана карады.

– Кантсе да жигитиңиз жиберсе керек.

– Эмне үчүн жигитим?

– Бул гүл өзүнүн сулуулугун жоготпой көпкө жашайт жана ылгый бир сорттуулугу менен айырмаланып турганын кара. Ар кыл сорттогу гүлдөрдүн аралашмасынан жасалган болсо, анда гүлдөрдүн өмүрү кыска болот. Тез солуйт да, өзүнүн иреңин да, өмүрүн да бат жоготот. Бир түрдүү гүлдөн жасалган десте узак өмүр сүрөт. Демек мааниси бар экен? Ошон үчүн сүйгөн жигитиңиз жиберди бекен дедим эле да.

Жылмаюу менен жооп бердим.

Ооруканага келгенден бери, турмушумда эч качан болуп көрбөгөн жашыруун оору пайда болду. Минут санап ага болгон эңсөөм да, кумарлануум да артып бараткансыйт. Көргөн сайын көргүм келет. Ал жөнүндө ар дайым жакшы сөздөрдү угууну каалайм. Келбей калса тынчым кетип, кимдир бирөөлөрдөн кызгангандай болом. Кээде өз оюмдан өзүм корком. «Капырай, чын эле бул менин сүйүүмбү дейм. Эгер анын сүйгөн кызы болсочу?» Анан Ажардын абалын күтүлбөгөн жерден ойлоп, жүрөгүм тыз дей түштү. Өзүмдү өзүм канчалык алаксытканым менен толук жыйынтыкка келе албадым. Өз жүрөгүм өзүмө баш ийбей кулундай туйлайт. Эрмегим баягы Сулайман берип жиберген Астра гүлдөрү. Мен кеткиче соолбосо экен деп өз ичимден төлгө кылам. Суусун тез-тез алмаштыруу менен алекмин. Күн өткөн сайын кулпунуп, улам чанагынан ачыла баштаган гүлдөрдү көргөн сайын Сулаймандын өзүнө окшотом. Анын ысык илеби ушул гүлдүн ичинен чыгып, мени жүрөккө уруп тургансыйт.

...Бүгүн биринчи жолу ордумдан туруп басууга аракет кылдым. Бутумду сунган бойдон кроваттын четине жакындай олтурдум. Анан оң бутумду жерди көздөй жылдырып, кроваттын кырынан акырын түшүрүп бараттым. Сулайман кирип келди. Бутумду кайра тартып алалбай калдым. Кескен жерим ачышып, катуу ооруп кетти. Кабагымды чытып, эрдимди тиштедим. Эки колум менен эки жагымды таканчыктап, кыймылсыз олтуруп калдым. Сулайман күлүп жиберди.

— Азыр Гүкендин тушоосун кесебиз. Кана, кана, сол бутту оң бутту көздөй жылдырып барып, акырындык менен жерге түшүрүңүз. — Ал белимден имере кучактап, ордумдан тургузуп баратты. Ичим тырышып калгансып түзөлүүгө мүмкүндүк бербей жатты.

— Таяк болсо жакшы болмок экен, — дедим бутумду зорго шилтеп.

— Жандуу кишиден, кантип эле жансыз таяк жакшы болсун, — деди Сулайман мени алга жетелей берип.

— Шарт ушундай болсун, «тай» деген сайын бир шилтемейден. Жарайбы? — Башымды ийкедим. Сулаймандын көздөрү көзүмдөн өтүп, кумарлуу жалжылдап кетти.

— Кана, баштадык «тай-тай, тай-тай».

Палатадагы оорулуулардын бардыгы бизге карап күлүп жатышты. Комнатанын ичинде бир аз жүргөндөн кийин кайра кроватима «тай-тайлаган» калыбында жетелеп келип олтургузду.

— Биринчи машыгуу жетишет. Кана олтуруңуз. — Ал мага жардамдашмак болду.

— Өзүм, — дедим Сулайманды коё берип, бирок кыйналып кеттим, кайра анын каруусунан кармай калдым.

— Бечел, — деди Сулайман мени эркелете колдон алып. Ушундай болорун билгем.

Кечки тамактан кийин үйдүн ичинде бир аз аркы-терки баскан болдум да, кайра жатып китеп окууга өттүм. Кызык, эми эле уйкудан кабарсыз сергек элем. Китебим

колумдан жылмышып жаздыгыма түшүптүр да өзүм өлгөн немедей катуу уйкуга кетиптирмин. Бир уктасам оңой менен ойгонбой турган адатымды билем. Бирок эмне үчүндүр мезгилсиз ойгонуп кеткенимди өзүм да түшүнбөйм. Балким, Сулаймандын түрсүл соккон жүрөгүнүн дабышын, өмүрүмдүн сакчылыгында сергек турган менин жүрөгүм сезип булкуп ойготтубу, көзүм ачылып кетти. Жанымда жайма-жай жадырап тиктеп олтурган Сулайманды аласала көргөнүмдө чочуп кеттим. Мен жаткан палатадан эки аял сакайып үйлөрүнө бүгүн чыгып кетишкен. Ары карап коңурукту кор тартып жаткан Батма чоң энеден башка жанымда киши жок.

– Чи-и-и-ш, акырын, – деди Сулайман үнүн угулар-угулбас чыгарып, – эрте уктаган экенсиңер. Түнкү обходго дагы бир саат бар. Мен Сизди «тай-тай» кылайын деп келсе...

– Кечигип калдыңыз, тай-тайлатпай эле өзүм басууга жарап калдым.

– Эртең көрөбүз.

– Көрүнүз.

– Гүкен, мындан ары таанышып жүрөлү, жарайбы?

– Жарайт, Сулайман Бакирович. – Көңүлүмдө сүйүнүп кеттим.

– Ооруканадан чыкканда жатаканаңызга чейин узатып коёюнбу?

– Ракмат, жолдошторум келет.

– Келсе эмне экен, чогуу тааныш болобуз. Анан экөөбүз тез-тез көрүшүп турабыз го деп ойлойм. Каршы чыкпайсызбы?

Күлүп койдум.

– Биз тааныш гана эмес, жакын курдаш болуп калбадыкпы? Кайсыл жерден болосуз?

– Ысыккөлдөн.

– Чынбы?

– Калп айтмак белем.

— Көлдүн кызымын деңизчи. Эң сонун! Көлдүк болбосом да көлдү кандай сүйөрүмдү билесизби. Азыр эле эмес, Ысыккөл жөнүндө китептен биринчи жолу окугандан бери. Оо, андан бери канча убакыт өттү дейсиз. Анда мен кичине элем. Баса, сизди көрүп жүрөгүм бирдемени сезип жаткан экен. Сиз кеткенде жалгызсырайм го, Гүке.

— Ооруканадан чыкпаса дейсизби?

— Ошентип ойлоого кантип дитим барсын. Айла кеткенден айтып жаткан сөз да. Көрбөсөм коңултактап, сизди эстей берүүчү болдум. Арты ийгиликтүү болсо экен. (Сапарга караганда Сулайман ачык-айрым жигит экен деп ойлодум.) — Обходдон кийин келип кетерин айтып, маңдайымдан сылап, эки жагымды кымтылап коюп чыгып кетти.

Эртеси түшкө жакын няня мага апельсин оролгон кагазды сунуп:

— Муну сизге Сулайман Бакирович жиберди, — деди.

— Ракмат. Өзү мындабы?

— Чакырып коёюнбу?

— Жок, жок, жайынча эле сурадым...

Ушул кыска мөөнөттүн ичинде Сулайман экөөбүз кандай алынышып баратканыбызды билбей да калдым. Эзелтен берки эски тааныштардан бетер көрүшпөй калсак сагынышып турганыбызды кантейин. Эмне үчүн?

Кечээ кечтен бери Сулайманды көрө элекмин. Анын мага мурда күнү алып келип берген Майн Риддин «Башы жок чабандес» деген китебин кечээ эле окуп бүткөнүмө карабай, улам алып барактап коём.

Эртең ооруканадан чыгам. Бирок Сулайман бул чөйрөдө көрүнбөйт. Жок дегенде акыркы жолу болсо да бир көрүп, коштошуп кетсем жакшы болбойт беле. Аны менен коштошпой кетүүнү ойлосом кабагым бүркөлүп, жүрөгүм уйгутуйгу боло түшөт. Өзүмдөн өзүм эчтекеден эчтеке жок эле ыйлагым келет. Капырай шумдук, ушундай да болот экен ээ. Бир оорудан айыгып, экинчи ооруну алып баратканым-

ды кара. Менин багыма Мария Ивановна да көрүнбөйт. Китебин берүүнү шылтоолоп, кайда кеткенин сурайт элем.

Узунду кечке саатымдын жебесин кайра-кайра кароо менен алек болдум. Пай-пай, мындай мезгилде убактынын өтпөй калганы ай. Балким алтүндө келип калар дейм өзүмдү өзүм жооткотуп. Тыштан палатага кирип келаткан эркек кишинин дабышы чыкса эле Сулайман болду бекен деген үмүт бийлеп, жүрөгүм дикилдей түшөт. Кеч да кирди, жылдыз да толду. Бирок канчалык зарыгып күтсөм да Сулайман келбеди.

Эртеси ак жолтой оорукана менен коштошууга туура келди. Кымбат буюмум ооруканада, белгисиз бирөөнүн колунда унут калган немедей, кыйылып туруп машинага отурдум. Көздөрүм ысык жашка чайылды. Ичим от болуп күйдү. Жашоого болгон кызыкчылыгым салкындай түштү. Жолдошторум да көзүмө жагымсыз болуп кетти. Айтор, өзүмчө эле эч кимге окшобогон бир жан болдум да калдым.

Бир күнү сабактан чыгып жатаканага кыздар менен келатсам биздин жатакананын алдында «Волга» автомашинасы туруптур. Мен анын номерин көрүп эле, биздин колхоздун машинасы экенин дароо тааныдым. Үстү-башын таза чүпүрөк менен жалтырата сүртүп жаткан шофер мени көрүп, колундагысын ыргытып жиберип алдымдан утурлай басты. Уркалый экөөбүз орто мектепти бирге бүткөнбүз.

— О-х-о-о, Гүкен, саламатсыңбы. Жакшы болуп кеттиңби? — Кош колдой кармап колумду кысып-кысып алды. — Бетинден өөп койсом түзүк болот эле. Бирок ээң көрүп калса...

— Тамашаны койчу, качан келдиң? Сени кечээ кечинде эле эстеген элем. Ал эмес кыздарга да айткамын. Дегеле кайрылчу эмес элең. Башыңа чөп сындырып коёюнбу? Ким менен келдиң?

— Сүйүнчүсүн бересиңби?

— Ким, айтсаң?

— Кабар берген жок беле?

– Ким?

– Ой, койчу, Гүкен, анткорлонбой. Мен эмне билбейт дейсиңби?

– Бул сөзүңө түшүнбөдүм, Уркалый.

– Сөзгө түшүнбөгөнүң менен адамды тандоону билесиң. Ошон үчүн сага «беш». Мен ага, тууган болуп калгандыгым үчүн гана сыймыктанып жүрөм. А сен аны сүйүп калгандыгың үчүн бактылуусуң.

– Эмне?! Кимди айтып жатасың? – Сустая түштүм.

– Болду эми. Тигине, келатышат алар. Уркалыйдын көзү күлүндөп турганы менен, ал ошол замат токтоо боло түштү.

Карасам, Сапар, Айнагүл эже, Жапаралы үчөө келатышыптыр. Жапаралы эл оозуна кирген эстүү жигит эле.

Ал ушул жерде иштейт. Мединститутту мындан эки жыл илгери бүткөн. Биз менен чектеш коңшу колхоздон.

Эмне кыларымды билбей калдым. Жүрөгүм дүпүлдөп, эки бетим ысып чыкты. Турган ордумда кыймылсыз селейдим. Каткыра көчө жаңырта күлүшүп, Жапаралы экөө бирдемелерди кызуу сүйлөп келе жатышат. Мени көрүп Айнагүл эжем тигилерден бөлүнүп ылдамдай басты.

Менин оюмда Жапаралы Сапарга Сулайман жөнүндө айтып келаткандай ойлоп кеттим. Кайра селт эте түшүп, колумдагы бир тал роза гүлүнүн жалбырагынан үзүп алып, оозума салып колум менен сабагынан тегеретип ойной баштадым. «Эмнени айтмак эле? Обол мурун булар тааныш болду бекен десең. Сулайманды таанырын кантип билем». Менин жүрөгүм Сулайманды эстеген сайын, териме батпай чатырай бердим. Ойго батып турган калыбымда Сапардын басып келатканын телмире тиктедим. «Ай, Кудай ай. Бул эмнеге мында келатат экен?»

Айнагүл эже мени кучактап бетимден өптү.

– Жакшы болуп кеттиңби, секет кетейин? Жигиттер жете келишти.

– О-о, кандай Гүке! Ден соолук хорошо? – Кол алыштык. – Жапаралы Сапарга шыбырай күлдү:

– Ой, сен эмне үчүн бул эжемчилеп кучактап өппөдүң, Гүлканды?!

Сапар анын сөзүн укмаксан болуп күлүмсүрөдү.

– Өнүндөн таза азып калган экенсиң? Эми жакшысыңбы? Ооруган жериң жокпу?

– Ракмат. Түзүк элемин. Качан келдиңер? – Мен Ай-нагүл эжени карап сүйлөдүм. – Жөн-жай элеби? Айыл аман-эсенби?

– Бүгүн келдик. Саат канчада жеттик, Сапаш?

– Он экиде. Анан түз эле бул жакка, сени менен учурашканы бурулдук. Телефестивалга биздин райондон он беш киши келди. (Мага Сапардын сен деп сүйлөгөнү жаңылыктай туюлду. Тим эле өзүнө энчилеп алгандай кебетеси бар.) Сенин ден соолугунду, бир келип сурабасак, күнөөлөрсүң да кийин. – Сапар менин колумдагы роза гүлүн суроо-сопкутсуз алып, жыттай баштады.

– Эстеп келгениңерге чоң ракмат. Кана үйгө кириңиздер.

Меймандар биздин чайга ракмат айтып, койдурбай койдү. Жолдошторум менен чогуу ресторанга тамакка чакырышты. Ооруп турам деп кыйыктанганыма болбой, Ай-нагүл эже кадырын салып жатып, курдашым экөөбүздү алып чыгышты.

Сапар Уркалайды жиберип, филармонияга концертке билет алдырды. Тамактан чыккандан кийин бизди андан ары концертке алып кетишти. Машинанын ичинде баратып мен аялдамада эки кыз менен сүйлөшүп турган Сулайманга окшош бир жигитти көрдүм. Өңү окшогону менен бою жапалдаш сыяктуу болуп кетти. Жалган тааныш болгон ошол сүйкүмдүү жигитти кылчая карап, дагы бир жолу жакшылап, даана көрүп алайын дегенимче болбой, биз тараптан бараткан троллейбус аны калкалап калды. Биз да узап кеттик. Ичим туз куйгандай ачышып,

көңүлүм чөгө баштады. Өңүмдүн кубарып кеткенин Сапар дароо байкады.

– Эмне болду, Гүке? Бир жериң ооруп турабы?

– Билбейм, азыр эле ичим ооруп калды, – дедим калп айтып, эси-дартым Сулайманда болуп жаткан абалдан чыга албай мукактанып. Филармонияга жетип, машина токтогондо, Сапар мени колтуктап түшүрмөк болду. Бирок, мен козголгон жокмун. – Сапаш, Айнагүл эжем экөөңүздөр капа болбосоңузда Уркалый мени жеткирип койсун. Ичим катуу ооруп чыкты. Кыйналып турам.

Айнагүл эжем мага нааразы боло түштү.

– Капырай, жакшы болуп каларсың. Сен кетсең биз да кетебиз. Ошол да кеп бекен.

Сапардын өңүнөн тынчсызданып турганын билдим.

– Эже кечирип коюңуз. Гүлкан ооруканадан жаңы чыкпадыбы? Кокустан ооруп калса жакшы болбос. Кетсе кетсин. Үйгө барып эс алсын. Силер көргүлө концертти. Мен Гүлканды жеткирип келейин.

Салиман тигилер менен калды. Сапар жаныма келип олтурду. – Кайра ушул көчө менен кетели, – дедим Уркалыйга. Баягы аялдаманын тушуна да жетип калдык. Бирок Сулайманга окшогон жанакы жигит ордунда жок болуп чыкты. Ал кетип калыптыр. Эх, акылсыз мен, – дедим ичимен, – чындыгында эле кыздардын акылы жок болобу? Ажар да, мен Сулайманга ашык болгон сыяктуу эле Сапарга ашык. Бирок Сапар аны сүйбөйт. А Сулайманчы? «Мындан ары тез-тез көрүшүп турабыз го дейм», – деп Сулайман бет маңдайымда кашкайып тура калды!

Бир заматта өзүмдүн жеңилип кеткенимди билип, ыңгайсыздана түштүм. Кап, концертти көрүп, Салиман менен эле чогуу келбей деп ойлодум. Бекер муну да убара кылдым. Сапарды жалт карадым. Ал экөөбүз бири-бирибизге ыкташа олтурганыбызды эми гана байкадым. Көзүбүз чагылыша түштү. Карегимди тартып алдым. Аны ушунчалык аяп, боорум ооруп кетти.

– Гүке, ичиң кантип калды? Деги кичине жакшыбы? – Сапар колун машинанын арткы желөнгүчүнөн түшүрүп, аркама сойлотту. Мен алдыга жылып олтурдум.

– Колуңузду тартыңызчы?

– Жолтоо болуп жатамбы? Мына.

– Экөөбүз качан сүйлөшөлү?

– Эмнени?

– Түшүнөсүң да.

– Азыр башыма эч нерсе келбей турат, жайыма тынч коюңузчу, Сапаш.

– Качан кезигишебиз, мен эртең кайсы убакта келейин? Мына жатаканаңа да келип калдык. Машинаны жиберип коюп, калып калайынбы?

– Жок, эркектердин жатаканага кирүүсүнө тыюу салынат. Чогуу эле кете бериңиз.

– Анан качан?

– Кош болуңуз, Сапаш.

Мен Сапарга тыңгылыктуу жооп айтпаган бойдон кирип кеттим. Бир топтон кийин машинанын мотору иштеп күрүлдөй баштаганын уктум. Сыягы, мени кайра чыгат деп ойлошсо керек.

Салиман келгенде Сапардын концертке барбаганын уктум...

Убакыт өтүп жатты. Жайкы семестрдин башталарына саналуу гана күндөр калды. Ошого байланыштуу студенттердин арасында экзаменге даярдануу кызуу жүрүп жатты. Кайда гана болбосун бетинен китеп түшүрбөй окуп жаткан кыздар менен уландар. А менчи? Мен болсом «көлөкөгө тон бычкан» адамдан бетер, белгисиз бирөө менен алекмин. Эмне үчүндүр кинотеатрга барууну эңсейм. Андан да болбогон бир нерселерди шылтоолоп базарларга же магазиндерге барганымчы. Автобус же троллейбустарга олтуруп калганымда элдин арасын элеңдеп карай берем. Андан мен кимдир бирөөнү, болгондо да эң жакын кишимди издегендей болом. Бирок Сулайман үчүн болгон

мындай эңсөөм, кыялдануум, издөөм кумдун үстүнө түшкөн белгисиз из сыяктуу калып жатты. Канчалык тырышып окубайын, көз алдымда Сулайман. Анан окуп жаткан баракты кайра жабам да, терең кыялга батам. Мурдагыдан да ойлуу, мурдагыдан да басмырт болуп кеткенимди байкаган Салиман көп тынчсызданып жүрдү.

– Эч жериң оорубайбы?

– Жок.

– Анан эмне болуп баратасың?

– Өзүм да билбейм.

– Жүрөгүңө чок салган бирөө болуп жүрбөсүн?

– Сага айтат элем го.

– Жашырып жүрбө?

– Жардамдашат белең?

– Жардамдашмак түгүл жүрөгүн сууруп албаймбы.

Салиман канчалык чекмелегени менен сыр алдырганы жок. Ал Сапарды баякыда көргөндөн бери, ошондон шек санап, ачыгын биле албай жүрөт. Сөзүнүн төркүнүнө караганда Сапар ага абдан жагып калыптыр. Сөздөн сөз чыгып олтуруп, сураганынан айылда сүйлөшүп жүргөн кызы бар деп жооп бергемин. Бирок ал менин бул сөзүмө толук ынанганын же ынанбаганын али биле элекмин.

Бүгүн биринчи экзамен. Жыл бою алган билимдин жыйынтыгы. Көпчүлүк кыздардын жүздөрү жаркып, көңүлдөрү ачык. «Сен канчага тапшырдың? – Бешке. – Сенчи? – Төрткө». Бирин бири куттукташкан үндөр. «Гүлкан! Бешин менен. Ракмат. Өзүңдү да». Алгачкы ийгилигим жаман болгон жок. Салиман экөөбүз институттан көңүлдүү кайттык. Жатаканага кире бергенде швейцар аял жолумду тосту.

– Бүгүн өзгөчө жайдары болуп, кулпунуп кетиптирсиң, кызым. Кантсе да беш алсаң керек. Ыраспы?

– Таптыңыз.

– Келе колунду, куттуу болсун. – Аял колумду кысты.

– Бүгүн сени сурап кайра-кайра звонит этип, бир жигит

тынчымды алды. Ашык болгон бозойлордун бирөө го деп калдым. Силерде биринчи экзамен экенин айтсам, билемин дейт. Анан качан келүүчү эле деп такыды. Куттуктаганы жүрсө керек.

– Жакшы кабар айтканыңызга ракмат, – деп тамашага чалдым.

– Университеттен болуп жүрбөсүн. А балким, политехническийдин балдары бекен? Кайдан экенин айткан жокпу?

– Салиман артына бурулду. Аял ийинин куушуруп койду.

Менин оюмду «Сулайман болуп жүрбөсүн» деген үмүт бийледі. Комнатага киргенде китептердин арасынан Майн Риддин баякы китеби көзүмө биринчи урунду. Китепти колума алып ичин көңүлсүз барактап кайра жаптым. Андан кийин мурда күнү өзүм сатып алган Астра гүлүнүн дестесине суктана карадым. Ал баякыда Сулайман берген гүл дестеге эң эле окшош болучу. Эгер Сулайман көрсө өзүмдүн берген белегим экен деп ойлошу да ыктымал эле. Ажар эсиме кылт этти. Анан Сапарды ойлоп кеттим. «Бирөөгө кечерге кечүү табылбаса, бирөөгө ичерге суу табылбайт», – деген сөздүн төгүнү жок экен да. Китепти боорума кыска калыбымда кроватьга жата кеттим. Эшик тыкылдады. Айланага көз чаптырсам Салиман жок болуп чыкты. Эшик кайра урулду. Мен Салиман экен деп ойлодум. Ал кээде ошентип тамашалай берүүчү.

Бир мезгилде Салимандын эшикти ачып, кимдир бирөөгө сый көрсөткөнсүп:

– Кириңиз, Гүлкан үйдө, – деген үнү кулагыма шак дей түштү. – Дос, туруңуз, конок келди.

Күтүлбөгөн жерден Сулайманды көрүп, делдирей түштүм. Ордумдан кандай турганымды билбейм. Мен кимди көрүп турам? Чын эле Сулайманбы? Ооба, ошонун өзү.

– Гүкен, саламатсызбы? Биринчи экзаменди ийгиликтүү тапшыргандыгыңыз менен куттуктайм! – Астра гүлүнүн дестеси менен кошо колун сунду. Ошондо гана катуу уктап, мезгилсиз ойгонгон баладай аны көздөй умтулдум.

— Ракмат, Сулайман Бакирович!— Анын көзү көзүмдөн тайып, колумда турган китепке түштү. Кеч болуп калды, ката албай калдым. «Эми араң окуп жатасыңбы?» дегендей, көзүмө жоодурай карап, суроолуу тигилди. Ээгимден эркелетип, көтөрүп койду.

— Кечигип калгандыгым үчүн кечирим сурайм. Менден мурун да озунгандар болгон го. — Столдун үстүндөгү гүлдестеге шектене карады.

— Чай ичилип бүттү. Салиман столдун үстүн жыйнаштыра баштады. Сулайман «Россия» панорамасында жакшы кино болуп жаткандыгын айтып, мага карады.

— Көрө элек болсоңор барып келсек кандай болор эле?

— Эгер Салиман каршы болбосо.

— Мен силерге кошулам. — Ал каткан сырынды баары бир билдим дегендей, мага кыйгач карап, Сулайманды көзү менен көрсөтө кашын серпип жымың этти.

Буга чейин Фрунзенин мынчалык сулуулугун байкабаган сыяктуу, айланага суктануу менен делөөрүй карайм. Бүгүн көзүмө көчө өзгөчө көрктүү, адамдар да башкача, суудай агылып жаткан машиналардын үндөрү да кулакка жагымдуу. Бирок мен өзүм мындай өзгөчөлүктөрдөн бийик, өтө бийик тургансып бараттым. Бул чөйрөдө Сулаймандан артык, өзүмдөн башка киши жок сыяктуу жүрөгүм алеп-желеп.

Сулайман каруумдан кысып койду. Бүткөн боюм ток тийгендей ысыды.

— Койкоңдоп эң эле келишимдүү басат экенсиң, Гүкен. Карачы, ишенбесең Салимандан деле сура.

— Ооба, сиз тим эле...

— Жок, жок, калп айтсам эмне дейсиз. Киши өз артыкчылыгын да, кемчилигин да түшүнбөйт эмеспи. Эгер сиз өз артыкчылыгыңызды, жылдыздуулугуңузду, келбеттүүлүгүңүздү билген болсоңуз, менин сөзүмө баа берген болор элеңиз. Деги өзүңүздүн ким экендигиңизди биле жүргөнүңүз артыкбаштык кылбас эле. Туурабы Салиман?

Кинодон чыгып жатаканага жакындаганда Салиман Сулайман менен коштошуп алып алдыга кетти.

Сулайман Салиманды ээрчий карап туруп:

— Курдашың туйтуяп, эң эле кунарсыз кыз экен, карасаң. Кыздардын баары эле эмне үчүн өзүңө окшоп гүлдөп турбайт, Гүкен? Бах, кандай жакшысың сен.

— Чырайды чылап ичмек беле? «Сулуу тозот, бак озот» деген сөздү билбейсизби? Балким, ал келбетсиз болгону менен акылдуудур.

— Жолдошунду сындап койгонум оор тийип калды окшойт ээ. Кечирип кой, мен тим эле айта салдым. Ортодогу сөз да. Чын сырымды айтсам сага эч кимди теңебейм. Сага эч ким да тең келе албайт. Сиз ооруканада жатканда коштошпой кеткениме абдан өкүндүм. Үйдөн шашылыш телеграмма келип, кайрылууга мүмкүндүк болбой калды. Жердин алыстыгы да курусун. Жетерин жетип алып, кайра кетмегим кыямат болду. Ошол тушта аба ырайы бузулуп, каршыккансып самолет учпай төрт айламды түгөттү. Андан кийин адистик боюнча зачетко даярдык көрүүгө туура келди. Башка институттагылар өткөн сабактар боюнча бир гана экзамен берип, дипломдук иш жактайт эмеспи. Медициналык институтту бүтүрүүчүлөр дипломдук иш жактабаганы менен, жактагандан оор. Окуу жайын бүтүргөн келечектин медиктери ошол замат эле өзү менен бирге дипломду колуна кармап чыкпайт. Качан гана белгилүү мөөнөткө чейин бир жерде иштеп келип, ооруканалардын биринде специализациядан өтүп туруп, зачетту ийгиликтүү бергенден кийин гана дипломду алууга жетишет. Кыскасын айтканда, жасаган операция, дарылаган оорулуулардын тарыхын ийне-жибине чейин түшүндүрүп, ал оорунун эмнеден пайда болушунун себептерин таап далилдөө менен, экзаменди экинчи жолу практика жүзүндө өткөрүүгө туура келет. Биздин түйшүктү түшүндүңүзбү, Гүкен?! Бу-юрса, жакында дипломду алам. Кубанчыма кайдыгер карабай, ортоктош болорсуз дейм. Иш ортосунан убакыт таап,

атайын издеп келип тапшай кеткенимди жана сизге айттым. Бирок эртедир-кечтир кезигип, ушинтип эркин баарлашарыма ишенген элем.

Мен Сулайманды кандай эстесем ал да менден артык эстеп жүрүптүр, унутпаптыр. Бири-бирине көңүл түшүү, бири-бирин жактыруу, бири-бирин сүйүү кандай укмуш ээ.

Биз ушундан кийин кичинекей эле убакыт боло калса кезигишип туруучу болдук. Алгачкы жолугушууларыбызда Сулаймандын мени башкача сыйлап, өзгөчө бир мээримдүүлүк менен эркелеткени болбосо ортобузда ашык сөз айтылуучу эмес. Ал эми экөөбүздүн бүгүнкү жолугушуубуз таптакыр башкача болду. Акыркы экзаменден чыгып келатсам Сулайман көчөнүн аркы бетинде күтүп туруптур. Колумду кысып, чекемден өөп куттуктады. Кызарып кеттим. Бирок катуу айтып ийин жандырууга жүрөгүм даабады.

— Бүгүн Салиманды ээрчитпейли, киного да барбайлы. Бул сунушумду кандай кабыл аласың, Гүлкан?

— Мейли.

— Шаардын сыртына чыгып, аба жутуп келсек каршы эмессизби?

— Жарайт.

— Обол мурун тамактаналы, сен эртең мененки боюнчасың да.

Ырас эле мен өзөгүм үзө тартып араң эле тургам. Эртең менен да сабакка алаксып жатып эч нерсе ичкен эмесмин. Азыр Сулайманды көрүп бардыгы эсимден чыгып кетиптир. Качан гана ал тамак ичүүнү сунуш кылганда курсогымдын кабышып турганын билдим.

Тамактан кийин Сулайман жөө жүрүү адамга пайдалуу дегенинен, эч кандай машинага олтурбай жүрүп олтурдук. Алдыбызда жашыл талаа созулуп жатты. Тоо тараптан соккон жылуу абанын эпкини беттен сылайт. Кол кармашкан калыбыбызда улам арылап бараттык. Алды жакта сыйда өскөн кара жыгачтардын арасынан чымчыктардын

чыркылдаганы, торгойлордун мукам сайраганы делебени козгойт. Жаратылыштын кооздугуна магдырап, чексиз бактылуулуктун кучагында толкундап бараткансыган Сулайман мага бурулду.

— Гүкен! Сиз бирдемени билесизби? — Жоодурай тиктеп эки колун ийниме койду.

— Эмнени?

— Эмнени дейсизби? Менин сүйгөнүмдү!

Бутумдун учу менен көк шиберди кайра-кайра шилеп, жер тиктедим. Бул менин Сулаймандан көптөн бери күтүп жүргөн кол жеткис жашыруун бактым эле. Ээгимди акырын көтөрүп, башымды ийкедим.

— Мени тике карачы. Кана? Көзүңдөн секет кетейин балбылдаган. Мен сенин жаныңда туруп да, кумарым канбай сагынып турам. Ишенесиңби ушунума. Жаным, тийип турган күнүм, гүлүм, чолпонум. Сени мага туш кылган таалайыма миң мертебе ыраазымын. Сенсиз мага көргөн күн да, сүргөн өмүр да супсак. — Сулайман шадылуу аппак колдору менен мени сыга кучактап өзүнө тартты.

Көздөр көздөргө жайнап, каректер каректерге чөктү. Эрди эрдиме кадалды. Барган сайын бүткөн боюмду жигиттин ысык илеби басып, жүрөгүм торго түшкөн чабактай туйлап жатты. Бул менин кыз болуп бойго жеткени жигиттин өбүүсүн биринчи татышым эле.

— Кандай ыракатка бөлөнгөн керемет, — деп ойлодум, ичимден. Анан ал мени кучактап турган калыбын жазбай, жадырай түшүп толкунданып сүйлөдү:

— Бүгүн эле үйгө алып кетейинби?

— Үйгө? Эмне үчүн? — Муактана түштүм.

— Мага колукту болгуң келбейби?

— Эрте го, Суке. Мен окуумду бүтөйүн.

— Эмне, окууга жолтоо болот деп турасыңбы? Эч качан.

— Түшүнөм. Бирок мынчалык шашылуунун эмне кереги бар? Бүткөнчө кыйналам го. Субай-салтаң жүрүп окуу

менен үй-бүлөлүү, күйөөлүү болуп окуунун айырмасын көрүп жүрөм.

– Эч качан кыйналбайсың. Кайра өзүңө жеңил болот. Мен ошого түшүнбөгөн жинди белем. Бардык шартыңды түзүп берем. Апам үстүбүздө болот. Мен иштейм. Сен мага жалжылдабай, жүрөгүмө түшүнчү, жаным. Ата-энеге да, жолдошторго да башынан берген убадам бар. Диплом алган күнү үйлөнүү тоюн өткөрмөкмүн. Ак тилегиме каршы чыкпа, Гүкен. Болбосо чырылдатып туруп машинага басып кетем. Ошого макулсуңбу? (Ал тамашага сала сүйлөдү.) Кана, мир!

– Мир. – Кол алыштык...

Мен ошентип үйгө кетпей калдым. Салиман баш болгон группалаш окуган жолдош кыздарым биздин тойго чейин үйлөрүнө барып келүүгө кетишти.

* * *

Биз Сулаймандын квартирасына жеткенде орто жашап калган, чынынын сыныгындай, сөөгү таза бир аял көрүндү.

– Апа! Келиниңизди көрүндүк бербей эле көрүп аласызбы? – Катарлаш келаткан Сулаймандын жолдошу Маркаш аялдын алдын тосту. Четте турган балжуурандай аппак, татынакай тестээр кыздын ботонукундай жайнаган кирпичтүү көздөрү күзгүгө чагылышкан Күндүн нурунан бетер, бир Сулайманга, бир мага жалтылдайт, кыткылыктап күлөт.

– Берейин алдыңа кетейин, кантип баламдан аянайын. – Эне бетимден аймалап өпкүлөп жатты.

Ыңгайсыз абалда калдым. Астыртан Сулайманга көз чаптырдым. «Апасынын мында экенин айтпай ээрчитип келгенин кара», – дедим ичимден.

– Апаке! Сизди Гүлканга айтпай алып келдим. Болбосо келбейт эле.

– Гүлкан болгонундан секет кетейин, уялбай эле кой. Курсагың ачкандыр, олтуруп тамак ички каралдым. Сен

да бирөөнүн көзүндү карап, көңүлүндү сылаган жалгызы окшойсуң. — Дасторконун жайып, тамак-ашын калтактап коюп жатты. Өзүнчө эле кимдир бирөөгө жалынып жүрөт.

Эне аттуунун баары эле ушундай мээримдүү болушса керек. Карасаң үстүмө үйрүлүп түшүп, өз энемден бетер бедейи эзилип турганын. Байкуш энелердин келини кем акыл чыгып, кендири кесилбесе, балага жазыктуусу жок го.

Маркаш үйлөнүү тоюна арналган чакыруу билетти чыгарып келиптир. Сулайман экөөбүздүн сүрөтүбүздү эки жагына коюп, асты жагына биздин институт менен баягы мен жаткан оорукананын сүрөтү түшүрүлүптүр. Сулаймандын энеси бир топко жадырап тиктеп турду да, анан экөөбүздү эки өөп алды.

— Бактылуу болгула, тилеген тилегиңерге, самаган оюңарга жеткиле. Оо, эгиз козудай окшошкон жамандарым эй...

Сулайман мени узатып чыкканда саат ондон өтүп калган. Ал мени жатакананын алдына чейин жеткирип коюп кайра тартты. Эртең түшкү саат бирде Сулаймандын квартирасынан жолугушмак болдук. Бая күнү Сулайман экөөбүз убадалашкандын эртеси ата-энемден руксат сурап кат жазганбыз. Эмне үчүндүр катка жооп келбей калды. Ага карабай биздин үйдөгүлөрдү үйлөнүү тоюна чакырып, телеграмма жибергенбиз. Тойдон кызык тамаша эми болду. Жатаканага бир бутум кирип, бир бутум кире электе швейцар аял атамдын катуу ооруп жаткандыгы жөнүндөгү телеграмманы колума карматты. Түштөн бери таякемдер келип, мени издеп таппай жүргөндөрүн да айтты. Бир заматтын ортосунда оюм быт-чыт болуп, асман кулап астыма түшкөндөй болду. Атам өлгөн экен деп ойлодум. Болбосо мындай коркунучтуу суук телеграмманы кантип жалган беришсин. Кат жазбай жаткандарынын себеби да ошол болсо керек.

Бир тууган таякем ушул жерде иштөөчү. Бир мезгилде машина алып тажеңем экөө келип калышты. Иш терс жа-

гына айланды. Мен Сулайман менен жооптошпой жөнөп кеттим...

Өз колхозубуздун чегине жеткенде шофер машинасына суу куйганы токтотту. Талаа көркүнө чыгып, тим эле укмуш болуп кетиптир. Көк жашыл тарткан тилкелер кудум Ысыккөлдүн жайкы толкунундай акырын чайпалат. Айланага суктануу менен көз чаптырып, көөдөн кере дем алам. Жүрөгүм капысынан аткып алды. Бизден анчалык алыс эмес жерде Сапар окшогон бирөө жанында турган кишиге колун катуу шилтеп, бак-бак сүйлөп жатат.

— Көзүң жокпу, борозду эмне үчүн кыйшык салдың? Уктап кетсең керек. Далай картошканын түбүнө жеткен турбайсыңбы?

Мындай борозду биринчи жолу салып жатканын айтып тигиниси актангансып жатты.

— Тууралап айдасам деле болбой эмнегедир кыйшайып кетет. Анын үстүнө түндүн иши түн экен да. Айдын жарыгы деген менен...

Сапар тракторго секирип чыкты. Мотор күрүлдөй баштады. Айлана шаңга бөлөндү. Тракторист болсо турган ордунда катты да калды. Сапар бизден улам алыстап баратты. Плантациянын башына чыгып кайра тартканда тигил жигит адымдай басып трактордун астын тосо жөнөдү.

— Сапар экен, — деди жанымда шапкесин колуна кармап, жылаңбаштанып, костюмун желбегей жамынып турган таякем көзүн бат-бат ирмеп. — Жаш да, чарчаганды билбейт. Болбосо талаага түнөгөнсүп ушул убакта ким деген жүрсүн?

Машинага кайра олтурдук. Кыштактын түндүгү түрүлдү. Көчөдө жүргөн адамдардын саны көбөйө баштады. Биздин үй жактан дымыр эткен жан көрүнбөйт. Эшиктин алдында байланган ат, тигилген боз үй бар бекен деп элеңдеп карайм. Дарбазага жакын келип токтодук. Машинадан учуп түшүп, үйдү көздөй жүгүрдүм. Атам төшөктүн үстүндө чапанын желбегей жамынып олтурган экен. Көздөрү ары

кирип, беттеринин албырган нуру жоголуп, бир кыйла арыктап калыптыр.

– Атакебай, аман-эсен көрдүмбү сени?! – Бакырып басып жыгылдым. Сүйүнгөнүмдөн эмне дээримди билбей суйдаң сыйда сакалынан кайра-кайра жыттап да, бети-башынан туш келди өпкүлөп да жаттым. А атам болсо ада-тынча эти кетип сөөгү калган тарамыштуу арбайган арык колдору менен чачымдан сылап, чекемден кор жыттады:

– Секет кетейин королум, келип калдыңбы. Мени эмне кылат элең, ичээримди ичип, жээримди жедим. Эми өмүр жашымды Жараткан сага берсе экен. Өзүң жакшы болуп кеттиңби? Ооруган жериң жокпу? Кана көрсөтчү, дөгдүр кайсы жеринди сойду? Энең баарын айтты. Дөгдүрүнө да ыракмат өкмөттүн.

Атам ушул сөздү айтканда жүрөгүмдү бирөө чымчып алгандай тыз дей түштү. Эсиме Сулайман келди. Көзүм чайыттай ачылды. Эртеңки медициналык институтта өтүүчү комсомолдук үйлөнүү тою көөдөнүмдү жарып жиберчүүдөй, акылымды чакчелекей түшүрдү. Ой десең, андан кийинки салтанат үйдө өтмөк эмес беле. Жараткан ай, кандай шумдук болуп кетти.

Менин бул жакка минтип келгенимди Сулайман билбейт. Түшкө чейин чакыруу билеттерин таратып бүтөт. Ал анан саат бирде мени күтөт. Анан эмне болот? «Жок», – дедим өзүм менен өзүм кеңешип, «кайта тез кетишим керек. Мындан башка ылажы жок. Атама каралап энем баралбаса, жеңемди кошуп берер, Сагалы абам барар...»

Убакыт өткөн сайын тынчым кете баштады.

Ашканада эртең мененки тамактын камын көрүп жаткан Шааркан жеңемдин жанына бардым.

– Атам жакшы эле турбайбы. Эмне үчүн минттиңер? Мен силерди күтпөдүм беле. – Шолоктоп ыйлап жибердим.

Жеңем мээрин чача сүйлөдү. Көзүмдүн жашын колу менен сүрттү.

– Секет кетейин кичине кыз, кечирип кой бизди. Бара албай калдык. Айткан жерде балээ жок дейт, акемди кудай сактасын. Кыскасын айтканда, ал күйөөңө барууну мындагылар каалаган жок. Сапаш!..

– Сапарды айтып жатасызбы?! Ошондой деңизчи? Ага менден башка тапкан кызыңар болсо бере бербейсиңерби? Билесизби, тигинде бизди канча киши күтүп жатат?

– Мындагы күткөндөр киши эмеспи? Ата-эне кош көрбөгөн жерге кандай барасың, секет?

– Сөзүм бүтүп, убадам өтүп калса эмне үчүн барбайм?! Мен Сулайманды гана сүйөм, андан башка кишинин мага кереги жок. Айтыңызчы, чыныңыз менен мага сиз да душман болоюн дедиңизби?

– Душман дегени эмнеси? Мен сага ар дайым бакты-таалай тилеп жүрбөймүбү! Анан калса сүйүү дегенде оозуңар эп дей түшөт экен.

– Койчу жеңе, тилеген бактыңыз бул болсо, тилебеген шоруңуз кандай болду экен а. Жеңе кызга жакын дейт, жакындыгыңыз кайсы? Тфу, уятыңар жок экен! Кайсы заманда жашап жатканыңарды билесиңерби?

Жеңем кекээрлүү күлүмсүрөдү. Мен ордумдан ачуулуу турдум.

– Эмне күлөсүз?

– Күлдүрбөйсүңбү?

– Күлө бериңиз, мен кеттим.

Кайгыга күйүп бараттым. Эмне кыларымды билбей, жалындап турдум. Көчөгө далбастап чуркап чыктым. Жеңем артымдан жетип мени колдон алды. Колун силкип жибердим.

– Коё бериңиз.

– Жүрү үйгө, ушунтип турганыбызды ары-бери өткөндөр көрсө уят.

– Уятты билесиңерби?

Кара күчкө каткырып күлдүм.

– Эгер чыныңар менен күч колдоно турган болсоңор, тирүү калат экен деп ойлонбой эле койгула. Мен Сапарга барбайм, уктунбу, эч качан...

Шааркан мага жалбарып, жабыша баштады. Мен аны көкүрөктөн ары түртүп жибердим. Кызарып-татарган жеңем силкине басып үйгө кирип кетти. Бир кезде энем үйдөн ачуу бүркүп чыкты.

– Эмне деп башыбызды айландырып жатасың. Токтот сөзүңдү! Качантан бери өзүңдү өзүң биле баштаганың, ыя? – Үйдү көздөй дегдектетип жетелеп кирди.

– Уятсыз! Бетиң бетпи, же чокойбу? (Бетимден үзүп алды...)

Эл оор уйкуга киргенде үйдөн качып чыктым. Түз эле шаарга кетүүчү шоссе жолду көздөй кулач урдум. Артымды кылчак-кылчак карап, алымдын барынча жүгүрүп келатам, жүгүрүп келатам. Бир кезде бир чуңкурду жаздым басып алып оңкомдон кеттим. Жүрөгүм үзүлүп кеткендей көзүм караңгылай түштү. Бутумду оорутуп алыптырмын, санымды сүйрөп эгин талаасынан зорго чыктым. Жогору тараптан алыста-алыста бүлбүлдөгөн машинанын жарыгы көрүндү. Бул машина алса сөзсүз кутулдум дедим, душмандын чек арасынан чыккансып.

Машина менден өтө берип токтоду. Шофер мени көрүп үрпөйө түштү:

– Жигит десем кыз белең, караңгыда башыңа эмне күч келди, бийкеч?

– Жайынча эле, кечтен бери машина чыкпай ушул убакка калдым. Жакшылык кылып автовокзалга түшүрүп коёр бекенсиз?

Шофер башын чайкады.

– Таң атканча талаада түнөмөк белең. Жүрү, биздикине барып жатып ал. Эртең менен каалаган жагыңа кете бересиң.

– Мээриминизге ракмат. Жакшылыгыңызды өмүр бою унутпайын, автовокзалга жеткирип коюңуз, – деп жалдырадым.

Мен барганда машиналардын жүрүшү эчак токтоп, демейде жүргүнчүлөргө жык толгон чакан аянт жымжырт. Вокзалга кеч келип үйлөрүнө кете албай калгандарбы, же эртең эрте кетүүчү жүргүнчүлөрбү, айтор эки-үч адам баштарына чемодандарын жазданып уктап жатышат. А мен болсом самандай саргайып кирпич көзүн какпай тандын атышын, Күндүн чыгышын күтүүдөмүн. Мага эрмек болгон түпсүз терең санаа. Сулаймандын жолдошторунун арасында өөдө карай албай, супсуну сууп, башын мыкчий кармап олтурганы көз алдыма келди. Анан маңдайыма Сапардын сөлөкөтү тура калгандай болду. «Акылсыз Гүлкан, мени чансаң да, ата-энеңдин абалына карасаң боло. Мындай болорунду билгенде өзүмдү сага кор кылбайт элем!..» Башым айланып, кулагым чуулдады. Чын эле алдейлеп баккан ата-энемден кол жууп каламбы?!

Азыр эле караңгылыктын кучагында тунжурап жаткан шаар жандана баштады. Рейске чыгуучу жеңил такси машиналары менен автобустар биринин артынан бири келип токтоп жатты.

Колунда пулу жок адам мунжу менен барабар экен го. Акыры үстүмдөгү кымбат баалуу кофточкамды жол акысы үчүн акчага баалап шоферге берүүгө туура келди.

Машинада мени менен үч киши болду. Дагы бир киши табылганча күтүш керек. Сааттын жебеси жетиден өтүп баратат... Көзүң жамандыкты көрбөсүн, энем менен жеңем түз эле мен олтурган машинаны көздөй келатышат.

– Мынча болду бизди өлтүрүп кет! – деп бакырды энем өңгүрөп. – Жүрөгүмдү күйгүзүп, көңүлүмдү муздаттың. Сыйың менен кайра тарт. Душманга таба, тууганга күлкү кылба, Гүлкан! – Энемдин жер-сууну бузган үнүнөн улам бизди сонуркап караган эл тегерегибизге толуп кетти.

Жанып турган жакшы үмүтүм бир паста шамал айдаган булуттай жок болду да калды. Энемдин коштоосунда автовокзалдан чыгып бараттым. Өөдө-ылдый чыккан элдин сөзү кулагымдын сыртынан кетип жатты.

– Кемпирдин каары катуу келиптир. Бечара кыз кайсыл жагынан айыптуу болду экен. Үйүнөн качканына караганда бир окуя бар го.

– Ушуга түшүнбөй турасыңбы, – деди бирөө, – дейди өсүп, көктөйүндө соолуп бүткөн да. Анан калса чыбыгы кыргыйдай болуп татынакайлыгын кантесиң.

– Татынабаса өлүп кетсин. Өнөрдүн баары ушундай өңү жылмалардан чыгат. Менин кызым ушундай болсо тирүүлөй уу берип өлтүрүп коёт элем.

– Жулкунганына караганда кептин баары кемпирде сыяктанат. Балким кыз байкушта күнөө жоктур. Кебетесин деле көрбөйсүңөрбү, тарбиялуу эле бала. Мына бул как баш...

Энемдин өңү купкуу болуп кетти.

– Уктуңбу элдин сөзүн. Мындан көрө өлгөн артык.

– Энелик жүрөгүңүз кайда кеткен?

– Жүрөктөн айлан, эне дебе. Тигинден аркы жети атам тааныбаган, жердин жети түбүнөн келген бирөөгө баарыбызды садага чапкың бар ээ?

– Сапарды жүрөгүм каалабайт, баары бир ага барбайм!

– Сенин жүрөгүң менен үйгө барганда сүйлөшөм. Экөөбүз эне-бала болобуз, же биротоло топурагыбызды түйүшүп беребиз.

Энем айтканын аткарды. Үйгө барганда, жолдо келатканда айткан шартын алдыма тартты. Канчалык кайрат кылып, далбас урганым менен колумдан эч нерсе келбестигине көзүм жетти. Менин сөзүмдү сүйлөйт деп караан туткан атам да айнып калыптыр. Бир кезде таягын колуна алып, чапанынын сыртынан бейкасам узун курун белине кындай курчанып, ак топусун кыйшайта кийген атам, калчылдай басып менин жаныма келди.

– Э секет кетейин Гүлкан, энеңди эмне мынча беймаза кылып жатасың?

Мен атамдын бутун кучактай жыгылдым.

— Сакалыңдан айланайын атаке, ракым этиңиз, аяңыз мени. Жалгыз кызыңарды ушинтип сыздатмак белеңер?!
— Ыйлап жаттым.

— Өөдө болчу, балам! — Атам эңкейип башымды желөп, колумдан тартып тургузду. — Атаңдын бир ооз сөзүн уга-сыңбы, Гүлкан!

— Угайын, ата!

— Көргө бутум салаңдап өлүү менен тирүүнүн ортосунда турам. Көзүмдүн тирүүсүндө конушуңа кондуруп, кор болбой турган жериңе табыштап, аз болсо да кубанычыңды көрүп калайын. Атаңды көрүндө тынч жатсын десең, тилимди ал, Сапарды чанганың атаңды көрүндө душманга сатканың. Мен билген иш болсо сөз ушундай болсун. Болбосо ыйлап туруп тескери батамды берем, көшөгөң көгөрбөй калат, кулунум...

— Мындан көрө, көгөрбөсө көгөрбөй калсын! Тойдум мындай бактысыз турмуштан. (Атама жакындап бастым.) Өлүп берип жаныңарды тындырсам сонун гана болгону турат. Бирок мен жалгыз кызын жазыксыз сыздаткан атам Жакыбалы үчүн, энем Күмүш үчүн эмес, сүйгөн жарым Сулайман үчүн өлгүм келбейт. Аны көргүм келет, бирге жашагым келет. Сапарыңды болсо көрөйүн деген көзүм, угайын деген кулагым жок. Уктуңбу, ата! Мени Сапарга барып, аны менен үй-бүлө болот экен деп эч качан ойлобогун. Түшүнүктүүбү, ата?!

Атамдын муруту сербейип, өңү кумсара баштады. Таяк кармаган колу калчылдап, буттары титиреп турду. Энем каруусунан алып төрдү көздөй жетелей берди. Атам мүдүрүлүп барып жыгылып кетти.

— Жалгыз кызымдан уккан сөзүм бул болсо, жаттан көрөр жакшылыгым кайсы?! О-о Жараткан, жаман бүлөгө кор кылбай аманатыңды тарт.

Атам ушул сөздү күбүрөдү да, деми буулуп, маңдайынан тер чыпылдады. Ал бир топ тынчтыктан кийин гана аз-аздан эсине келе баштады. Анан колу-башын ушалап олтурган энеме көзүн жашылдантип:

– Кызың кайда?
– Ар жакта олтурат.
– Чакыр.
– Мына мен, айта бериңиз.
– Атаңа айтар жообуң барбы? Бул менин сенден сураган биринчи да, акыркы да сөзүм, Гүлкан?

– Ак менен караны ажырата билген эстүү киши да өз баласынын өзөгүнө өрт коёбу. Сиз да ушундай кара ниет экенсиз ээ, ата?!

– Көп күттүрбө балам, кандай жооп айтасың?
– Хайыр, болбодуңуз ата, каалаганыңыз Сапар болсо барайын. Бирок баары бир аны менен турбайм, акыры кетем. Ушуга макулсузбу?

– Кетем дейсиңби?! – Атам мыскыл күлдү.

...Өпкө-өпкөмө батпай солкулдап ыйлап жаттым. Айла канча, күчүмдү көз жашыма чыгардым. Жакшылыктан үмүтүм биротоло үзүлдү. Сулайманга болгон наристе сүйүүм, капаска түшкөн алсыз торгойдой үмүтсүз чулдурап жатты... Үйдөгүлөр мени качып кетет деп чочулаштыбы, мурдагы планын ошол замат өзгөртүштү. Алар Шааркан жеңемди Сапарга жиберип, бүгүндөн калбай ЗАГСка турушсун деп айттырышыптыр. Мени шаардан кайра алып келишкендиги жөнүндө, булар жан кишиге билдиришкени жок. Саат он ченде мени тажеңем менен Шааркан, Сагалы абамдын үйүнө баштап киришти. Биз киргенде Сапар үйдө аркы-терки басып туруптур.

– Саламатпы, Гүлкан! – Мени көздөй өзүн таштады. Кыпкызыл болуп шишимик тартып чаалыккан көзүмө делөөрүй карады. Эмнеге мындай, (ал чочулап сүйлөдү) ооруп турасыңбы?

Көзүм көзүнө октой кадалды.

– Жеңе, эгер Гүлкан мени каалабаса бекер дүрбөп жүрбөйлү?

Сапардын бул сөзүн угуп жандана түштүм. «Намысыз, мен сени эч качан сүйбөйм, сүйгөнүм башка, билесиң»

би ошону», — деп айта жаздап барып токтодум. Атамдын сакалы ылдый кулаган көз жашы көз алдыма келди. «Мени сыйлап, аталыкка санасаң айтканымды аткар. Сапарга бар, балам. Болбосо ыйлап туруп, тескери батамды берем, көшөгөң көгөрбөй калат» деген сөзү кулагыма кайталап угулгандай болду.

Шааркан шаңкылдап сүйлөдү.

— Кичине кыз менен телефон аркылуу сүйлөшкөндө бардыгы ачык айтылган. Сен үчүн, сени сүйгөн үчүн келди да мында. Койчу айланайын Сапар, ой жоруган сөздү айтпай. Бул сөзүң мага жакпады күйөө. Кыздын кабагынын шишип калганына ошентип жатсаң керек. Э ботом, кайсы кызды көрдүң эле, атасынын төрүнөн ыйлабай чыккан. — Жеңемдин каратып туруп калп айтканына айран-таң калдым. Турмушта ушундай кишилер да болот экен ээ...

Мен бул иштин жай маанисине кийин-кийин түшүндүм. Сулайман экөөбүз ата-энеден руксат сурап жазган баякы каражолтой кат ушул иштин башталышына түрткү болуптур. Катты адегенде энем атама окуп берет. Сулаймандын «Бадахшандык» экендиги жөнүндө жазылган сөз булардын жүлүнүнө кадалган октой болот!

— Кыргызстандан киши табылбай, Тажикстандан тааптырбы, — дептир атам мурутун сербейтип. — Ишибиздин оңолуп, кызыбыздын кыйын чыкканы ошол.

Анан Сагалы менен Шаарканга буйра сүйлөйт.

— Кучкачтай болгон бир кызга алыңар жетпей калдыбы. Эч кимге билдирбей, мени өлдү деп дилгирем жибергиле. Касыйга кабар кылгыла, дилгирем барары менен Гүлканды бул жакка алып жөнөсүн. Жалгыз баламдын сөөгүн Нургапта калтыра турган алым жок...

Биздин үйдөгүлөр менен Сапардын энесинин сөзү башынан эле бир болучу. Алар Салкынды чакырып алып, болгон ишти ачык айтышат. Адегенде бүркөлүп олтурган аял, менин келеримди укканда күлүп жиберет. Атамдын колунан тура калып өбөт.

– Сапарды маа койгула Жаке, ансыз деле Гүлканды жакшы көрөрүн билем. Гүлканым колума буйруп тийсе, өз жаныма жакшы болор эле. Канча айткан менен колдо өскөн өз бала да. О-о Жараткан, маанайымды пас кыла көрбө...

Булар Сапарга билгизбей туруп, ишти чукулунан баштоого убада кылышат. Негизги шылтоо атамдын ден соолугуна байланыштуу жүргүзүлүштүр.

Шааркан эшикке чыгып, үйүн көздөй түшкү тамакка өтүп бараткан Сапарды көрүп, астын тосо басат.

– Сапаштын бетинен өөп, салам айтып кой деген бирөөнүн аманаты бар эле.

Сапардын көзү Шааркандан өтө жалжылдайт.

– Саламат болсун, жеңе, ким экен, айтсаңыз?

– И, кечинде кыз менен сүйлөштүк. Кайта-кайта эле сени сурайт.

Сапар Шааркандын сөзүнө ишенип калат. «Гүлкан мени сүйөт экен да, болбосо өөп кой деп жеңесине айтат беле. Кайдан жүрүп сени ушунчалык жакшы көрүп калдым экен».

Сөздүн күчү оңой эмес окшобойбу. Опентип, Сапардын мен деп соккон дилгирлүү жүрөгүн ого бетер асманга учуруп, жаш көңүлүн жайланташат.

Жер-сууга батпай толкундап турган Сапарды атам кечинде жанына чакырып алып, ден соолугунун күндөн-күнгө начарлап баратканын бетине кармап мындай дептир:

«Бир топ күндөн бери ар кайсыны, өткөн-кеткенди көп ойлоп санаачыл да болуп кеттим. Маркум Жусупбек жигиттин гүлү эле. Гүлдөп турган кезинде жок болуп кетти. Мен андан улуу болгонум менен асылкечтен артык элек. Бир тууган бул жакта калсын, ата-баладай ынтымактуу болучубуз. Эртең согушка жөнөймүн деп жатканда, ары сенин жентегиң деп элден бата алганы, ары ага-тууган менен коштошкону айыл-апаны чакырып тамак берип калды. Тамактан кийин эшек дарбыса кошо дарбыйт болуп,

эл менен чогуу тополоң түшүп, кепичимди кийип жатсам «Жаке, жеңем экөөң кайда шашып жатасыңар. Кетээрсинер, олтуруп тургула. Айтар аманатым, кеңешер кебим бар» деди. Ата-а, айтса-айтпаса төгүнбү деп өзүмдүн шашмалыгыма уяла түштүм. Эл кеткенден кийин кобурашып эт бышымга олтурдук. Сенин төрөлгөнүңө ошондо үч-төрт күн эле болсо керек. Кызыл эт балапандай кылып, сени Жусупбек жылаңач этине салып, бооруна басып олтурду. «Уулум менен жыт алышып кетейин деп жатам, Жаке», — деп жаркылдап күлдү. Кайрылып келип эл-журтту көрөмүнбү, көрбөйүмбү, ким билет. Сапарым атасыз өсүп калмак болду. Сакин болсо турмуштун ысык-суугун көрө элек, али жаш. Ушул эки жетимге көз кырыңызды сала жүрүңүз. Өлбөй тирүү келсем жакшылыгыңызды билермин, өлүп калсам айла жок. Сапашыма өлөк-жөлөк боло жүрүңүз» деген эле кайраным.

Жусупбек айткандай өзүңө өлөк-жөлөк болмок турсун, биротоло ата болгону олтурам минтип. Энең бардыгын айтты, бардыгына түшүндүм, Сапаш. Менин сөзүмдү да уккандырсың өзүң. Гүлкан эртең келсе эртең, бүгүн келсе бүгүн убакытты бекер созбой кол кармаштырайын деп турам. Бул тилегимди кандай дейсиң балам, оюңду айтчы?

Атамдын аталык мээримине чексиз ыраазы болгон Сапар, ойдо жок жерден чыккан мындай сөзгө, тура калып эки колун бооруна алып, башын ийип өзүнүн макулдугун билдиргендей болот.

— Болуптур, Сапаке, камыңды көрө бер, — дейт атам, анын чекесинен өөп...

Бул жөнүндө мен кийин уктум дебедимби.

...Айланада эмнелер болуп жаткандыгына түшүнбөдүм. Мени үйдөн алып чыкканда Сапардыкына алып барышат деп гана ойлодум. Бирок андай болгону жок. Түз эле село-лук Советтин конторасын көздөй бет алдык. Сапар экөөбүз бир топ кишинин узатуусунда үн катпай жүрүп олтурдук. Сельсоветте олтургандар биздин келерибизди билишет ок-

шойт. Орундарынан тура калышып, мээримдүү тосуп алышты. Никелешүү башталды.

– Гүлканды сүйөсүңбү, Сапар?

Сапар толкундап сүйлөдү.

– Сүйөм. Эгер сүйбөгөн болсом никелешүүгө келбейт элем да.

– Сенчи, Гүке?

– Кызык сүйлөйсүң да, кыздан сурабай эле жазуучунду жаза бербейсиңби. Заабадай болгон абаларынын алдында, сүйөм деп кантип айтат. – Жеңемдин сөзү өкүм чыкты.

Жумушум бүттү. Сапар закондуу күйөөм болду.

– Сапар, – дедим селолук Советтин конторасынан чыгып баратып, – болору болду, мөрөй сеники. Бирок менин бир өтүнүчүмдү аткаарсың?

Жүзүмө жалдырай эңиле карап алып, колтугумдан алды.

– Эмне деп айтарымды да билбей турам. Ушундай да бактылуу мезгил болот экен ээ. Бүгүндөн баштап, ар дайым сенин эркиндемин. Кандай тапшырма бербегиниң, Сапарың дайым даяр.

– Ата-энеге таянып жүрүп акыры максатыңа жеттиң. Биздин бүгүн Фрунзеде үйлөнүү тоюбуз өтмөк. Кыянаттык кылдың, кара ниет экенсиң!

– Антип айтпа, Гүкөн. Балким тамаша кылып жаткан чыгарсың. Бирок мындай жагымсыз сөздү ойносоң да, экинчи кулагыма угузба. Сүйгөндүгүм үчүн күнөөлөсөң өзүң бил. Кечирим сурайм.

– Кечирбейм го, Сапар!

– Кечиресиң, алтыным, кечирбегенде кайда барат элең. Айтайын деген сөзүңдү айтчы?

– Шаарга телеграфка барып келели.

– Ошол элеби?

– Ошол эле.

Гүлкан экөөбүз шаарга барып келели деген Сапардын өтүнүчүнө ата-энем көнбөй жатып, акыры жеңемди кошуп

беришти. Телеграфка келгенде калтыраган алсыз колум менен мындай деген кыскача телеграмманы жаздым:

«Фрунзе шаары, Сахалин көчөсү...

Бакиров Сулайманга

Гүлкан күтүлбөгөн жерден кечээ каза болуп, бүгүн жайына коюлду,

Сапар».

– Ме, муну жибер, – жазылган телеграмманы колуна карматтым. Сапар чок басып алгандай секирди.

– Ушул да кеппи. Деги эмне деп жазгансың? – Сапар теңселе түштү. – Башкача берүүгө болбойбу? Эч нерсеге түшүнбөйм...

– Кара ниеттикти жасаганды билген киши, андан аркысын да жасайт. Өзүм руксат бергенден кийин жиберем бер. Болбосо өзүм жиберем.

Өңү өчкөн Сапар телеграмманы жиберүүгө аргасыз болду...

Биздин үйлөнүү тоюбуз бир жумага чейин эки үйдүн ортосунда салтанат курду. Жумуштан кийин чакырылган жаштар биринен сала бири чубашып келип жатты. Келгендердин арасынан издегеним Ажар. Жанараак Шааркан жеңемди чакырып алып, экинчи жолу жиберткен кишим кайра келди. Ажар үйүндө жок экен. Колхоздон биротоло бошонуп, Рыбачьедеги эжесиникине кетиптир.

Эрдимди кесе тиштедим, каңырыгым түтөп, ичимден сыздап турдум. Өзү эле жарыла жаздап араң турган жаралуу жүрөгүм Ажарды эстеген сайын ыйлап да, сыздап да жатты.

– Жөн эле айтылган сөз болуп жүрбөсүн. Ажарды кечээ эле түшкө жакын көчөдөн көрдүм эле, – деди олтургандардын ичинен бирөө.

Колхоздун талаачылык бригадасынын бухгалтери көөдөнүн кере сүйлөдү:

– Расчет ала элек. Бирок колхоздон кетерин кетти. Башкарма арызына кол коюп мага берген.

– Качан?

– Сапар менен Гүлкан «Бакыт үйүнө» кайсы күнү барышты эле, ошонун эртеси...

Анан олтурган жаштар эки-экиден күбүр-шыбыр боло башташты. Алардын сүйлөшүп жатып, Сапар экөөбүзгө алдыртан алмак-салмак кадалган көздөрү мага жагымсыз да, көрксүз да болучу.

* * *

Санааркап жүрүп жүдөп кеттим. Куурайдай болуп арыктадым. Баягы кыз кезимдеги шайыр күлкүм, жайдары мүнөзүмдүн бирөө да калбады. Бардык оюм Сапар менен ажырашуу, ачык түрмөгө окшогон ушул жагымсыз үйдөн кутулуу...

Фрунзедеги таякемдин мени менен теңтуш кызы бар. Ал экөөбүздүн жолдоштук мамилебиз жакшы болучу. Ага Сулаймандан кабар алып бергин деп жазган катыма жооп келиптир. Сулаймандын аты жазылган бул кат жүрөгүмдөгү дартты жеңилдетмек турсун, кайгыга кайгы, күйүтүмө күйүт кошкондой болду. Ал бардыгын жазыптыр. Мени өлдү деп берилген телеграмма Сулаймандын жалгыз керт башын эмес, бүт үй-бүлөсүнө кара кийгизип, кан жуткузуптур. Биздин үйлөнүү тоюбузга карата Сулаймандын ага-жеңеси, эже-карындаштары, жолдош-жоросу болуп бир топ киши келишиптир. Өлгөндү угуп, ыйлап-сыктап бүткөндөн кийин күйүттөн баш көтөрө албай боздоп-какшап жаткан Сулайманды кантип соороторун билбей олтургандардын айласы кетет. Акыры күйүттүү күйөөнүн өтүнүчүн угуп, бардыгы макул болушат. Алар Сулайманды алып биздикине барып, ата-энеме көңүл айтып, мага бата окуп келишмекчи болот. Биринчи аракет Сулаймандын мен деп соккон армандуу жүрөгүн суутуу экен. Булар ошентип жолго

камынып жаткан кезде менин теңтуш кыздарым Сулайманга келген жоболоңдуу телеграмманы көтөрүп алышып институтка барышат». Капысынан келген бул кабар ал жердеги коллективге да дүрбөлөң салыптыр. Алар институтка кабар келбегендигинен кооптонуп, ошол замат селолук Советтин председателине телефон чалышат. Андан алар менин өз каалоом боюнча сүйгөн жигитиме турмушка чыккандыгым жөнүндө жооп алышат. Буга анчалык ишене бербеген биздин деканыбыз Гүлкандын өзүн телефонго чакырып бергиле деп талап кылыптыр. Алар менин ордума кимдир бирөөнү алып келип сүйлөштүргөн имиш. «Сапар менин орто мектепте окуп жүргөн кезимде сүйлөшүп жүргөн жигитим болучу. Орто жолдо бузукунун тилине кирип, Сапарга таарынып, Сулайманга турмушка чыгууга намыскүчүмдөн, андан өч алыш үчүн макул болгомун. Бирок Сапар мен ойлогондой, мен уккан сөздөрдүн бирөөнө да окшобой чыкты. Өз сүйгөнүмө кеткендигим үчүн Сулайман капа болбосун, кечирсин мени» дептирмин. Ошондон кийин анын Ысыккөлгө баруусуна эч ким макул болбоптур, руксат бербептир... Мен каттан ушуну окудум.

— Желмогуздар, бузукулар, каракчылар, — дедим өкүрүп ыйлап. Баарынан да анын Салиманга үйлөнгөнүн угуп өлүп кете жаздадым. Мен Сулайманды эч кимге ыраа көргөнүм жок. Ич тарлык кылдым, күнүлөдүм. Менин Сулайманыма барып, бактылуу болгон теңтушума көрөлбастык кылдым. Эмнеси болсо да, бактысы төөдөй кыз экен. Мен башка күйөөгө барып, Сулайман ошону алат деген кимдин оюнда бар эле. Өлүп ажырашпасак, тирүү ажырашпайбыз дечү эмес белек. Анан эмне болду?!

Бардыгына мен өзүм күнөөлүүмүн. Жок, жок, мен эмес, ата-энем күнөөлүү, анан Сапар күнөөлүү. Ооба, Сапар болбосо Сулайман экөөбүз кайдан ажырашат элек. Оо, Сапар, сен Сулайман экөөбүздүн ортобузга чыккан тикен болдуң го.

Мен колумдагы катты мыкчый кармаган бойдон талып калыптырмын. Арадан канча убакыт өткөнүн билбейм. Карасам Сапар мени алдына алып олтуруптур.

Менин кебетемди көргөн энем да өкүнгөн сыяктуу.

— Курган балам ай, — дейт оор үшкүрүп, сенин мынчалык болоорунду кайдан билдим. Көп эле кыздар күйөөгө өз ыктыяры менен чыкпаса да тез эле алынышып кетет экен. Асты сага окшогон көк бетти ким көрүптүр. «Гүлкан начар келин чыгып калды. Сапардын шору бар жигит экен» деген сөздү укканда өлөт экенсиң. Жаман ниетинден кайра тарт, кулунум. Сапар өңдүү күйөөнү төгөрөктүн төрт бурчун төрт айлансаң да таппайсың. Сен кызыбыз болсоң, Сапар уулубуз болуп учубуз узарат дедик эле. Жок дегенде кайын энеңди сыйласаң боло. Сенин жаман-жакшыңды билгизбей жууп-чайып, мамыр-жумур кылып олтурган ошол. Оо, шордуу арам, жалгыз баласынын колуктусунан сый көрбөйт деген эмне жакшылык болсун. Атаң тигинтип орто жолдо жатат. Сапаш келгенде энеңерди ээрчитип алып биздикине барып тамак ичип келгиле. Догдур үйгө чыгарып бергенден кийин анын мал болбогону ошол. — Энем ыйлап кетти.

«Сулайман болгондо атам өлбөйт эле» деп ойлодум.

Ушул эшикти келин болуп аттап киргени Сапар менен чогуу басып көчөгө чыга элекмин. Ал бир жакка барып келели десе эле, ошол замат же менин ичим, же тишим, же башым ооруп калган болот. Ошентип эч жакка барбай калабыз. Кетирген кемчиликтеримди көрүп турса да «мурдуңа муз тоң» дебейт. Көрсө көрмөксөн, билсе билмексен. Айтор Сапардын мүнөзү менен ички сырын билүү өтө кыйын эле. Анын мага кылган мамилесин көрүп туруп терең ойго кетем. «Бул бир болсо ашкан акылдуу жана көтөрүмдүү, же барып турган арсыз, ысык менен суукту бирдей деп түшүнгөн акмак» дейм.

Сапар мурда ар дайым жадырап-жайнап күлүп жүргөнүн байкар элем. Өмүрүндө кабагын бүркөп, бирөө ме-

нен жаман-жакшы айтышып жеңилбейт го деп ойлочумун. Бирок кийинки учурларда мунун жарашыктуу жайдары мүнөзү чөгүңкү, шалпысы бош. Оозуна ачкыл албаган Сапар кээде ичип келүүчү болду. Ал балким, өз дарты өз ичинде болуп, өз махабатынын азабын өзү тартып жүргөн чыгар, ким билсин.

Сапар иштеген ишине байланыштуу көп убактысын талаа-түздө өткөрөт. Үйгө кээде абдан кеч кайтат. Бирок мен үчүн анын эрте келгени менен кеч келгенинин айырмасы жок эле.

Энем айткандай «кирпигиме кир жугузбай» жууп-чайыган кайын энем. Кеч жатып, эрте турат. Үрүл-бүрүлдөн туруп уюн саап, анан аны бадага кошуп, сүтүн тартат, айран уютат. Мен турганча үй ичин жыйнап, короо-жайын сарамжалдап коюп, самоор коюуга шашат. А мен болсо жалган түштө да жалынтып-жалбартып жатып араң турам. Менин кеч турганымды эрөөн көрмөк турсун, өзөгүңө кан уюду деп капааттанат.

Түшкү тамак да биздин үйдө саатка карап бышырылат. Мен ички үйдө китеп окуп олтурат элем. Кошуна аялдын үнү кулагыма шак дей түштү.

— Байкуш Салкын, шорун көп ургаачы экенсиң. Эртеден кечке элеңдеп жумушун бүтпөйт сенин. Келиндүү болуп учуң узарат десек, түйшүгүң көбөйдү го курган неме. О-о, баласы да куруп калсынчы, эненин кадырын билгенче качан. Саягы, Сапардын камчысы бош болсо керек. Ошон үчүн келиниң...

Кайын энем калтаарый түшкөндөй болду.

— Эмне дегени турасың. Балдарымдын оокатын жасабаганда атамдын башыныкын жасаймынбы? Гүлканым жаныма күйүмдүү. Бекер жаманаттылаганың жакшы эмес. Бул өңдүү кыздар күйөөгө чыкпай алчаңдап окуусун окуп, атасынын төрүндө жүрөт. Уктап уйкусу кансын. Оокат керек болгондо экөөбүздөн сурабай эле жулунуп өзү турат. Мындан ары мындай жагымсыз сөзүңдү кулагыма угузба

кошуна. Иччу чайынды сыйың менен жөн ич. Гүлканым укса капа болот.

Аял тайсалдап калды.

— Жөн эле, жамандык ойлобой айта салдым эле, кечирип кой.

Ал чыгып кеткенден кийин кайын энем үстүмө кирди.

— Астыңа кетейин жаман күңүм, кайпактап жүрүп түшкү тамакты да кеч бышырып калдым. Жүрү балам, тамак ичели. Сапашка күткөнүбүз менен эзилип кетчүдөй. Курсагың ачты го.

Кайын энеме биринчи жолу боорум ооруганын билдим.

«Байкуш эне, сенде эмне жазык. Бүлөм бүлө болуп, шаар бараан болуп кетсе дегенден башка эмне жамандыгың бар». Тамак ичип жатып азып кеткен эненин мээримдүү көзү көзүмө кадалды. Жүрөгүм ысып, көңүлүм жибий түштү. Аны менен эне-балача сүйлөшүп, көңүлүн көтөргүм келип кетти. Бирок эмнени сүйлөп, сөздү эмнеден баштоо керек?

— Энеке, айтыңызчы, атам айыгар бекен? — Мен ага «энеке» деген сөздү биринчи жолу айттым.

Кайын энемдин Сапардыкына окшоп кирпиктүү, бакыракай сурмалуу кара көздөрү балбылдап кетти.

— Кудай сактасын, балам! Жакшы болуп калар. Тамагыңды суутпай иччи, каралдым. Куданын аман турганы бизге да аттай арка, тоодой бел эмес беле. Айла жок, атаганат, дагы бир беш-алты жыл туруп берсе жакшы болбойт беле. — Жашып барып чыйрала түштү. — Байкуш Сапарды атадан Кудай айткан эмес белем!

Күн кечтеп калды. Эшикке токсон чыгып, токсон кирдим. Эртең мененки энемдин сөзүнөн кийин атамды ойлоп тынчсыздана баштадым. Сапарды күтпөй эле кайын энем экөөбүз баруудан үйдөгүлөрдөн жазгандым. «Сапар келсе артыбыздан барар, экөөбүз бара береличи, Гүлкан» деген кайын энемдин сөзүнө болбой койдум. Анткени Сапар менен чогуу барганым мен үчүн эмес, ата-энем үчүн жакшы эле да. Атамдын көңүлү көтөрүлүп калсын деп ойлодум.

Алар Сапарды менден да жакшы көрүшө тургандыгын жакшы түшүнөм.

Мурдуман күтүлбөгөн жерден өлүмдүн кайгылуу жыты келгенсип көңүлүм тынчсыздана баштады. Атамдын мага кылган кара ниеттиги, жалбыракка түшкөн күзгү кыроодон бетер уламдан-улам жүрөгүмдөн эрип бараткансыйт. Чиркин ай, балага ата ошон үчүн ыйык, ошон үчүн кымбат беле. Чуркап барып көкүрөгүнөн кайра-кайра жыттап, кайра-кайра өпкүм келди. Ата мээримин көксөп, ага болгон балалык кумарлануумдун чектен чыга ашынып тургандыгын билдим. Короо жактагы терезенин пардасын ачып, бир демге тышты колум менен калкалап карап турдум да кайра жаптым. Эч кимдин карааны да, дабышы да билинбейт.

— Эмне эле кайра-кайра карап жатасың, балам?

— Сапарды көрүнөбү десем жок. Капырай эне, уулуңуз мынча эмнеге кечикти, — дедим алыстан чыккан кандайдыр аттын дабышына кулак түрүп. Менин ушул берген суроом, Сапарды күтүп тынчсыздануум ага канчалык таасир бергенин билбейм. Айтор, анын көптөн бери убайымда жүргөн муңайыңкы жүзүн бир заматта кубанычтын толкуну басып кеткендей болду. Муун-жүүнү бошоп, алтымыш эки тамыры эрип бараткандай үнү каргылдана чыкты.

— Сапар дейсиңби, каралдым? Сапар деп айткан оозуңдан тегеренип кетсин энең! Ал, тамак иччү тегерек столдун үстүндө идиш-аяктарды чала жыйыштырган калыбында, суу жоолук кармаган колун столдун үстүнө койду. — Келе турган убагы деле болуп калды го. Агроном дегени да азаптуу жумуш турбайбы. Курган баламдын же кышта жаны тынсачы, же жазда жаны тынсачы. Төтөн күркүрөгөн күздө күчөйт тура иши. Апийими да бир жактан кычап кирди. Жана бригадир келип: «Кол жетишпей жатат, жардам бербесеңиз болбой турган», — дейт. «Келим-кетимди көрүп турасың, келин болсо жаш, быйылча жумушка чык дебей коё тур», — дедим. Кыңырылып туруп бастырып кетти.

Апийимдин быйылкыдай сүт бергенин колхоз колхоз болгону көргөн жок элек, деп мактап жатышат. Айла жок. Атаганат, баладай багып, кулагынан чоюп өзүм өстүргөн участканын түшүмүн жыйнап берсем жаман болбос эле. Сапашымдын күнү-түнү чапкылап жүрүп кылган эмгегин талаага кетирбей кол кабыш кылсам кана?..

— Атамдын абалын көрөлү. Жакшы болуп, бери карай турган болсо, элге жаман көрүнүп кереги жок. Мен сизге жардам берем эне.

— А жардамыңдан тегеренейин. Сени көк муштум кылып, үрүл-бүрүлдөн тургузуп, шүүдүрүмгө чылантып иштетпей калайын. Барсам өзүм барармын, балам. Барбасаң да барам деп, көңүл улап койгонуңа төбөм көккө тийди.

Эмнеси болсо да Сапардын энеси жөнүндө көп ойлонуп калдым. Чындыгында эле кайын энем кадырлоого татыктуу жакшы ургаачы да.

Тыштан аттын дүбүртү чыгып, шылдыраган суулуктун үнү угулду. Эшикке кандай атылып чыкканымды билбейм.

— Сапаш, сен бүгүн мынча эмнеге кечиктиң? — Бул менин Сапарды күтүүдөгү биринчи суроом эле.

Көздөрү жайнап, жүзү албырып кетти. Чылбыры чубалып колунан түштү. Кучак жая мени көздөй умтулду. Жаш балача мени жерден таптак көтөрүп алды.

— Мени чын эле күттүңбү, жаным? — Көздөрүмдөн алмак-салмак өпкүлөдү. Көзүмө Сулайман элестеп кетти. Сапардын ушул жолку сөзү да, үнү да Сулаймандыкына окшош эле.

Мен ага ыктала бердим.

— Атама барып келелик. Энем экөөбүз сени абдан күттүк. Бул кеч Сапардын биринчи бактылуу болгон күнү эле.

Ошондон кийин тез эле атамдын оорусу катуулай баштады. Жашылданган көздөрү өлүңкү, өңү купкуу болуп, эриндери кеберсип, бут серппей мемирөөдө. Таң сүрүп калган ченде көзүн ачып, айланасын дыкаттык менен бир сыйра карап алды да:

– Бул олтурган ким? – деди Сапарга тигилип.
– Мен, ата, Сапармын.
– Сапарсыңбы? Ата деген оозундан айланайын. Гүлкан кайда?

– Мен мында, ата.
– Атаң астыңарга кетер бекен экөөңдүн. Мен силерди убара кылдым ээ. Күн чыга элекпи?

– Таң сүрүп калды.

– Гүлкан!

– Ии.

– Сапар экөөң ынтымактуу болгула, балам. Салкынды сыйла, кулунум. Өлгүм келген жок эле, бирок ажал алкымдан алды. Экөөңдүн кубанычыңардын келечегин көрбөй кеттим. Баланын баласы балдан таттуу дечү эле, ошол арман. – Атамдын үнү каргылданды, ыйлайын деп ыйлай албай койду. – Жетимиш жылдык өмүрүм бактын түбүндө асмай тартым көлөкөлөп олтурганчалык көрүнбөй кетти го. Дүнүйө жыйып, мал таптым. Колума эмне кармап баратам! Бир чымындай жаныма аралжы боло турган ошол дүнүйөбү. Атасынын көрү, жарыкчылыкта бир келип кеткен мейман экенбиз. Ыйлашпай сыйлашып өткүлө. Эл үчүн иштеп, ак эмгектен баар тапкыла, балдар. Арам ашты оозуңарга салбагыла. Бир үйдө байкуш кемпир жалгыз калды. Ошол энеңди... Сапар... Гүлкан энеңди... Энеңди балдарым! Атам энемдин колун өзүнө тартты. – Жакшылыгыңдан башка жамандыгыңды көрбөдүм, байбиче. Көңүлүңдү оорутуп, катуу айткан сөзүм болсо кечирип кой. Мен сага ыраазымын. – Энемдин колун кыса кармап, анан акырын оозуна алпарды да, аймалап өөп, кумарлана жыттап жаткандай болду. – Байкушум, жаныңды бак.

– Мен да сага ыраазымын, Жакып. Эгер мени сыйлап, мени сүйө турган болсоң, мында көпкө калтырба. Алың жетсе ала жат! Сенден калып көргөн күндүн, сүргөн өмүрдүн кереги жок. Сен жер астында куурап жатсаң, ме-

нин жер үстүндө дуулаганым курусун. — Энем өпкө өпкөсүнө батпай солуктап ыйлап жатты.

Атам баарыбыз менен бир сыйра коштошуп чыкты. Сапар экөөбүздү алмак-салмак чакырып алып маңдайыбыздан ылбыраган жансыз муздак эрди менен кайра-кайра өптү. — Акыркы коштошконубуз ушулбу, балдарым? Атакөйү жамандар, карыган жаман атаңарды өлөт деп ыйлап жатасыңарбы? Ый кара жерге кирсин, кайраттуу болгула. — Энемди кайра чакырды. Энеңер жаныма келсинчи. Эми силер менден обочороок...

Энемдин жанакы айткан сөзү жагымсыз угулду. «Мени сүйө турган болсоң» дегени кызык. Кудая тобо, бала-чакасынын көзүнчө энемдин жазганбай айткан сөзүн кара! Буга чейин мен буларды сүйүүдөн кабарсыз, жөн гана бири-бирин сыйлашып келаткан катардагы эрди-катындардын бири деп ойлочумун. Көрсө, сүйүүнүн да адамдын адамкерчилигине жараша өмүр бою өчпөй, картайганча канында сакталып калуучу касиети күчтүү ушундай жагы бар турбайбы.

Бирок мен күлгүндөй жаш кезимде мындай ыйык энчиден жайдак калган жаралуу көгүчкөнмүн. Оо, айланайын ата, ардактуу эне, өзүңөр даамын таткан бул бактыдан мени кантип куру калтырдыңар экен?..

Атам жан таслим кылгандан баштап, үн баспай ыйлаган Сапар эртеси сөөгүн жайына коюп келгенге чейин боорун жерден алган жок. Өлүккө киргендер тыштан Сапарды көрүп ыйлашса, ичтен энем менен мени көрүп көздөрүн шыпырып жатышты. Келген кишилер өлүккө ыйлабастан, анын бала-чакасынын көз жашын, көкүрөк дартын көрүп, анан бошойт тура.

Сапар тез эле шапайып, өңүнөн азып кетти. — Капырай, кайын атасына катуу күйдү. Күйөө болсо ушундай болсун, — деген сөздөр дүрүлдөйт.

Атамдын жетилигин белгилеген күндүн эртеси энем мага руксат берди.

– Гүлкан үйгө барсын, Салкын кудагый. Өзүң жумушта болсоң, жакшы эле олтурду. Жакыбалыны ыйлагандан тапсак, эмгиче табат элек. Эки үйдүн ортосу карыш жок, келип-кетип турар.

Мени үйгө алып баргандан бери Сапар менен кайын энем мурдагыдан бетер өмөчүктөп, үстүмө үйрүлүп түшөт.

...Бүгүн күндөгүдөн кеч ойгондум. Үйдө дымыр эткен жан жок. Тышкы үйгө чыксам электр плитасында коюлган чоң чайнек алы-жаны калбай бака-шака түшүп кайнап жатыптыр. Жаңы саалган сүттү муздак сууга салып койгонун байкадым. Тегерек столдун үстүндө бизге арналган тамак-ашын даярдап, үстүн ак суу жоолук менен жаап коюптур. Сүткө көптүрүлгөн акталган таруунун жанында колго бышырылган бир чай чыны каймак турат. Бул менин бала кезимден жакшы көргөн тамагым боло турган. Сапар эки көтөрмөнү колуна кармай киргендиктен, эки үйдүн уюн бадага кошуп келгенин билдим. Ал мени көрө сала эркелете сүйлөдү:

– Келчи, эркем, аттанар алдында жакшылап туруп бетиңден сүйүп, бек кучактап алайын.

Боюма жуутпай көкүрөккө түрттүм.

– Тамагыңды ичип, жумушуңа жөнөбөйсүңбү. Деги менин ал-абалымды түшүнөсүңбү. Сага тамаша керек.

– Түшүнөм. Бирок өлгөндүн артынан өлгөндү көрдүң беле. Сени тамаша кылып табалагандай душманың эмесмин го... Абалыңды көрүп турам. Түшүнөм. Сага кыйын болуп, мага жеңил дейсиңби. Деги мени жакшы көрсөң мококочонун баласындай эле көрөсүң ээ. Атам өлгөнчө мен өлсөм жакшы болмок. Анда сенин багың ачылат эле. Багыңды байлаган мен болуп турам.

– Өзүңдү бактылуумун деп турасыңбы?

– Бактылуумун!

– Бактысызсың.

– Эмне үчүн?

– Мени сүйгөндүгүң үчүн.

– Антип айтпа, Гүлкан. Мен сени сүйгөндүгүм үчүн өзүмдү өзүм эч качан күнөөлөбөйм. Көп кыздардын ичинен сени тандап сүйгөн жүрөгүмө, анан сага өмүрүм өткөнчө карызым. Ушуну түшүнөсүңбү?

– Мага баары бир.

– Антпе. Сенин кабагыңдын ачылганын көрбөй эшиктен чыгат экен деп ойлобо.

Сапар мени бооруна сыга кучактап, көзүмө тигилди.

– Айт, сүйөм де.

– Коё бер.

– Бир... эки... айт, сүйөсүңбү?

– Кабыргам сынды. Өпкө боорум куушурулуп баратат, өлтүрөсүңбү. – Дагы мурдагыдан катуураак кысты.

– Сүйөм де.

– Сүйөм байке, жан соога. – Ый аралаш күлүп жибердим.

Эй, байкуш Сапар дейм ичимден, анын тулкусун ээрчий карап, «Сурап ичкен суу ичкен, тартып өпкөн жел өпкөн», эмне үчүн сен мынчалык махаббатыңдын кулу болдуң?!

* * *

Апийимдин кеч жетилүүчү сортуна бычак салган күнү кайын энем талаадан өңү түктөйүп, ар кайсы жерим деп онтолоп келди. Таң атканча эти от менен жалын болуп чабалактап чыкты. «Жаны тынбай жүрүп, зорук болуп кеткен го», – деп ойлодум.

Кайын энем жаткан бөлмөгө кирсем Сапар энесинин төшөгүн оңдоп, кайра жаткызып жатыптыр. Мени көрүп кайын энем кейиди.

– Гүлкан, сен да келдиңби, балам. Тынч эле уктай берсеңерчи куурабай. Ансыз деле көзүңөрдүн чарасы толуп, кана уктай элексиңер экөөң тең. Сасык тумоодон Кудай алат дейсиңерби мени. Окшошкон ырыстарым, кирип ук-

тагылачы. Сапаш, сен менден коркпочу, балам, эртең эле жакшы болуп калам.

Сапар кайра кирип жаздыкка башы тиери менен уйкуга кетти. Узунду кечке мээ кайнаткан аптапта ат үстүндө жүрүп чарчаса керек. Берки столдо Сапар окуган бир топ газета, журналдардын жаңы сандары башаламан жатат. Кайын энемдин жанына кийинки жолу чыкканым бойдон уктаганым жок. Көшүп баратып кайра ойгоном. Көзүмдү чоң-чоң ачып, кирпичтеримди бат-бат ирмеп уйкумду бөлгөн болом. Бечара энемдин эмгегин текке кетирбейин деген ой мени апийим талаасына жетелеп тургансыды. Үйдүн ичи сүттөй жарык. Айдын шооласы батыш тараптан терезеге кыйгач тийип, түнкү сапарын аяктап бараткансыйт. Үстүмдөн арта салынган Сапардын салмактуу колун акырын түшүрдүм да, ордумдан туруп дубалда илинип турган сааттын жебесине тигилдим. Кайын энем дайым ушул убакта кетүүчү. Саат төрт болуп калыптыр. Кийинип, кечинде камдап койгон калагымды белимдеги курга илдим. Анан апийимге кеткенимди айтайын деп энемдин жанына кирдим. Тынч алып уктап кетиптир. Мурду менен бат-бат алган демин тыңшап бир аз баш жагында, кроваттын жаында жүүртө басып олтуруп кайра турдум. Бир барак кагаз алып кат жаздым да, энемдин жаздыгынын үстүнө койдум. Бутумдун учу менен дабышымды чыгарбай басып олтуруп, эшиктин алдына келип токтоп калдым. Лампаны өчүрүп койсом бекен деп ойлодум. Жарык болуп турганда жакшы уктай албайм дечү эмес беле. Көзүм кайын энемдин мээримдүү жүзүнө дагы урунду. Куш жүнүнөн жасалган шейшептүү калың матрацтын үстүндөгү кучак жеткис ак жаздыктын ичине чөккөн анын денесин, үстүнө жабылган чүмкөмө шейшептүү атлас жууркан алда кимден жашыргансыйт. Уяда жаткан балапанды көргөндөй жүрөгүм элжирей түштү. Ушул жуурканды каптап, шейшеп кийгизип үстүнө биринчи жолу жапканымды эстедим. «Ракмат, өркөнүң өссүн балам, жакшы төшөккө жаткан-

дан качат белем, оор шейшепти жууым деп өзүңдү убара болот деп аяп жатам» деген. Кайын энем ушундан кийин «Сапарга бүлө болуп туруп калды го» деген ишеничте эле. Аны дагы бир жолу көңүлүм толо бир карап алдым да «светти» өчүрүп чыгып кеттим.

Тышка чыкканымда чайкамага салгандай чаңкайган көпкөк асман мөлмүлдөп, жылдыздар суйдаң тартып, чыгыш тарап агарып, таң белгисин бергенсийт. Ар кайсы ко-роодон үн алыша кыйкырган короздордун созолонгон үндөрү угулат. Көчөнүн туш-тушунан адамдардын кобур-собоуру, топулдаган буттардын дабышы чыгат. Айылдын орто ченинен мотордун күрүлдөгөн үнү менен аралаш анда-санда берилген автомашинанын сигналы, таңкы соккон сыдырым желге туруштук бере албагандай алда-кайда закымдап учуп кайдадыр сиңип жок болуп жаткансыйт.

Машинанын айланасына топтошуп турган элдин чети-не жакындай келип, обочо токтодум. Гараж жактан дагы бир машинанын жарыгы көрүндү.

– Түшкүлө, кийинки келгендер тигил машинага олту-рушсун, – шофер кабинага кирди.

Кырмачылардын арасынан Шаарканды күлкүсүнөн таа-ныдым. Машинага түшкөнү жаңы гана кузовго колу жет-кен жеңемдин көзүн бастым.

– Күзгүбү, таракпы?

Жеңем мени дароо тааныды.

– Күзгү, кызыкебай. – Колумду тартып алдым. Аялдар жандана түштү.

– Гүлкансыңбы, балакетиңди алайын?

– Салкын жакшы болуп калыптырбы?

– Энеңдин ордуна келгенсиң го. Ошент садага, – деген сыяктуу чаржайыт берилген суроолор дүрүлдөп кетти.

– Апийим кырганды унутуп калган жоксуңбу, кичине кыз? – Шааркан жеңем тынчсызданды. – Же сенин апийи-миңди кырып бүтүп, анан меникин кыралыбы?

– Кантип эле унутуп калайын. Ракмат. Өзүм эле кырам.

– Бармактай кезинде эле апийимди кырып-тилгенди жакшы билет дешчү эле. Унутпаган чыгар. – Жеңемдин жанында олтурган аял мага ишенимдүү карады.

– Кайын энесине кайрымдуу келин болду деп угуп жакшы көрүп жүрөбүз сени. Атанын баласы эмессиңби. Туура кыласың кызым. Салкын да жаман аял эмес. Кадырына жете бил. Ошол сенин күйөөң деп эчен-эчен менменсиген жигиттердин башын аттаган. Салкын эмне, ушул бойдон эле эненин ичинен түшкөн дейсиңби. Кезинде ал да кермалдай керилген өңдүү-түстүү сулуу келин эле. Маркум Жусупбек Салкынды атынан айтпай Сакин, Сакин деп эле эркелетип тура турган. Атасын тартса Сапар да аялга жаман боло койбос. Иши кылып бактылуу бала экенсиң, жакшы күйөө, жакшы кайын энеге туш болдуң.

– Анын эмнеси жакшы. Ошол Салкынды жаман көрүп калган жайым бар. Баягы жылы колхоздо саанчы болуп жүргөндө, өмүрүмдө бир жолу сүт сурап барсам өткөрүп ийдим деп, бир чыны сүткө жараган эмес. Ошондогу шагымдын сынганы ай. Колхозду байытчудай болгон байкуш, өмүр бою уй саайм деп ойлоду го.

Кайын энем жөнүндө күтүлбөгөн жагымсыз сөздү угуп көңүлүм чөгө түштү.

– Бир кашык сүт үчүн ушуну айтып жатасызбы? Элдин баары менин кайын энемдей телегейди тең санаса, бул колхоздо коммунизм эчак эле курулат болучу.

– Темирдендеп кошо айтышканын жарыбагырдын. Бул кебетең менен Салкындын жазасын бергенге жарайт экенсиң.

– Энемдин бизден башка, биздин энемден башка эчтекебиз жок. Сиз көп... – Аялдын улуулугун сыйлабасам, энем үчүн анын катыгын берип коюуга даяр элем. Ичим күйүп калды. Шааркан жеңем капталымдан нукуп алгандыктан унчукпай калдым.

Аялдар аны туш-туштан жаалап кетишти.

Машинада олтурган жаштар жалпы ырдаганга өтүштү. Жакшы ырдалган ыр, жагымдуу күлкү көңүл кирип бир заматта жууп таштады. Апийим талаасынын жанына барып машина токтоду. Шааркан жеңем мени менен чогуу басып энемдин тилген жерин көрсөтүп коюп, өз солун көздөй бет алды.

Айлананын абасын бузуп, адамдын башын айландырган жагымсыз жыт мурунду жарат. Апийимдин бооруна сагыздай болуп узунчасынан жумуру тартып чыпалактай калың турган сүттүү баштар мени күтүп тургансып делебени козгоп, таңкы желге боюн термешет. Иштин алгачкы башталышында калакты кармоого анчалык эбим келбей, колдорум коошпой жатканын сездим. «Элдин эң артында калып уят болот экенмин» деген өкүнүч көңүлүмдү тынчытпады. Бир жактан апийимдин баштары таза кырылбай жатканын көрүп андан бетер камыга баштадым. Бирөө келип көрсө: «Сырьёну коромжулукка учуратып жатыптырсың», — деп нааразы болорун эстеп, булганыч, чала кырылган баштарды кайра-кайра кырам. «...Мурда кандай кыруучу элем?» Эсиме аз-аздан түшүрө баштадым. Барган сайын апийимдин боору таза алына баштады. Азыр эле бушайман болуп камыкканым бир заматта абага көтөрүлгөн буудан бетер көздөн кайым болду. Бара-бара тоңу жаңы эрип бараткан жаш чырпыктай, апийимдин тарактарына манжаларым тийген сайын биринен сала бири чимирилип артта калып жатканын байкап көңүлүм эргигенден эргий берди.

— Укмуштай кырмачы турбайсыңбы, Гүлкан! — жанаша солдогу аял мага күлүндөп карады. — Айласы жоктон жиберди го сени. Болбосо апийимдин ичине эмес, четине жолотпойт эле. Жакшы болуп кетсин байкуш. Өлбөй жүрүп силердин убайыңарды көрсүн. Кечээ кечке үйүңө кет десек болбой, ушул жерде жанын оозуна тиштеп жүрүп иштеди.

Мени байкаган айланадагылар көргөн көздөрүнө ишенбеген сыяктуу аңкайып карашат.

Шаша басып апийимди кабыл алуучу талаа станына келдим. Эл көп. Кырмачылар биринен сала бири жыйналган сырьёсун өткөрүп жатышты. Кезек мага да келди. Идишимди таразага койдум. Сапар гирдин ташын жылдырып, эки жагын карабаган калыбында:

– Бул кимдики? Идиши менен бир кило сегиз жүз, – деди. Тургандардын бардыгы дуу күлүп жибершти.

– Тааныбайбыз. Жаңы кырмачы экен.

Сапар башын ылдам көтөрдү.

– Гү-кен! Сеникиби!? – Ыраазы болгондой бажырая тигилди. – Менин Гүкеним, мыкты кырмачы экен го. – Бир заматта эки бети тамылжып, маңдайынан майда тер чыбырчыктады. Ал менин мурда апийим тилип жүргөнүмдү билбегендигиненби же ушул ишке өз көңүлүм менен келип иштегендигимден ошенттиби, айтор кубанычы койнуна батпай турганын байкадым.

Үйгө көңүлдүү келдим. Кайын энем тумчуланган кебетесинде мени эшик алдынан тосуп алды.

– Астыңа кетейин ай, куурадың го. Апийимге кетериңди билгенде жибербейт элем. Шүүдүрүм өтүп ооруп калбагай элең.

– Жаш киши да оорумак беле. Өзүңүз жакшы болуп калдыңызбы? Эмне үчүн турдуңуз?

– Жакшы болуп калдым. – Бирок энемдин өңүндө дагы эле кыйналгандыктын белгиси бар болучу.

– Коюңуз, тилимди алып тынч жатыңызчы. Дары ичтиңизби?

– Кантип гана ошончо жерди кырып бүттүң экенсиң, балам. Же бирөө жардамдаштыбы?

– Жок энекебай, өзүм эле. Билесизби, мен укмуштуудай кырмачы экенмин. – Биз үйгө кирдик. – Элдин баары мага таң калып жатышат. Ал эми Сапар болсо... күлүп жиберди. Ал ушунчалык сүйүндү дейсиз.

Энемдин чечекейи чеч болуп, айтарга сөз таппайт.

Ушул күндөн баштап, энем менен Сапардын каршы чыкканына болбой жумушка чыга баштадым.

Таза аба, көпчүлүктүн арасы кандай сонун. Ыр менен чоор, оюн менен күлкү ошол эмгек талаасынан башталат тура. Көңүлүм көтөрүлүп, сергек тартып кеттим.

Кайын энем экөөбүздүн ортобуздагы эне-балалык сүйүү күн өткөн сайын отко салган болоттой чыңалууда. Мен ал кишиге кантип жакын болуп кеткенимди өзүм да билбей калдым. Ооба, анын ак пейили менен баласындай урматтап аш менен урганын таш менен ургум келген жок. Акыры эне-бала гана эмес, моюнча өскөн асылкеч теңтуштардай болуп кеттик.

Энемдин көңүлү ооруп, жүрөгү күйбөсө экен дейм. Анын ар дайым бойго жеткен кыздан бетер татынакай жарашыктуу, таза кийинип, жадырап-жайнап жүрүүсүн каалайм. Өзү курдуу абысын-ажын, тели-теңтуштарынын арасында жаркырап, кумдун ичинде жаткан алтындын кетигиндей болуп бөлүнүп турса экен деп далалат кылам. Кайын энем менен алынышып кеткенден бери Сапарга да мүнөзүм өзгөрдү. Ага мурдагыдай орой мамиле, жагымсыз сөздөрдү айтпай калдым. Маңдайына бүткөн жалгыз баласынын жүрөгүн оорутканым, ал кайын энемдин жүрөгүн оорутканым, Сапарды кейиткеним ал кайын энемди кейиткеним эмес беле. Ооба десеңиз, уулунан башка ал кишинин эмне каралдысы бар. Байкуш асыл энем ай, ошентип биз үчүн жаралган ортобуздагы алтын данакер болду да калды.

Жумуштан үйгө келгенден кийин да жаным тынбайт. Баякыдай кеч туруп, эрте жатуу менден четтей баштады. Колумдан канча келсе ошончолук энемдин жеңилин жерден, оорун колдон алгым келет. Муну көргөн Сапардын төбөсү көккө жетип, мени мурдагыдан да катуу кадырлай баштады.

Огородубуз жакшы болучу. Ичи толгон апорт. Арасында эки түп жайкы алма, бир түп абрикос бар. Ал эми кара карагат менен малинанын шагы ийилип көздүн жоосун

алат. Жер жайнаган жемиши туруп бул арадан кандайдыр бир нерсе жетишпегендей көңүлүм коңултактайт. Эмне үчүн минтем? Эмнебиз жетишпейт?

Бир күнү кечинде жумуштан кайтып келатып Павловдордун эшигинин алдынан өтүп калдым. Үйдүн жуп тушуна жеткенде тушагандай токтодум. Кандай асыл адамдар, тим эле гүл дегенди ушунчалык айдаптыр дейсиз, укмуш. Көчө жакты караган терезелеринин алды жагындагы Астра гүлдөрү байчечекейдей жайнап көз жоосун алат.

Ошол замат чуркап кирип, анын тумсак жытын жыттап, боорума кыскым келип кетти. Жүрөктөгү жаткан эски жаранын картын бирөө тырмап алгансып калтырай түштүм. Ошол замат ооруканада жаткан мезгилим эсиме кылт этти. Обходдон чыгып баратып жолдошторунун артында калган Сулайман бир учу кроваттан ооп калган одеялды оңдой берип, көз учкунун мага жалт эттирди. Андан кийин тумбочканын үстүндө турган көгүлтүр айнек вазага салынган Астра гүлүнө суктана карап турган няняны көрдүм...

«— Кантсе да жигитиңиз жиберсе керек».

«— Эмне үчүн жигитим?»

Жигитиң деген сөзгө сыймыктанып кеттим.

Няня жаңы гана Астра гүлүнүн өмүрү жөнүндө сүйлөй баштаганда «— Гүлкан!» деген Сапардын үнүнөн бакырып жибериптирмин. Күйөөм ыңгайсыз абалда калды. Бир чети мага таң калды.

— Эмнеге мынча чочудуң? Мен байкабай эле...

Жүрөгүмдүн тушун колум менен басып бир демге Сапарды жалооруган, армандуу көзүм менен тиктеп тура калдым.

— Сага эмне болду? — Атынан секирип түштү. Эмне дээримди билбей мукактана түштүм.

— Жүрү кеттик. — Сапар чылбырын сол колуна алып, мени колтуктады.

— Сапаш! Тигил Астра гүлүнөн сурап берчи, — дедим.

— Ошол элеби? Башкасынан эмеспи?
— Башка гүлдүн кереги жок. Мага Астра гүлүн...
Түшүнүп жатасыңбы?

Сапар «түшүндүм» дегендей башын ийкей берип, тигилердин короосуна кирип кетти. Бир аздан кийин колуна кайчы кармаган ак байбиче күлүндөп бери басты.

— Сапар, бул сенин келинчегинчиби?

— Ооба, Надежда Семеновна, таанышып коюңуз.

— Гүлкан...

Үй ээси чоң десте гүлдү колума карматты.

— Мындан ары келип-кетип жүр, кызым. Гүл керек болсо мына. — Келин болуп башыма жоолук түшкөнү мынчалык кубанган эместирмин, кайта-кайта ракмат айтып, Надежда Семеновна менен коштоштум. Мен мындан кийин Надежда чоң эне менен абдан жакын болуп кеттим. Ошентип, биздин үйдө фарфор вазага салынган Астра гүлүнүн дестеси пайда болду да калды.

Келерки жазда бул гүл өзүбүздүн короодо да болот. Анан мен андан каалагандай гүлдестесин жасап, аны улам жаңы гүлдөр менен алмаштырып турарымды эстейм. Ушундан кийин гана биздин огородубузда жетишпей жаткан Астра гүлү экенин билдим...

Кайсы убакта үйгө кирбейин, көзүмө биринчи эле ошол гүлдесте урунат. Анан Сулаймандын арык чырай сөлөкөтү көз алдыма тартылат. Аны менен бирге өткөргөн Фрунзенин жайкы күндөрү биринин артынан бири экрандагы кинонун тасмасындай көз алдымдан тартылып өтөт. Кайра баштан күтүлбөгөн өкүнүчтүү санаалар самсып, жүрөгүмдү чымчылап ар-намысымды козгойт.

Ата-эненин көз жашын көрүп, алардын чабуулуна каршы тура албай торго түшүп берген алсыздыгыма өзүмдү өзүм жемелеп кетем... эми ойлосоң атам акылдуу киши экен.

Күркүрөгөн күз бүтүп, кыш да келди. Биздин колхоз бардык көрсөткүчтөрү боюнча райондо биринчиликти алды.

Институтту сырттан окуп бүтүү үчүн которулгандыгыма эки жыл болот. Быйыл кышкы семестрге барганымда Сулаймандын өз районунан келип, Оштун бир ооруканасында башкы врач болуп иштеп жатканын уктум. Өз жеринин абасы бийиктик кылып жакпай, бул жакка которулуп келиптир дешти. Салиман болсо баякы эле мен окуган институтта окуйт экен. Мен аны сыртынан, жакын эле жерден Сапар менен баратып көрдүм. Бирок кезигишкенибиз жок. Балким ал да мени көрсө да көрмөксөн болду бекен, ким билсин. Сапар экөөбүз театрға «Атабектин кызы» деген спектаклди көрөлү деп барсак, ошол жерден Маркаш жолдош-жоросу менен кезигип калса болобу. Элдин көзүнчө бирдеме деп айтып жиберип, шагымды сындырабы дедим эле, андай болгон жок. Тек гана, кайдыгер өң тааныштардан бетер салкын учурашты да «Жигитиң менен тааныштырбайсыңбы, Гүлкан» деди.

— Бул менин жолдошум, таанышып коюңуз. Маркаш менен Сапар бири-бирин буттарынан тартып баштарына чейин карап келип, тиктеше түшкөндөй болду. Сапар Маркаштын колун катуу кысты. Маркаш билер-билбес күлүмсүрөдү.

— Сапар!

— Маркаш!

Адегенде Сапар Маркашты Сулайман менен алмаштырып жатканын дароо билдим. Качан Маркаштын атын уккандан кийин гана чыйрыгып турган денеси жибиі түшкөндөй болду.

Башка түшсө адам баласы эмнелерге көнбөйт дейсиз. Бара-бара Сапардын салмагы менин салмагымды басты. Өзгөчө балалуу болгондон бери турмушубуз кадыресе ынтымактуу үй-бүлөнүн катарында өтө баштаган сыяктуу. Сапар болсо мени биринчи күнү кандай сүйсө, бүгүн да ошондой сүйөрүн түшүнөм. Ал эми менчи? Сырт жагымдан сыр билгизбегеним менен жүрөктөгү жаранын тагы өмүрүм менен бирге жашап, бирге жата турган. Ак ни-

келүү жарымдын жакшы көп жактарын билсем да, муздаган жүрөгүмдү ал каалагандай жылыта албадым. Аны Сулайманды сүйгөндөй сүйүп, бир жолу болсо да ак пейилим менен сүйүндүрүүгө кубатым жетпеди. Сапар мага эзилип туруп «Кучактап койсоң, өөп койсоң, оң карап жатсаң, сүйлөшүп жаталы да» деген сыяктуу өтүнүчтөрүн ар күн, ар түн сайын жалбарып кайталайт. А мен болсом качан гана Сулайманды эстеп, Сулайманды сагынып турган учурда, Сапарды эсимден чыгарып, аны Сулайман деп өөп, Сулайман деп кучактап, Сулайман деп жүрөгүмдү толкутуп жан жыргаткан мезгилдерим аз эместир.

Кыз-келиндер институтун сырттан окуп бүтүп, ушул жерден он жылдык мектепте иштөөгө дайындалдым.

Коллективге аралашкандан бери дүйнөгө жаңы жаралып келгендей болдум. Күн өткөн сайын көңүлүмдү көтөрүп, тун кызындай туу кылган кайын энем менен булбулдай сайраган жазыксыз эки балам эки жагымдан чыгып энелик мээримимди элжиретип бараткансыйт. Ал эми мектепте болсочу? Ал жер мага өз үй, өлөң төшөгүмдөй сезилет. Кечээ эле жакында өзүм олтурган ушул ак жолтой парталарда бүгүн жоогазындын гүлүндөй болгон инилерим менен сиңдилерим олтурушат. Мен аларды көргөн сайын жүрөгүм толкуп, көңүлүм көтөрүлүп кабагым жаркып, качкан бактым кайра айланып жаныма келип тургандай болом. Мен эми кызыл мугалиммин, балдарды тарбиялай да, окута да билүүм керек, — дейм өзүмө өзүм ишеним коюп. «Гүлүм! Сен өзүңө кесипти абдан туура тандагансың. Жаштарды окутуп-тарбиялоого татыктуу педагог болоруңа ишенем. Мүнөзүң жумшак жана көтөрүмдүүсүн, чыдамкайсың, жайдарысың, жаным. Биз балалуу болсок, анан аларды өзүң окутуп, өзүң тарбияласаң. Бах дечи, врач менен педагогдун ортосунан чыккан балдар кандай болор эле Гүкөн». Сулаймандын бир убакта айткан ушул сөздөрү мектепке келгенден бери көңүлүмө көп түшүүчү болду. Мага болгон анын алгачкы, тунгуч сүйүүсүн актай албасам да,

ушул айткан асыл ишениминин өтөлгөсүнө чыга аламбы деген ой жүрөгүмдү бийлейт. Анан мен качандыр бир мезгилдерде аны менен жолугушууну, бир жолу болсо да көрүүнү эңсейм. «Рахмат, Гүкөн, мага кылган күнөөңдү элге берген эмгегиң менен актадың», — деген бир ооз сөзүн угууга татыктуу болсом дегенде уктап жатсам ойгоном. Ошентип, Сулайман мени алыста жүрүп алга үндөп, бийикке, өтө бийикке кол булгалагандай болот.

* * *

Кырсыкты кайдан дегенге болбойт тура. Күндөрдүн биринде биздин үйдө күтүлбөгөн бир жаман окуя болду.

Колхоз сырттагы пайдаланылбай бош жаткан жерлерди өздөштүрүп, ага арпа менен сулунун, көп жылдык чөптөрдүн чыгышын практикалоо үчүн Көөлүдөн бир нече гектар жердин дыңын буздурган болучу. Бул демилгени көтөргөн Сапар эле. Адегенде башкарма мүчөлөрүнүн бири туура тапса, экинчиси Сапарды мыскылдап күлүшкөн учурлары да болгон.

— Эй, бала, ошондой эле ашып-ташып турган күчүң болсо ушул жерде эле көрсөт элге. Жети ата, жети тукумубуз сыртка чөп айдап көргөн эмес. Ал жерге беде эмес, жана-кы сен өзүң айткан арпа менен ак сулу бул жакта турсун, кара сулу өнбөйт. Бекер уят болосуң, элдин эмгеги текке кетет, — дешкен. Айтканынан кайтпаган, эмгек десе эт бетинен кеткен Сапар өз максатынын өтөлгөсүнө чыгуу үчүн бардык аракетин жумшады. Акыры колхоздун көпчүлүк жыйналышында колхозчулар бул демилгени бир добуштан колдоп кетишти. Ошентип, Сапар өз максатына жетти. Муну уккан малчылар Сапарга ууз баталарын берип жүрүштү. Эми сыртта кыштай турган малдар үчүн чөпчарды ашуу ашып, таш басып алыстан ташып убара болбойбуз деп кубанышты.

Сапар ушул жайдан баштап сыртчыл болуп кетти. Ал кийинки жолу барганда эспарцеттин үрөнү кошулуп себил-

ген сулудан баштап арпасына чейин тегиз кыр жаап калган болучу. Сапардын колхоздун борбордук базасына барып машинадан түшүп жатканын алыстан көрүп тааныган карыя учуп жетти.

– Салоомалейкум, ата! – Сапар утурлай басты.

– Алейкимасалам. Келип калыптырсың, чырагым.

– Келдим, ата, мына бул чөп-чардын маани-жайын байкайын дедим. Өзүңөр кандай турасыңар, мал-баш аманбы? Күүлүсүзбү?

– Э, балам, жайлоодогу киши да жаман туруучу беле.

– Бардыгы жайында. Малыбыз аман, башыбыз эсен. Чөп-чарың болсо минтип көк ыраңын көйкөлтүп алысындап баратат. Малчылардын чоңунан баласына чейин эле корукчу болуп кетти көрүнөт. – Карыя чокчо кара сакалын сылай күлүмсүрөдү.

– Ракмат, ата. Бул кызматыңар үчүн эмне деп алкыш айтарымды да билбей турам. Кыскасы, бардыгыңарга карыздар болуп калдым окшойт.

Көлдөн келген агрономдун кабарын уккан малчылар толуп кетти. Сапар толкунданды. Алар менен жайма-жай олтуруп, ээн-эркин сүйлөшүп жатты. Бирок артында башка машина менен түн катып келе турган санакчылар жөнүндө ооз ачкан жок. Колхоздо болгон жаңылыктарды, дыйканчылык боюнча кандай иштер иштелип, эмне жумуштар аткарылып жаткандыгы жөнүндө көп сөздөрдү баяндады. Анан «ЗИС» автомашинасына сылай жүктөлгөн азык-түлүктөргө колун жаңсай:

– Бул колхозчулардын силерге жиберген белеги, жолдош малчылар. Биринчи максатым азык-түлүк жеткирүү болсо, экинчи максатым... – Сапар тамагын жасай, эки жагын карады. Ондогон көздөр көзүнө кадалды.

– Кулагыбыз сенде, биздин колдон келе турган иш болсо тартынбай айта бер, – деген үндөр абага көтөрүлдү.

– Жердин алыстыгына байланыштуу жакадан киши алып келе ала тургандай эмеспиз. Анын үстүнө күч ал жак-

та да жетишпей жатат. Көпчүлүк малчылар, төрт көзүңөр түгөл, бул жерде турасыңар. «Кеңешип кескен бармак оору-байт» дегендей, бардык аракет силер үчүн. Ошондуктан, айдалган жерлерден мүмкүн болушунча арбын түшүм жыйнап алуу максатында тоюттук звенону алдын ала түзсөк деген максатым бар. Буга кандай алымча-кошумча киргизесиңер?

Олтургандар жандана түштү. Кадырбек карыя ордунаң жеңил козголду. Айланасындагы малчыларды бир сыйра карап алды.

– Жер карай турган эч нерсе жок. Кечээки кан күйгөн согушта миңдин ордуна бир киши иштеп жүргөндө кайда элек. Ушул алакандын отундай жерди алтымышыбыз бир жүрүп асырай албай, Кудай алды дейсиңби, Сапар балам. Эмне десең биз даярбыз. Айта бер сөзүңдү.

– Звено болгондо канча киши болот? Алар эмне иш кылат? – Четте тамеки тартып олтурган жаш жигит өөдө көтөрүлдү.

– Быйылча айдалган жалпы аянтыбыз жыйырма гектар. Жашыл массаны көп алсак, эспарцеттин түшүмүн арбын жыйнасак, келеркиде алардын аянтын эки-үч эсеге көбөйтөрүбүздү кайталап айтып кереги жок. Ошондуктан мал эмес, чычкандын тишин тийгизбей өсүп жетилгенче көз салуубуз керек. Буга звенонун мүчөлөрүнөн тартып, жалпы малчыларга чейин милдеттендирилет. Звенону канча кишиден түзүү өзүбүздүн ишибиз. Адамдын санына жана алардын шартына жараша чектелет. Кийин тоюттук чөптөрдү коромжулукка учуратпай, өз убагында чаап-жыйнап алуу жумушу да ошол звено мүчөлөрүнүн милдети. Жетишпеген киши күчүн малчылардын эсебинен толуктоону звеновой өзү уюштурат. Буга макулсуздарбы?

Кубаттаган үндөр дүр этти.

– Обол мурун звенолорго жетекчи болуучу адамды тандашыбыз керек.

— Ооба, ооба, ызвынаны шайлаш керек. Малчылар туура айтып жатат. — Кадырбек карыянын бул сөзүн экинчи бирөө бөлүп кетти.

— Какемдин өзүн дайындасак кандай болор экен? Кандидатураны жактаган үндөр, чабылган колдор күлкү аралаш көтөрүлдү. Көпчүлүктүн сунушу кубатталды. Кадырбек карыя тоюттук звенонун звеновою болуп дайындалды.

Бул жерде көзү жок, сыртынан шайланган эки кишини чакырып келүүгө адам жиберилди. Эгерде кимде-ким айдалган жерлердин чөбүн малга тебелетип, көгүн коромжулукка учурата турган болсо, анын келтирген зыяны ошол күнөөлүү кишилерден өндүрүлүп алына тургандыгы токтомго киргизилди. Ошентип, бүгүнкү жыйналыштын жыйынтыгы, малчылардын өз демилгеси боюнча кабыл алынган милдеттенме үйдөн үйгө, короодон короого желдей тарайды.

...Капысынан жүргүзүлгөн мал санак Аманбекти күтүлбөгөн жерден күйүткө салды. Анын короосунан бакандай болгон отуз эки ирик жетпей калды. Эми ал санакчылардын асты-үстүнө түшүп, күзгө чейин ордун бастыра тургандыгын айтып, кечирим суроону ойлоду. Санакчылар узаардын алдында бир жашар уулун бетине кармап, көтөрө баскан чабан тигилердин алдын тосту.

— Үйгө кирип даам ооз тийип, тигил кара күрпөңдү жеп кетишсин агаларым, деп сурайт уулуңар.

Тигилер бир ооз сөзгө келбей аттанып кете баштаганын көргөн Сапар Аманбекке кайрылат.

— Ушунча баш ириктин жок болуп чыгышын кол жоолук жоготкон менен бирдей көрбө. Малдын ээси эл, колхоз. Бизге кол куушуруп кой сойгонунда, жетпегенинди жетелеп келип берет деп турасыңбы. Андан көрө кой сойгонду коё туруп, жоготкон малыңды толукта. Жебей кеттик деп сага эч ким таарынбайт. Катуу кетсем кабатыр болбо, Амантай.

– Сапар, сен мага бакшы да, жакшы да болбо. Жебесеңер жеңиңерден сүйрөй турган эч ким жок. Каалабасаңар, жолуңарга түшүп, унчукпай кете бергиле. Менден көп төлөмөрлөр деле жүрөт, аларды көрбөй...

– Түшүнсөң күйгөнүмдөн айттым. Маа десең сен козу эмес, бээ казыла. – Сапар жөнөп кетти...

Санакчылардын түнкү дүбүртүн алыстан уккан Кадырбек карыя адегенде «чек арачылар» бекен деп ойлогон. Анткени бул жер чек арага жакын болгондуктан, чек арачылар менен малчылар кези келгенде келишип-кетишип турушат.

Санактын жайын уккан карыя өзүнүн бирин-экин менчик кой-козусун бөлүп алууну өтүндү. Комиссиянын мүчөлөрү ишке киришти. Кадырбектин короосу түгөл чыкты. Санакчылардын дагы башка короолорго бара тургандыгын түшүнгөн чабан, эртең келип түштөнө кеткиле деп өтүндү...

Санак бүттү. Меймандар чогуу-чаран Кадырбектин үйүнө келип түштү. Жаңыдан эле чай алдыга келгенде кызымтал болгон Аманбек камчысын сүйрөй, олтургандардын үстүнө салам айтпай, жулунуп кирди.

– Иттин баласы... (Ал түз эле Сапарды көздөй атылды.) Бышып турган ашыма түкүргөн сенсиңби? Керек болсо тигине, өткөрүп ал койду.

– Жинди го, Сапар сага эмне кордук көрсөтүп жиберди, ыя? – Кадырбек ордунан турду.

– Өлтүрөм муну.

– Тапкан экенсиң, оңой жерден өлтүрүүчү кишини. Жетишет, көп былжырабай чык эшикке. – Кадырбек Аманбектин жеңинен чойду. Кыжыры келген жигит карыянын колун силкип салды.

– Коё турчу, Кадырбек аба! – Ал кайра эле Сапарды демите баштады. – Кой жетпесе кой алат колхоз, же киши алат бекен? Даам татып кеткиле деп сыйласа, бул мени колдон түшкөн мусапыр кылгысы бар. Кадырбек май бе-

рип, мен уу берет белем. Шашпа (сөөмөйүн кезеп, силкилдетти), өлүм бир, кезек эки. Карындашымды колхоздон куугунтуктаганың да жетишет. Мен аны эч качан унутпайм. — Аманбек тишин кычыратты.

— Деги эмне демексиң? Менин жаным сенин колунда болсо аянба. — Сапардын көздөрү жалындап кетти. Каны ичине тартып, таноолору кыпчылды. Ак жеринен Ажар үчүн бул өңдүү жагымсыз сөздү укканда каны кайнап турду. «Ажарды сүйбөгөндүгүм үчүн күнөөлөйбү? Кызык». Сапар колхозго жаңы келип иштеген мезгилин эстеди. Бир күнү көчөдөн өтүп баратса Аманбектин Жамал деген кичинекей карындашы көчөгө атып чыкты.

— Сапар аба, сизди кымыз ичсин деп чакырып жатат. — Оюнда эч нерсе жок Сапар бура тартты. Үйдө Ажар жалгыз экен. Кирерин кирип, ыңгайсыз абалда калды.

Кыз чоң кесеге мелтилдете куюлган кымызды Сапарга сунду. Кымыз кыздын колунда майда толкун чыгарып, өзүнөн өзү титиреп турду. Ажардын көзү көзүнө урунду. Сапар көзүн тартып кетти. Эмне үчүндүр көңүлүн иренжиткен жагымсыз абалды сизди. Суусап турганына карабай кымызды кере жутту да, чыныны терезеге койду.

— Неге ичпедиңиз, Сапар? — деди Ажар ордуна козголбогон калыбында, дубалга сөөнө муңайыңкы телмирип.

— Ракмат, Ажек, азыр эле үйдөн ачкыл ичип алдым эле.

— Анда кайра өткөндө иче кетиңиз, — деди кыз жалооруй тиктеп. Сапар ордуна турду. Эшиктен Аманбек баш бакты. Сапар алардын үйүнө экинчи келген жок. Болгону ошол.

Анан ал баякы колхоздун бир кемер чөбү өрттөнгөндөн кийинки окуяны ойлоп кетти. Жолдоштук соттун жүрүп жаткан кезиндеги эки алаканы менен бетин басып алып, Ажардын ыйлап жатканы көз алдына тартылды. «Кандай жаза берсеңер өзүңөр билгиле, — деп титиреди ал. — Күнөөмдү толугу менен мойнума алам». Жерди көздөй салаңдаган башын салмактуу көтөрдү. Канталаган убайым-

дуу көздөрү мөлтүр жашка чайылып турду. Сапарды капысынан жалт карап алып, жүзүн буруп кетти. Анан ал Сапардын чыгып кетишин талап кылды... Сапар чыгып кетти. Ал кийин жолдоштук соттун чечими менен таанышканда: «Ажар аны сыртынан сүйө тургандыгын айткан экен. Гүлкан менен Сапар Сагалыныкында олтурганын көрүп, булардан өч алуу максатында ушуну иштедим дептир. Ажардын мындай оор абалын уккан Сапар өзүн күнөөлүүдөй сизди. Бирок канчалык бул кыз жөнүндө ойлоп, канчалык тынчсызданганы менен өзүнөн тырмактын агынчалык болсо да жылт эткен махаббаттын учкунун табалбады...

Аманбектин кыйкырык-чуусу Сапардын оюн бузуп жиберди. Ордунан ыргып турду.

— Сапаш, бул акмак менен теңелбечи. Арак ичпей эле жин ичип келген окшойт ит. — Олтургандар Аманбекти үйдөн сүрүп чыгышты.

Мал санакка барган комиссия мүчөлөрүнүн өткөргөн актысы боюнча Аманбек чабандыктан бошотулуп, анын ордуна башка киши жиберилди. Аманбек айылга көчүп келди.

...Сапарга кантип жамандык издөөнүн айласын таппай жүргөн колхоздун мурдагы башкы агроному Аманбекке жакын болуп кетти.

Үйүнө келген «мейманды» Абдыразак мээримдүү тосту. Ичкиликтен ак көрпө жайыл болуп, ала буурул тартып олтурган эки дос айтууга сөз, кеңешерге кеп таппайт. Абдыразак оюнга шоотуп жүлүнгө тие сүйлөдү.

— Ээ, кайран береним, энөөлүгүндү эчактан бери билемин. Жер жүзүн өрт каптап жатса да, сүткө тойгон музодой болуп, камаарабаган жайың бар. Сенин чабандыктан бошонууңа Сапар себепкер дешет го. Чынбы?

— Болсо болор. Ал экөөбүз жакшы эмеспиз. — Аманбек шылкыя түштү.

– Кантип калп айтайын. Башкарманын жыйналышын да жалгыз ошол каршы чыгып туруп алыптыр. Болбосо отуз эки кой чепуха да. Эптеп күзгө илинип алсаң, бир эле иригиң бери болгондо эки койдун туягын тургузат эле. Алыш-коруш кылып, бирин бирине чабыштырып жиберсең бардыгы жайында болмок да калмак. Бул жерде сенин ишиңе кийлигише турган Сапардын кенедей да жөнү жок болучу. Же бир ветврач, же зоотехник болбосо. Мен агроном болуп турганда малчылардын жанына ким бастырып барыптыр, койлорду короосу менен көчкү алып жатса да жумушум жок эле.

– Мен аны көрөйүн деген көзүм жок. Эчен жерден жайлап сала жаздап астапырылда келтирдим. – Алдындагы алты кыр стаканга жайпай куюлган аракты тартып жиберди. – Бах, дүйнөдө ушул арактай таттуу тамак болду бекен ыя, Абдыш. Тамак болбосоң коё кал ай. – Башын силкип алып, куурулган жумурткадан сузам деп суза албай убараланып жатты.

Сапардын өмүрүнө кандай жол менен өрт коюунун ама-лын ойлоп жүргөн зөөкүр Абдыразактын асмандан издегени жерден табылгандай болду. Анын жаман оюнда Сапар кызматын атайын кастык менен тартып алгандай ойлоочу. Ошондуктан, аны өлгүдөй жаман көрүүчү. Өзүнүн ишсиздиги, ичкичилдиги, оомачыл, кара ниеттиги жөнүндө ойлоп да коюучу эмес.

Кийинки жуткан «жинди суу» Аманбектин ар-намысын арбытып, көптөн бери көөдөнүнө батпай жүргөн армандуу сырын топтой тээп ыргытты...

Аманбек сөзүн баш-аягы жок айтып, бышактап ыйлап жатты.

Тигилердин үстүнө жаңы кирген Абдыразактын аялы төрдө олтурган аяшынын сөзүн угуп чочуп кетти.

– Эмне деп дөөрүп жатасың, Аманбек? Өз абийириңди өзүң булгаган кандай уятсыз немесиң. Сапарды дайны жок жаманаттылаба. Бир чети айылдашы, бир чети карында-

шы. Сыйласа сыйлап жүргөндүр. Сен айтып жаткан алдагы сөзүңдүн баары жалган. Сотто так мен өзүм катышкам. Күнөөнүн баары Ажардын өзүндө!

Абдыразак алдында турган чыныны ала коюп тап берди:

— Бас жаагыңды! Качан болсо эле Сапардын таламын талашып чыйылдай бересиң. Деги анын жаман жагын көрөр күнүң болобу? Сап-а-а-р, Са-па-а-р! Сенин Сапарың экөөңдү...

— Сапардай болсоң мен сенден айланат белем.

— Эмесе, ошого барып тийип ал! — Уктуңбу?

— Жетишет. Оозуңа келгенди оттой бербегин, уят кокуй.

— Жогол, дейм.

— Жогол дебесең да жоголом. Мындан аркыңа чыдай албайм. Сендей айбан менен күн көргөнчө жалгыз жүргөнүм артык. Сапар менен башкарманын, зоотехник, фермалардын, парторг, бригадирлердин үстүнөн үстөкө-босток арыз жазып жатып эмне таптың ыя? Ара жолдо акмак болгондон башка...

Өкүрүп-бакырып аялын үйдөн сүрүп чыкты. Калган аракты көңтөрө беришти. Бирде ый аралаш бышактаган үндөр чыкса, бирде өөдө-ылдый чыккан сөздөр менен кошо баш-аягы жок ырдаган үндөр угулуп жатты.

Эки дос көптөн кийин темтеңдей басып үйдөн чыгышты. Эч кимге сыр чыгарбас үчүн кайра-кайра кол алышып, кайра-кайра өбүшүп жатышты.

Арадан бир күн өттү. Сапар жумуштан жаңы келип, атын мамыга байлап, үйүн көздөй басты. Мезгил каш карарып, түн пардасы тартылып калган убак болучу. Кош оозду колуна коомай кармап дарбазадан баш баккан Аманбек колиткага урунуп алды. Сапар жалт карады. Аманбектин мында өмүрүндө келбегенин билген жигит токтой калды.

— Аманбексиңби? Жол болсун, баатыр. Караңгыда кайдан?

Аманбек жаңыдан көтөрүлүп бараткан колун шалак түшүрдү. Калтырап кетти.

– Үйгө кир.

– Кирбейм. Мен жөн эле... – Мукактана түштү.

– И-и, анчалык эмне болду? Эшиктин алдына келип алып, кайра кирбейм дегениң кызык экен. Тамак ичип кет. Ууга чыкчудай мылтык көтөрүп алыптырсың. – Сапар Аманбекти колтуктап үйүн көздөй басты...

Айылдан качан чуу чыгат деп кулак түргөн Абдыразак чарчаганда үйүнө кирди. Бул кезде Аманбек Сапардын үйүндө булоолонуп тамак ичип олтурган кези болучу.

Эртеси Абдыразак жолдошунун намысына тийип, жанын ачынта сүйлөдү.

– Суу жүрөктүгүңдү билгем. Сапарды көргөндө жөргөлөп калдым дечи.

– Киши өлтүрүү оңой эмес көрүнөт. Чын эле өзүмдү жоготуп коюптурмун.

– Эгер сенин ордунда мен болсом туулдум, өлдүм демекмин.

– Мейли, бир күн болсо да жашай турсун.

– Оп, бали. Бая эле ушундай дебейсиңби?..

...Арактан тоё ичип алган Аманбек кош оозду таштап, чып этмени октоду. Аягы сай таппай эки-үч күндөн бери шойкомдонуп жүргөн уулунун кебетесин көргөн атасы:

– Мылтыкты эмнеге эле алмак-салмак октоп калганың? Азыр жайына кой, бирдин ичинен чыкканы жүрөт окшойсуң, – деп ачууланды. Аманбек атасын алая карап, суук түрүн салып, жооп айтпай жулунуп чыгып кетти.

Эспарцеттин биринчи чабыгы жаңы башталган. Автомашиналар жол бууйт. Силостук траншеяларга тууралган жашыл массаны бири төгүп жатса, экинчиси кетип жатат. Быйыл эспарцеттин түшүмү жер көтөргүс. Гектарына канча центнерден айланып жатканын жаңы эле учетчик менен бирдикте өлчөп бүткөн Сапар тракторист менен бирдемелер жөнүндө кыйкырып сүйлөшкөн калыбында, комбайндын жанында басып келатат. Бункерден түшүп жаткан тууралган көк чөп жагымдуу жытын алда кайда буруксутуп, машинанын кузовасын жаба берүүдө.

Капысынан атылган мылтыктын үнү үрөйдү учуруп, жүрөктөрдү болк эттирди.

— Кокуй, Сапарды атып салды! — деген аянычтуу добуш айлананы дүрбөлөңгө түшүрдү. — Жүрөк тушун кош колдоп баскан Сапар жерди көздөй эңиштеп баратты.

— Кайсыл ит болсо да жеди! Машина! — деп кыйкырды ал кардыккан үнү менен. Иш токтоду. Механизаторлор менен шоферлор айланага кым-куут болуп, толуп кетти.

— Тезирээк, түз эле шаарга! — деди Сапар акыркы командасын берип жаткан командирге окшоп. Жылжып аккан кара кочкул жылуу кан бир заматта гимнастеркасынын сыртынан билер-билинбес сарыгып барып, анан жайыла баштады.

Сапардын башын желөп олтурган штурвалчы жолдошторуна олунду:

— Ой, бай болгурлар, араң жаткан баланы тебелейсиңерби? Көзүңөргө ак түшсүн, жаман жорук баштап эминеге ыйлап жатасыңар. Деги үнүңөрдү баскылачы. Аба жетпей калды. Желди тоспой арыраак тургула.

— Элди тыйып, акыл айтып коёт. Өзүң эмнеге ыйлап жатасың? Айланып кетейин эр жалгызым ай, ушундай күндү көрмөк экенсиң ээ?!

— Бир кишиге жамандыгы болсочу. Башыңдан балээ кетпеген ит, сени атканча баласын атсачы.

Көздү ачып, жумганча «ЗИЛ» автомашинасына жаңы чабылган эспарцетти толтуруп жиберешти. Сапарды тынчтандырып жаткырышты. Айланасында өңчөй механизаторлор менен шоферлор, колхозчулар. Батпай калгандары экинчи, үчүнчү машинага секирип түшүп жатышты.

— Силер кайда барасыңар? — деди эс-мас болуп жаткан Сапар көзүн ача берип. — Бир киши өлөт деп, бүт колхоздун ишин кайраңдатпагыла. Угуп жатасыңарбы мени. Чөп...

— Чөптү Кудай албайт. Сени жиберип коюп кантип санаабыз чыдайт.

— Мени кыйнабагылачы, кана түшүп калгыла.

Машина жолго чыкты. Аңды-дөңдү карабай 80–90 менен учуп келе жаткан зор машинаны көргөндөрдүн үрөйү учуп, жолдон чыга берип жатышты...

* * *

Күтүлбөгөн жерден оор жарадар болуп келген Сапардын абалын көргөн врачтар шашып калышты...

Операция столунун айланасында турган врачтардын жүздөрү сүрдүү да, суз да.

– Жамила, кислород. – Врачтын үнү өкүм чыкты. Сапардын кең көкүрөгү бир заматта адаттан тышкары бирде көтөрүлүп, бирде ылдый түшүп дем ала баштады.

– Жамила, эфир! – Кислород эфир менен алмаштырылды. Сапар мемирегенден мемиреп, уйкуга кетип баратты.

Врачтар ишке киришти. Хирургиялык аспаптар шамдагайлык менен биринин артынан бири алмашып жатты. Врач мезгил-мезгили менен кыска суроо берет.

– Пульс!

– Нормалдуу жолдош доктор!

– Кандын басымы?

– Төмөндөп баратат.

Сапардын ал-абалына кылдаттык менен байкоо жүргүзүп турган врачтар менен медсестралардын арасында бир заматта тынчсыздануу пайда болду. Операцияда жаткан жарадардын терең дем алуусу бат-бат дем алуу менен алмашылып баратты. Столдун баш жагында турган врач аптыга сүйлөдү.

– Көздүн кареги жайылып баратат. Дем алуусу бузула баштады.

Операция жасап жаткан врач шашып калды. Ал өзүнүн ишинен алагды болбой кылдат кыймылдап жаткан калыбын өзгөртпөй беркилерге сөз ыргытты.

– Кандай болуп кетти?! Операция али бүтө элек! Кандын басымычы? – Экинчи жолу суроо берди.

– 80–60 миллиметрртутностолба, – деп калтыраган күч менен жооп берди медсестра.

– М-м. Анда иш чатак. Ичине толгон канды тазалап, жабыр тарткан кан тамырларды калыбына келтирүүгө толук үлгүрө албай калдым. Окту алууга андан да кеч болуп калды. Боор менен өпкөнүн ортосундагы баштыкчасын таарый берип, кыр аркага такалыптыр.

Жанында турган медсестранын улам сүрткөнүнө карабастан, врачтын маңдайынан тер мончоктоп жатты.

Эфир кислород менен алмаштырылды. Операция бүттү. Оорукананын алды жагы машинадан жол бууйт. Кайдан жайдан угуп келгени белгисиз, эл көп.

Операциянын толук аяктабай бүткөнүн уккан кишилердин жылдыздары жерге түштү. Алар, ичтеги окту алса эле Сапар ордунан туруп, тез эле сакайып кетүүчүдөй ойлошту. Ал эми жабыр тарткан кан тамырларынын ал-абалы жөнүндө эстеринде эч нерсе жок эле. Операциянын толук жыйынтыгын уккандан кийин гана жаш жигиттин келечек өмүрүнө кооптонуу туулгандыгын бардыгы тегиз билишти... Сапарды Фрунзеге жөнөтүүдөн башка айла калбаган сыяктуу.

Райкомдун секретары Фрунзеге шашылыш телефон чалып, ошол эле замат санитардык авиациянын начальниги менен байланышууга жетишти. «Айыгаар оорунун дарысы өзү табылат» дегендей, мындан беш эле минут мурда шаардык оорукананын биринде жаткан башынан операция болуучу катуу оорулууга невропатолог Асанбаев самолет алып кеткендигин угуп, секретарь Сапарды кошо ала кетүүгө мүмкүндүк алды.

* * *

Талаадан сокур ичеги болуп, ооруканага алып кетти деген сөздү укканда Салкын анчалык этибар алган жок. Сокур ичегини кесип таштоо догдурлар үчүн, колго кирген

сары тикенди алган менен бирдей деп жүрүшпөйбү. Эчтеке болбос, докдурлар бар эмеспи деп ойлоду.

— Эне, башкарма абам машина жибериптир, балаңызга барып келейин, — деди эшиктен кирген Гүлкан кайын энесине.

— Мен эле барайын, балам. Тамак-ашыңды алып эртең эле барарсың. Силердикине алыстан меймандар келет деп жатты эле. Энеңди жалгыз таштап кеткениң болбос.

— Уулуңуз капа болбосо.

— Ии, ботом, жөнү жок эмнеге капа болмок эле. Сапашым анчалык ырайымсыз эмес го, балам...

Салкын оорукананын алдында топтошкон элди, каз катар турган машиналарды көргөндө жүрөгү атып кетти.

Райкомдун биринчи секретары эненин алдын утурлай басты.

— Ээ, айланайын Болот балам, бир шумдук бар го? Сапашым аманбы, деги?

— Оо, жарыктык десе, мынчалык неге үрпөңдөйсүз. Чочубай эле коюңуз, жолдо келатып сокур ичегиси жарылып кетиптир. Тез айыктырыш үчүн Фрунзенин ооруканасына жөнөтөлү деп кеңештик. Республиканын иши республика да.

— Кагылайын ай, жарылганы эмнеси. Узун жаны аман болсо болду го. Баламды өз көзүм менен көрөйүнчү. Келинчегин да келтирбей койбодум беле, кокуй. — Эне андан ары сөзүн өзүнчө сүйлөп, кобурап эс-мас болуп келатты.

— Кулунум, ырысым, жакшыдан калган белегим, тирегим...

Салкын киргенде Сапарды самолетко салууга камынып жатышкан. Өң-наалатсыз насылкада кыймылсыз сулк жаткан уулун көргөндө эненин бүткүл денесин калтырак басты, бети менен кете жаздап барып токтоду. Көңүлү караңгылап, акылынан тая түштү.

— Сап-а-р, ка-ра-лдым! — Салкын уулун бакырып басып жыгылды.

– Э-не-ке-бай! – деди Сапар Салкынды үстүнөн тургузуп бараткан көпчүлүктү онтой карап. – Билдиңизби, алыштыбы?

– Эмнени алыштыбы дейт, кагылайындар. – Салкын улам бирөөнө жалжылдады. Артынан бирөө шыбырагандай болду «Алды», – деп айтыңыз. Эне эч нерсеге түшүнгөн жок. А Сапар болсо ичиндеги ок жөнүндө сурап жаткан болучу.

– Ооба, алышты, балакетинди алайын каралдым. Коркпой эле кой. Анча-мынча ооруга көтөрүмүң жок белем. Сокур ичеги менен көп эле киши ооруп жүрбөйбү, балам.

Сапар энесинин эч нерсе уга элегин түшүндү. Анан билинер-билинбес күлүмсүрөп койду...

Арадан көп убакыт өтпөй Сапарды салган самолет асманга көтөрүлдү.

Бул мезгилде оор жарадарды алып келе тургандыгын уккан республикалык хирургиялык бөлүмдүн медиктери операцияга даярдык көрүп жатышты. Үйүнөн жаңы эле чакырылып келинген жаш жигит шыпылдай басып кабинетке кирди.

– Алло! Алло! Санавиациябы? Аа, саламатсызбы? Пржевальскийге жиберилген самолеттун келгенин билейин дедим эле... Ракмат! – Трубканы шак илди да, ордуна учуп турду. Жигит эшиктин алдына жаңы жеткенде телефон кайра шыңгырады.

– Алло! Ооба, мен угуп жатам. «Тез жардам» машинасы короого кирди дейсизби? Жакшы. Рентгенологиялык кароодон өткөндөн кийин түз эле операция столуна.

...Башкы сестра оорунун тарыхын толтуруп жатты.

– Бүттүм, жолдош доктор! Таанышып чыксаңыз болот. Рентгенттик сүрөт мына.

– Канынын группасы чыктыбы?

– Чыкты, чыкты! Биринчи группа экен! – Врач оорунун тарыхына дыкаттык менен көз чаптырды. Бир демге кирпичи ирмелбей, деми чыкпай, көздөрү бакырая түштү.

Жаңы гана чаккан ширенкенин талы оозундагы тамекиге жетээр-жетпес барып, жалындай түшүп жалп өчтү. «Сапар Жусупбеков! М-м! — Колундагы кагаздардын бир бакчасы учуп жерге түштү. Өңү өзгөрүп кетти. Анан көңүлүн жанына келген медсестра бузду.

— Бардыгы даяр болду, жолдош доктор!

Ал сестрага бирдеме дегендей болду. Эч нерсеге түшүнбөгөн кыз кайталап сурады.

— Райкомдун секретары менен колхоздун башкармасы дебедимби!

— Энеси да кирем деп ыйлап жатат! Руксат сурагандар көп.

— Операциядан кийин деп айткыла. Баарына түшүндүрүлгөн. Жигит дагы бир жолу колун каруусуна чейин щеткалап жатып самындап, бир нече жолу көбүртө жууп, таза чайкап, анан желдеткичке колун тосуп кургатты. Андан кийин акыркы жолу колун спирт менен тегиз жууп, манжаларын чычайта көтөргөн бойдон, медсестранын жанына келип токтоду. Кыз колундагы масканы врачтын бетине байлады. Башындагы калпакчасын кийгизди. Операцияга толук даяр врач колун сырайта көтөрүп, бет маңдайындагы бөлмөгө бет алды. Врач операция столуна жаңы жаткырган Сапардын жанына барып токтоду.

— Кандай, Сапар Жусупбекович! Жакшысызбы?

— Көрүп турбайсызбы, жолдош доктор! Жакшы болсом ушунтип жатат белем.

— Сабыр кылыңыз, бардыгы жайында болот. Бирок операцияны наркозсуз жасайбыз.

— Көтөрө алар бекенмин? Мурда да бычак жеп калдым. — Врачтын көзү Сапардан өттү. А Сапар болсо мага берерин өмүрбү же өлүмбү дегендей ага алагар көзүн жалжылдагып жалооруй тигилди.

Врач оор дем алды. Анан Сапардын мурда кесилген жерине кареги кадала түштү. Эрдин тиштеп, башын тез буруп кетти.

– Коркпоңуз. Операциянын ийгиликтүү аяктаарына ишенип коюңуз.

– Оозуңа май, айланайын, иним. Колуңдан келген жакшылыгыңды аяна көрбө. Бул кызматың үчүн... Ага кирген башкарманын сурмасыз, кичинекей тегерек көзүнүн кычыгына жаш толо түштү.

– Жакыныңызбы?

– Белдүү кызматкерим. Адамкерчилиги артык, эстүү жигит. «Жакшыда жадоо жок» дегендей, өз баламдан кем көрбөйм. Анын үстүнө астында ага, артында ини жок. Ата-сы Улуу Ата Мекендик согушта курман болгон.

Терең ойго чөмүлүп, башкарманын сөзүн угуп турган врач оор күрсүнүп алды.

– Андай болбогон күндө да Сапардын өмүрү үчүн күрөшүү биздин милдетибиз. Бардыгы сиз ойлогондой болор, аксакал...

* * *

Кайын энемди узатып коюп, балдарды кийиндирип алып көчөгө чыктым. Энемдин элтеңдеп биздикин көздөй чуркап келатканын көрүп токтой калдым.

– Айтчы, батыраак, эмне шумдук болуп кетти? Сапашты сойгону алып кетишти дегениң кандай? – Энем ыйлап жиберди. – Кагылайын кулунум ай, эртең менен үйдөн таптаза аттанбады беле.

– Жашыңыз кирпичиңиздин учунда илинип эле араң турат. Талаадан приступ болуптур. Сокур ичеги дейт. Мен барайын десем энем болбой койду.

– Деги ошондой эле болсун. Баса, артынан башкарма, сельсовет, парторг баштап көп киши кетти, оорусу катуу окшойт деген сөздү угуп жаным чыгып кетпедиби.

Биз үйгө кирип, жайма-жай олтуруп калдык. Конок камын көрүш керек болучу. Бир маалда кошунанын тестиер болуп калган уулу кирди.

— Чоң эне, тигинде көп милиция келди. Сапар абамды аткан кишини машинага колун байлап салып, түрмөгө алып кеткени жатышат. Силер эмне үчүн барбайсыңар, энем менен атам ошол жакка кетишти.

— Э кокуй, Гүлкан, кара көзүбүз кашайган го? Бул жу-барымбек эмне деп тамтаңдап жатат. Кокуй ай, ушундай бир шумдуктун бар экенин сездим эле да!..

Деним өлө түштү. Энем галошун кийбей, маасычан эшикти көздөй жыгылып-туруп чыгып баратты. Элдир-селдир эс кирип калган Ынтымак жамандыкты сезгендей чаңырып ыйлап жиберди. Агасынын үнүнөн чочулаган Жылдызбек ээгин эмшендетип эки жагын карайт. Энем экөөбүз жуп жеткенибизде машина жүрүп кетти. Ал жерде турган эл бизди көрүп чайпала түштү. Бардыгынын өңдөрү суз, көздөрү убайымдуу. Сапарга катуу кейип, санааркап тургандары ар кимисинин жүзүнөн байкалып тургансыйт.

— Бул итти атпай эле, кескилеп өлтүрсө сооп болот эле!

— Айланайындар ай, балам аман бекен? — Энем тургандарга жалдырады.

— Балаңыз аман, байбиче. Жанакы итти ушул жерден тирүүлөй керип салалы десек бербей коюшпадыбы.

— Ансыз деле мүргүп араң турат. Милициялар келгенче эле чөп чапкан балдар көк челек кылып салышыптыр.

— Чала болот! Балаадан жаралган балаага кол салсачы, чочко!

— Айткылачы эл, ким атыптыр, эмне үчүн? — Энемдин көзү канталап кетти.

— Аманбек атыптыр.

— Аманбек! Туз урган айбан, түндө эле биздикинен тамак ичип кетпеди беле.

Энем экөөбүз эки баланы алып, түн катып шаарды көздөй бет алдык... Сапарды таппадык. Эчак эле Фрунзеге алып кеткенин угуп, супсунубуз сууп кайра тарттык. Үйгө жакындаганыбызда бизди көргөн кошуна-колоң айланабыз-

га толуп кетти. Бери бирди айтса, экинчиси бирди айтат. Ар кимдин оозун тиктеген калыбымда таштай каттым.

«Жараты оор, мал болор-болбосу арсар» деген сөздөр башымды тумандатып, көңүлүмдү караңгылаткансып, колу-бутум шалдырай баштады. Канча кылса эки баланын атасы. Сулайманга болгон сүйүүм, кусалануум көңүлүмдөн жаңы гана оолактай баштаган кезде мындай окуянын болушу арзанга турган жок. Турмушка жаңы көз ачып келаткан Сапардын гүлгүндөй жаш өмүрүнүн мезгилсиз кыйылгандыгын ойлоп, анын бардык жакшы сапаттарын, мага кылган мамилелерин чаржайыт эсime түшүрүп жаттым. Аны өлүмгө ыраа көргөнүм жок. Сапар көп адамдын бир адамынан эмес да. — Каңырыгым түтөдү. — О-о, ак пейил, жазыгы жок, жалгызым. — Кайын энем эсime түшкөндө ысык темир жүрөгүмдү каарып алгандай болду. Сапардын күйүтүн кантип көтөрө алар экенсиң, байкуш энем. Сенин күйүткө толгон көз жашыңды, көкүрөк дартыңды көрбөсөм экен. Алдымда олтурган Жылдызбек салаа-салаа болуп агып жаткан көз жашымды бытырайган кичинекей колдоору менен чукулап ойноп жатты.

— Сыз жерге олтурбачы, Гүлкан балам, — деген кимдир бирөөнүн сөзүн угуп, ордумдан таштай салмактанып зорго козголдум.

Жолго чыгууга анча-мынча даярдык көрүп, бүкүлүү бойдон балдардын жанына кыйшайдым. Уйку менен тамак, күлкү — үчөөндө ар жок деген чын окшойт. Санаам сандап, жүрөгүм өрттөнүп жатып көзүм илинип кетиштир. Телефондун үстөкө-босток шыңгыраган үнүнөн чочуп ойгондум. Күн чыгып калыштыр. Фрунзеден экен.

— Гүлкан! Секет кетейин ак жолтоюм, сүйүнчү, Сапашың жакшы. Кудайга айтып кой, коркпосун. Санаасын бай жаткандыр байкуштун. Мен дагы көңүлүм тынчып, Сапашымды көргөндөн кийин телефон чалдырып жатам. Азырынча бул жакка келебиз деп дүрбөбөгүлө, балам. Күн ысык, балдарың менен куруп каласың. Сапаш-

тын жанында бир-эки күн туруп жолго чыгам. Мен барганча коркпой-үркпөй, балдарыңды ыйлатпай, оокатыңды кылып тур. Ынтымакты энесине бер, — деди. Анткени Ынтымакты өз энем багып алайын деп айтканынан Сапар экөөбүз, аны бергибиз келбей, Жылдызбекти ыйгарганбыз. Муну угуп кайын энем капа болгон. Баладан баланын кандай айырмасы бар. Каалап, алам деп айткан баласын бергиле. Бир үйдө жалгыз олтурганына жаныңар кейибейби энеңердин, — деп урушкан... Эми дагы ошол жөнүндө айтып жатат.

...Кайын энем келе турган күнү өзүм барып тосуп алдым. Самолеттон кабагы ачык, көңүлү куунак түштү. Сүйүнгөнүнөн сөздүн баш-аягын таппай, көңүлдөгү кубанычын чаржайыт сүйлөп жатты.

— Операцияны ким деген жасады?

— Кыргыз дөгдүр. Сапашыңдай эле жаш жигит экен. Ыйлайт дедиби, мени киргизбей койду. Ботом, дөгдүрдүн баары эле өзүбүздүн балдар болуп кеткен тура. Кыргыздын өсүп-өнгөнү ушул. Сыймыктанып калдым. Сапашымдын ичиндеги окту камырдан кыл сууругандай гана алып салды го бечара. Адамга жакшылык кылганынан көгөрөр. Адамкерчиликтүү, кичипейил бала экен. Сапар чыкканда машина жиберем, келбей койбо, — деди го башкарма. Кетеримде атайын үстүнө кирип колунан өөп, Сапаш чыкканда чогуу биздикине барып келгин балам, деп жакшы эле жалынып-жалбардым. Ай, келбейт го. Иши чачынан көп экен. Эмнеси болсо да өмүрлүү болсун, ак жолтой болду...

Мен Сапарга жөнөгөнүмдө өз энем кошо кетти. Күйөөмдүн баягы жылы мен жаткан хирургиялык бөлүмүндө жатканын укканымдан кийин Сулайманды кайра баштан эсима түшүрө баштадым. Сапар менен Сулайман алмак-салмак көз алдыма тартылат. Жолдо катар бирде Сулайманды, бирде Сапарды ойлоп бараттым. Кайдагы бир ой жүрөгүмө кылт дей түштү. А балким, Сулайман ушул жерде иштесечи? «Өз жериме караганда Фрунзенин

абасы мага абдан жагат экен» деген сөзү кулагыма угулду. Жүрөгүм булкуп алды. Өз оюмдан өзүм чочуп, өз пикиримден өзүм чегингендей боло түштүм. «Жок, — дедим өзүмө-өзүм ишеним коюп, — ал бул ооруканада иштебейт. Мургап менен чектеш Кыргызстандын түштүк районунун биринде иштеп жатыптыр деп укпадым беле. Аны мен эми эч качан көрбөйм, Сулайман мени жек көрөт. Ооба, сөзсүз, жек көрөт!» Өткөндөгү бирге жүргөн бактылуу минуталарым көз алдымдан берметтей тизилип өтүп кетти. Өзүмдү өзүм өлдү деп берген телеграмманы алгандагы Сулаймандын оор абалы, мөндүрдөй төгүлгөн көз жашы, көкүрөк дарты... Кийин телефон чалып, менин дайнымды билгенден кийин өңүнүн бирде албырып, бирде кубарып туруп: «Ал өз эрки менен кеткен жок. Кудай урсун, ишенип койгула мага, Гүлкан мындай ишке эч качан бармак эмес. Оо, шордуу жаным, ушундай да бактысыз жигит болорсуңбу?» — деп өкүрүп-өксөгөнү. «Артынан барам, барбай койбойм. Душмандын колуна мен аны бир түнөтпөйм. Телефондо Гүлкандын өзү менен сүйлөштүк деп ишенип тура-сыңарбы. Жок, жок, ал Гүлкан эмес. Мен түшүнөм...» — деп эшикти көздөй жинди болгон немедей атылганы, аны тууган-туушкан, жолдош-жоролору коё бербегенин укканымды эстедим.

Менин жердешим Жапаралы менен эчен жолу кезигишип, эчен жолу бирге болгон учурларында бир жолу болсо да Гүлканды көрсөм экен дебегени, эч качан эскерип сүйлөбөгөнү менин кусалуу дилимди артка түрткөндөй болгон.

Сапарга кирүүгө уруксат алганы ординатордук кабинетке киргенибизде жаш аял кимдир бирөө менен телефон аркылуу сүйлөшүп жаткан экен.

— Жусупбеков дейсизби? Тынчсызданбасаңыз да болот, Сулайман Бакирович. Жакшы, жакшы, уктап жаңы гана ойгонду, — дешти.

Медсестра телефондун трубкасын рычагга жай илип, мага карады. А мен болсом акыл-эсимен ажыраган, тили эч нерсеге келбеген дудук адамдан бетер оозу-башым өзүнөн өзү кыбырап, жансыз сөлөкөттөй турдум. Көзүм жашка толуп төгүлүүгө даяр турганын да билбедим.

– Кулагым сизде? – деди менин көрүнүшүмөн тынчсыздана түшкөн кыз.

– Айтыңызчы, Бакиров ушул жерде иштейби? Ал түштүктө иштөөчү эмес беле?

– Сулайман Бакировичтин бул жерге келгени качан. Аны оорукана өзү кийлигишип жатып сурап алышкан. Жакыныңыз болобу? – Бир демге эрдимди кесе тиштеп туруп, башымды чайкадым.

Муун-жүүнүм бошоп, жүрөгүм алып уча баштады. Бир заматтын ортосунда бүткөн боюмду муздак тер басты. Чиркин ай, турмуш деген кандай татаал, кандай буйткалуу. Бир кездерде жүрөгүмдү жаралап, бир күн көрбөй калсам көзүмдөн учкан Сулаймандын атын угуп, арстандан корккон коёндой боло түшкөнүмдү карачы. Шылтоого шыйкоо табылса бакырып ийүүгө даяр элем. Тамагым кысылып, үнүм буулуп турду...

Сапардын үстүнө киргенде өпкө-өпкөмө батпай ыйлап жаттым. Байкуш Сапар менин ар менен корго, арман менен муңга, сүйүү менен күйүүгө жык толгон көз жашымды өзүнө алды көрүнөт, жаздыктан башын көтөрө берип, колумду кыса кармап: «Ыйлабачы, Гүлүм, жакшы болуп калдым. Врачтарга ракмат, өлүмдөн алып калышты. Мени операция жасаган жигит мыкты хирург экен. Балким, ал болбогондо тирүү калышымды Кудай билет эле. Алкыштан башка айтарым жок».

Жаштуу көзүм Сапардын чарасы бөксөрүп кыйналган бажыракай сурмалуу көзүнө тигилди. Бир заматта анын көрүнүшү мага ушунчалык аянычтуу болуп кетти. Иши кылып, алтын жаныңдын аман калганына каниет деп ойлоп жаттым. Анын врач жөнүндө жүрөктөн чыккан мээ-

римдүү сөзү бүткөн боюмду чыйрыктырып, калтыратып баратты.

Жаныма келген медсестра каруумдан тартты. — Врач келатат, мүмкүн болсо уруксат этиңиздер, убактыңар бүттү.

Шашып калдым. Көзүмө Сулайман кирип келаткандай элестеп кетти. Аны менен бет алышууну каалабай турганымды сездим. Сапардын көңүлү чөгөт болбосун дедимби, анын түндөй кара уюлгуган тармал чачын колум менен жумшак сылап, чекесинен өптүм.

— Биз тышка чыгып туралы, Сапаш?..

Сапар балдарын эңкейип улам бирин алмак-салмак өөп да, жыттап да жатты. Ынтымак Сапарды колдон тартты:

— Жүйү папа, кетебиш үйгө, — уулум атасын таштап кеткиси келбей ыйламсырады.

Энем менен балдарга кылчактай эшикти көздөй бас-тым.

— Гүкө, таякемдердикине барып эс алгыла. Эртең келерсиңер, — деди Сапар артымдан. Палатадан жаңы гана чыгып, узунунан кеткен кең коридорду ортолоп келгенимде, оң тарабымдагы эшик шарт ачылды. Кимдир бирөөнүн тааныш көзү көзүмө чоктой кадалды. Бири-бирин арбашып жаткан макулуктан бетер турган ордубузда каттык.

Жүрөгүм көөдөнүмдү жарып чыгуучудай дик-дик урду.

— Гүлкан! — деди ал мени көздөй жүткүнүп. — Сенсиңби?

— Сулайман, кечир мени... — Биринчи эле ушул сөз оозума кириптир. Бет ылдый мөлтүлдөп агып жаткан көз жашымдын кычкыл даамы оозума кирип жатты. Үйдүн дубалдары бир жагына кыйшайып бараткансыды. Өмүрүмдө мындай оорунун экинчи кайталанышы эле. Анан ал мени жерден таптак көтөрүп бооруна баскан бойдон кандайдыр сендиректей басып кетип бараткансыды.

Энем менен балдарым мени издеп жүрүшүптүр. Аларды баштап бир сестра менин үстүмө алып кирди.

— Капырай балам, таптаза туруп эмне болуп кетти? Энемди көргөндө Сулайман ордуна ыргып турду.

– Гүкө! Бул киши сенин апаңбы? – Ал утурлай басты. – Саламатсызбы, апаке! Чочубаңыз, жүрөгү бир аз начар экен. Кичине приступ болуп өттү. – Апам менен кол алышты. Андан соң Ынтымак менен Жылдызбекке далбастап кучак жайды. Ылаачындан корккон жөжөдөн бетер экөө бирдей мага ыкталышты.

– Окшошкон макоолор, эмнеге качасыңар? Кана, өптүрүп койгула. Бул – аба! – Балдарымды эркелетип, маңдайынан жыттадым.

Энем алда немеден шек алгандай мостоё түштү. Сулаймандын жаш чалган көзүнө аянычтуу тигилип турганын байкадым.

– Балдарың барбы, балам?

– Жок, апаке, балалуу боло элекмин.

Энем жер тиктеди. Сулаймандын бул жообу жүрөгүмдү сайып алды.

Сулайман Жылдызбекти экинчи ирет бооруна кысып, кайта-кайта жаагынан сүйө, мага берип ордунан турду.

– Оорулууларга барышым керек, Гүкө! Капа болбосоңор бир аз күтүүгө туура келет. Анан өзүм узатып коём.

– Балдардын курсагы ачты го, Гүлкан! – Энем кетсек дегендей кылды.

– Азыр апаке, тез эле келем.

– Сапаштын дөгдүрү сенсиңби, балам?

– Ооба, менмин. – Сулайман токтой калды.

– Ымтырагансыйт эле, ымтырагансыйт. Түбөлүгү түзбү, кагылайын?

– Сизге эркелеп жатса керек, апа, болбосо көңүлү ачык, ден соолугу жакшы. Аз күндө жаныңызда болот.

Сулайман чыгып кеткенден кийин энем дароо өзгөрүлө түштү. Мага ыраазы болбогондой карады.

– Мунуң баякы өлүп-тирилип, сүйүп-күйүп жүргөн жигитиң го. Анчалык азабын тартып куурагандай Сапардан деле артыкчылыгы көрүнбөйт го. Тобо, бир заматта кайдан табышып калдыңар. Чолпондой болгон күйөөң тигин-

тип орто жолдо жатса, оюнда эчтеке жок кыналышып жанында олтурасың. Сени жыгылып калды дегенди угуп, курган балам керебеттен учуп кете жаздады. Бизди таштап кандай чыгып кеткениңди да байкабай калыптырмын. Ай, балам, ай балам, эр болсо Сапарчалык эле болор. Көлдүгүнөн, көтөрүмдүүлүгүнөн көгөрүп жүрүп бүлө кылды го сени. Тилимди алсаң, тигиниңди кошоматтатпай эле өзүбүз кетели. Сапар угуп калса эмне бетибиз калат. Карыганда калжаңдап, кызына жеңе болуп жүрүптүр деп көңүлүнө кетип жүрбөсүн.

Мурда эле ата-энеден үшүккө чалдыккан жүрөгүм эми биротоло муздак сууга жулуп ыргыткандай көңүлүм иренжий түштү. Катуу айтып жибере жаздап барып, өзүмдү өзүм араң токтоттум. Энемди телмире тиктедим.

— Ушунчалык таш боор болбосоңуз кантет. Эркимдин боштугунан, ата-энелик баркыңарды сыйлап, жалгыздыгыңарды кыйбай, айтканыңарды аткардым. Мөрөй силердики болбодубу. Эми мага энелик мээримиңизди бир жолу төгүп койсоңуз эмне болот? Сулайман менен мындан чыккандан кийин аз убакыт бирге болууга айкөлдүк кылыңыз...

Энем жумшара түштү. Мага сыр алдырбаганы менен анын оюнда Сулайманды жактырып турганын билип турдум. Мына, Сулайман да келип калды.

— Кана, кеттикпи, — деди халатын чечип жатып, — силерди көпкө күттүрүп койгон жокмунбу? — Энемдин астында уктап жаткан Жылдызбекке умтулду.

Кеч кирип калыптыр. Сулайман бизди жеткирүү үчүн атайын чакыртканбы, айтор, оорукананын алдында машина күтүп туруптур. Сулайман экөөбүз Жылдызбекти алып, машинанын артына отурдук. Энем болсо баласы менен алдынан орун алды. Сулаймандын оюна алда немелер түшкөндөй, ысыктан албырып, чачынын арасы чыбырчыктап, терден чыпташып турган Жылдызбектин жумшак көкүлүн үйлөп желдетти да, анан артын көздөй сылап, каш-

калуу жазы маңдайынан жыттап койду. Анын мага када-
ла түшкөн көз карашынын тереңинен: «Ушундай дүйнөдө
жок бактыны мага бербей, кантип башкага бердиң. Кара-
чы, Гүкө, билбеген бирөө көрсө ушул жигиттин балдары,
ушул жигиттин үй-бүлөсү экен деп ойлошор эле бизди. Мен
көксөгөн, мен жетпеген, мен сагынган картина!» – деген
жазууну окудум. Дагы эле көзүмдөн көзүн албай тиктеп
туруп, мостоюңку улутунду.

– Курсагыңар ачкандыр, тамактаналы?

Башымды ийкедим. Иши кылып Сулайман менен
көбүрөөк бирге болууну каалап турдум...

Тамактанып чыккандан кийин энем менен балдарды
таякемдикине түшүрүп коюп, Сулайман экөөбүз кайра тар-
ттык.

«XXII партсъезд көчөсүнө келгенде борбордук почто-
дон имерилип, Дзержинский бульвары менен вокзал та-
рапты көздөй бет алдык. Сулайман эки колун артына ал-
ган калыбында үнсүз. Анда-санда гана башын өөдө көтөрүп,
бийик үйлөрдүн үстү жагына, жылдыздуу ачык асманга
көз чаптырып, эртеңки күндүн аба ырайына байкоо
жүргүзүп жаткан метеорологдон бетер айланага суз тел-
мирет. Унчугушпай жүрүп олтуруп, үчүнчү көчөнү орто-
лоп калганыбызда:

– Күйөөң түзүк жигит көрүнөт, элге алымдуу экен. Аны
мен кайдан көрдүм десем, сүрөтү менен «Айыл чарба» жур-
налынан окуган экенмин. Сенин жолдошуң экенин оорука-
нага келгенде «оорунун тарыхын окуп, ошол экен деп бил-
дим. Фамилиясын Жапаралы айткан эле. – Ал дагы бир
демге унчукпай калды. – Сапар сени катуу сүйсө керек.
Же жалган айтамбы? (Башымды ийкедим.) Эмнеси болсо
да сүйгөнүнө баш кошкон бактылуу жигит экен.

– Жок, Сукен, ал бактысыз.

– Эмне үчүн? – Ал мага жай карады.

– Алган жары ардактап сүйбөгөндөн кийин, жалгыз
бир кишинин сүйгөнү жел учурган камгактай деп ойлойм.

Болбосо Сапар, Сапар дегендей эле артык жигит, көрдүң го өзүң. Бирок эмне үчүндүр сенчелик көрбөйм, Сулайман.

Сулайман артына алган колун түшүрүп, колтугумдан бош алды.

— Адам келечекте эмне болорун билбейт тура. Кээде турмуш адамды селге кеткен чамындыдай белгисиз тарапка ылактырып салуучу күчтүү нерсе экен го. Дагы алдыда бизди эмнелер күтүп турганын ким билсин. Билесиңби, иш боюнча өз ордумду тапканым менен, керт башыма келгенде мен да сенин түгөйүңмүн. Салиманды мага эч ким таңуулабаганы менен, мен аны сүйүп үйлөнгөнүм жок. Сенден алган сокку ойдо жок жерден ушуга алып келди. Анын жүрөгүн сен үчүн эмгиче оорутам. Гүлканым болгондо сени карап өтмөк эмесмин дейм. Салиман деп чакырыштын ордуна: «Гүлкан, Гүлүм, Гүкөн», — деп бутташтырган убагым аз дейсиңби. Калп болсо да анын көңүлүн көтөрүп коюучу учурлар туура келип калганда, сени эстеп туруп кучактап, маңдайынан сүйүп койгонум ал үчүн бакыт экенин билип турам. Биринчи түнү, биринчи күнү ага кандай салкын мамиле кылган болсом, азыркыга чейин ошол мүнөзүмдүн катуулугун жумшарта албадым.

Сулайман ушул жерге келгенде душманымдан аз болсо да өз өчүмдү алгансып, күнүлүү жүрөгүм бир аз бөксөргөндөй боло түштү. «Оо, Жараткан, — дедим ичимден, — бул да мен окшогон армандуу байкуш беле. Эмне үчүн тагдыр бизди күкүк менен сейнептей арабызды алыс бөлүп таштады». Терең ойго батып тунжурай түшкөнүмө Сулайман тынчсызданды.

— Чарчадыңбы? Бир аз олтуруп эс алалычы. Көп бастык окшойт.

— Чарчаганым деле жок.

Түз жолдон бурулуп, скамейкалардын бирин көздөй бет алдык.

— Эмне үчүн сүйлөбөйсүң? — Көзүбүз көзүбүзгө кадалды.

— Көп өзгөрүп кетиптирсиң, Сулайман. — Ал мага мурдагыдан келбеттүү да, сүрдүү да, сулуу да болуп көрүндү.

— Сырт кебетем өзгөргөнү менен, жүрөгүм дагы эле сен деп согот.

— Сен мага таарындыңбы? — дедим мен.

— Телеграмманы алып, чын эле өлгөн экен дебедимби, жаным. Ысыккөлгө кеткениңди эртеси швейцар аялдан укканмын. Ал атасы катуу оору экен деген. Жолдо баратып аварияга учураган экен деп өбөктөй түшпөдүмбү. Эмне үчүн ушундай суук телеграмманы жиберттиң? Же мени биротоло күйүткө күйүп өлсүн дедиңби?

— Өлгөнүм жалганбы? Тирүү болсом сени менен бирге болбойт белем.

— Сапарга кандай кеткениңди кийин толук уктум. Ашык күнөөлөй албайм, сени. Бирок бир арманым элдин сөзүн укпай, артыңдан барганымда, балким, кайра алып келет белем. Же айыл үстүлүк кылып кетишет беле, ким билсин. Айтор, ошол кезде аз эле жерден жинди болбой калдым. Адамдын турмушунда эки залкар кубаныч болот дейт. Бирок ал экөөнөн тең бактысызмын. А сен болсоң бул экөөнүн бирине жетпегениң менен экинчисине жеттиң.

— Кантип?

— Билбейсиңби ушуну? Туңгуч сүйгөн жарга баш кошуу — бул бир де, анан ал жарыңдан биринчи балалуу болуу — бул эки де. Же калп айтып жатамбы. Сүйгөнүнө баш кошкон ушундай бактылуу үй-бүлөнү көргөнүмдө кандай суктанарымды өзүм гана билем. — Сулаймандын үнү дилдеп чыкты.

— Түшүнөм. Эгер сени менен баш кошуп, анан биз балалуу болсок ушинтип муңканат белем, Суке. Ынтымакты төрөгөндө жерип да жүрдүм. Канткен менен бала энеге кымбат тура. Бара-бара байкушумду жакшы көрүп кеттим. Адегенде алдырып салайын деп докторго барсам болбой коюшту. Кеч кайрылыптырмын.

– Аның акылсыздык болмок. Биринчи баланы аборт кылууга болбойт, алтыным! Балким, оорукчал же такыр төрөбөс болуп калат элең. Төрөп алганың жакшы болуптур, жылдыздуу балдарың бар экен. Аман болсун. Мен кубанбасам да, сен кубанып жүрчү, жаным.

– Менин саатым алдыда окшойт, убактың канча болду, Суке?

– О-хо, эки.

– Анда туура экен. Бат эле ушунча убакыт болуп кетиби?

Айланага биринчи жолу көз чаптырдым. Дымыр эткен жан жок. Бет маңдайыбызда күйүп турган лампочкалар сүттөй жарык нурун жалгыз биз үчүн төккөнсүп жымыңдашат. Жогору тараптан соккон салкын абанын толкуну жалбырактарды акырын сеңселтип, анын жагымдуу жытын бизге желпип жаткансыйт. Сулайман көөдөнүн кере рахаттана дем алат.

– Сүйүү да ушул таза аба сыяктуу адамдын жашоосуна зарыл керектүү каражатпы дейм. Сүйгөнүнө баш кошкон адам көпкө чейин картайбаса керек. Аша чаап жатпасам, мени бир топ ментимен тайытып кеттиң. Кантейин.

Эрдимди кесе тиштедим. Сулайман сөзүн кайта улантты. – Балдарыңды алып, апам менен биздикине барып кет. Салиман сени жакшы күтөрүнө ишенем.

Башымды чайкадым. Эңилип колумдагы саатка кайра үңүлдүм.

– Кетели деп турасыңбы, жаным. – Сулаймандын эрди дирт дей түштү! – Бир түнкү уйку эмес, сен үчүн канча түндү кирпик көзүн какпай узатканымды билбейсиңби?

Көзүм бет маңдайыбызда жылдызча кылып айдалган тааныш гүлгө урунду. Балким, Астра гүлү болуп жүрбөсүн? Ордумдан жеңил козголдум. Сулайман колумдан алды.

– Кайда барасың?

– Эч жакка барбайм. Тетигил кайсыл гүл? Астра эмеспи?

Сулайман колумду кармаган бойдон кошо басты.

– Туура тааныптырсың, Астра.

– Бирди үзүп алайынбы?

– Өзүң бил. Бир кезде Астра жакшы көргөн гүлдөрүмдүн бири эле. Мен азыр аны жаман көрөм.

– Мен аны сүйөм. Аны мен сени кандай көрсөм ошондой көрөм. Биздин үйдө Астра гүлүнүн дестеси дайыма болуп турат.

– Кара жолтой дебейсиңби?

– Гүлдө эмне күнөө, бирди үзүп алайынбы?

– Мен үзүп берейин.

Сулайман беш тал гүлдү үзүп берди.

– Эмне үчүн бешти үздүң? Мага бирөө эле керек болучу.

– Сен жалгыз эмессиң да, жаным. Бул экөө уулдарың, үчүнчүсү Сапар, төртүнчүсү өзүң. А бул ашып калган түгөйү жок бешинчиси мен.

Жүрөгүм сыздап кетти. Оозума сөз кирбей калды. Көздөрүм ысык жашка толуп, кирпичимдин ирмеми менен кошо төгүлчүдөй мөлмүлдөп араң турду.

– Баса, Гүке, Сапар мени конокко чакырды.

– Сапаштын энеси айткан. Кайын энем да ченде жок эстүү киши. Сени жактырып барды.

– Менин энемден да жакшыбы! Байкуш апакем, сени алиге чейин унутпайт.

– Унутпайт дечи... Ал кишини мен да унуткан жокмун. Энелерде эмне айып. – Көзүмдүн жашы булактап кетти.

Сулайман бетин бетиме такады.

– Ыйлап жатасыңбы?

– Жок...

– Сага капа болууга жарабайт. Минте берсең ден соолугунду талкалап аласың. Анда эмне болот?

– Айтчы, Суке, биздикине барасыңбы?

– Сен билчи, барайынбы? Кийин Сапар көңүлүнө албайбы?

– Ал андай жеңил-желпи, ичи тар, эси жок жигиттерден эмес. Чын пейили менен кадыр салып чакырса, сөзсүз, баргын. Барбай койбо. Мен сени күтөм!!

– А сен эмне үчүн мен чакырсам барбайсың? Жалгыз баргың келбесе, Сапар чыкканда экөөңдү чакырсам барасыңбы? Жок дегенде жакшы жолдош катарында келишип-кетишип жүрөлү. Минтүүгө эмне үчүн болбосун. Ойлонуп көрчү. Анда мен сени күндө болбосо да анда-санда көрүп турар элем. Туурабы?

– Байкап көрөйүн. Эгер Сапар каршы чыкпаса. Саат үч болуптур, кетелиби, Суке?

– Болуптур, сүйгөнүм. Кетели десең кетебиз да. Жок дегенде көңүлүмдү көтөрүп, бир өптүрүп койбос белең?!

– Бир тууган болуп жүрөлүчү, Суке!

Сулайман ойлоно түштү.

– Жүйөөлүү сөз. Кол үзүшпөйбүз ээ.

– Эч качан.

– Келе колунду. – Колубузду кармашып, бир демге токой калдык.

– Суке! Сапашымды жакшы кара, жарайбы?

– Сөзсүз, жаным...

Шаар караңгылыктын кучагынан суурула баштады. Айлана жанданып бараткансыды. Мен үйгө келгенде, энем көчөгө чыгып менин жолумду тосуп жүрүптүр. Сапар медсестра аркылуу эки-үч жолу звонить эттирип, менин ден соолугума тынчсызданганын айтты.

Энем ыйламсырады.

– Түндөтөн бери Сапар экөөңөрдүн турмушуңарды ойлоно берип кирпич көзүм какпай танды атырдым. Сага да, Сапашка да, анан жанагы дөгдүр балага да бактысыздыкты алып келген менминби чын эле? Олдо айланайын кулундарым ай, эмне үчүн жүрөгүңөрдү оорутуп, сөөгүңөрдү сыздаттым экен. Жерге кирейинчи... Убалыңар...

– Кеч ойлонуп калдыңыз, энеке!

Энем шолоктоп ыйлады. Астра гүлү колумда титиреп турду.

Гүлкандын аңгемесин ушунчалык кунт коюп уккандык-танбы, биз олтурган машина автовокзалга бурула берип токтогондо гана эки жагыма элеңдеп карап, сапарыбыздын аяктаганын билдим.

Келиндин жүрөгүн чексиз жаралаган махаббаттын жалбырттаган өжөр учкуну менин тынч көңүлүмдү бир эсе толкутуп, бир эсе чөгөрүп кеткендей болду...

— Мүмкүн, булар бирөөлөргө сабак болор деп ойлоймун. Эмесе, Гүлкан, кош бол.

ЖАПАЙЫ РОЗАЛАР

Эми ойлосом ал энем экен. Мен аны аялдар киринтип жаткан экен дептирмин. Көрсө сууга алып жатышкан турбайбы... Ооба, энемдин өлгөнүнө үч жылдан апса да атам үйлөнгөн жок. Мен алтыдан өтүп, жетинин тамагын ичип калган кезим болсо керек эле. Бир күнү кыздар менен бактын көлөкөсүндө алачык жасап, куурчак ойноп жатсам кошунабыздын Батма деген кызы биздин жаныбызга келип калды. Аны айылдагылар өз атынан такыр чакырчу эмес. Бардыгы эркелетип Батыш дешчү. Эмне үчүндүр ошол Батыш эжем мени жанындай жакшы көрүүчү.

– Мыкатым кыздар менен жакшы ойноп жаткан турбайбы. – Эжекем көкүлүмдөн сылады. Анан чөп алачыктын ичине жүйүртө басып эңкейип карады.

– Булар кимдин куурчактары? О-о-у-у, канча деги?

Төргө жыйылган кичинекей жүктүн алдында кыркалата олтургузуп койгон куурчактарды бирден колуна алып, кайра коюп жатты.

– Бул меники эжеке! – Айгүлдүн көзү эжемди тиктеп жоодурайт.

– Ии, сеникиби? Татынакай кыз тура.

Эжем экинчи куурчакты алганда «иа» деген үн чыкты.

– А бул ыйлаак куурчак кимдики?

– Меники!

Кыздардын бардыгы Батыш эжеге өз куурчактары менен мактанып жатышты. Батыш эжем «Сенин куурчактарың кана?» дегендей мага карады. Мен колумду оозума салып, көңүлүм пас тартып турган. Атам мага куурчак менен оюнчук алуудан кыя өтпөсүн баары билүүчү. Тим эле үйдүн бир жак капшыты толо куурчактар боло турган. Ар түрдүү канаттуулар, жапайы айбандар менен машина, самолеттордун макеттерине шаа жетчү эмес. Кыздар менен ойноп, көрүнгөн жерге көтөрүп жүрүп, бардыгы бириндеп жок болгон. Атама айтсам «жоголсо куурчак деген дүкөндө толуп жатат. Шаарга барсам куурчак да, өзүң мингендей кичинекей велосипед да сата келип берем» деген. Бирок атам андан бери шаарга бара элек.

– Мыкаттын куурчагы жок. Биз аны тим эле ойнотуп жатабыз. Энеси жок жетим да, биз такыр урушпайбыз. – Кыздар быдырап кетти.

– Ойнотуп урушпаганыңар го жакшы. Бирок жетим дебей жүргүлө, Мыкаттын энеси келип, кызымды таап келгин деп мени жибербедиби...

Мен да, кыздар да оозубузду ачып, Батыш эжемди тиктеп калыптырбыз. Эне деген сөздү угуп эреркеп кеттим окшойт, көзүмө жаш айлана түштү. Батыш эжем өзүнө жарашып, ичке белине кыналып, этеги көпөлөктүн канатындай жайылып турган ак жибек көйнөгүн делбиретип ордуна турду. Астына түшүп кеткен бир өрүм узун чачын колу менен акырын артына таштады. Эжем мени өзүнө каратып, жеңинин учунан алган бет аарчысы менен жүзүмдү аарчыды.

– Карачы, бетиндин баары кир, колдоруң топурак. – Резинасы бошоп, ылдый түшүп кеткен көк тор шымымды өөдө көтөрүп, туфлимди чечип ичиндеги чаңдарын күбүп, таманына жабышып кургап калган баткактарды ташка уруп түшүрдү. – Жүрөгөй, тигил сууга барып бети-колунду жууп берейин. – Колумдан жетеледи.

«Энең келди» деген сөзгө ишене бербей, бутумдун башын туфлим кысып оорутуп баратканынан аксаңдай басып илминдеп келаттым. «Энемди жерге көөмп салышпайды беле» деп ойлодум.

Анан мен энемдин эски чапанын атам бирөөгө бергенин эстедим. Эртели-кеч чапанды барбы-жокпу дегенсип карап коёр элем. Аны көргөндө энемди көргөнсүп, энем келип аны кайра кийүүчүдөй болуп туюлчу. Бир жолу адатымча, чапан илинип турган оозгу үйдөгү кийим жапкычты келип ачтым.

Өз көзүмө өзүм ишенбегендей көздөрүм чекчее түштү. Чапан жок болуп чыкты. Жерге олтура калып ыйлап жибердим. Энемден эми биротоло ажырагандай, ал эми такыр келбөөчүдөй болуп сезилди. Эшиктен кирип келаткан атамды да байкабаптырмын.

– Эмне болду, кызым? Неге ыйлап жатасың?

Атамды көрүп, көз жашымды колумдун сырты менен жанып алдым.

– Энемдин чапаны кайда?

– Бурулкан чоң энеңе бердим. Анын эмне кереги бар сага?

– Энем келсе кийбейби?

Атам мени жерден көтөрүп алды... Ошол күнү атам мени өзү менен бирге кош айдап жаткан жерине өңөрө кетти.

– Атаке, чымылдык көппү? – дедим жолдо.

– Толуп жатат. Тим эле айдоонун бетин бербейт.

– Мен чоңойгондо сага окшоп тракторист болом, атаке!

– Койчу балам, менин тракторист болгонум деле жетээр. Догдур бол, мугалим бол, учкуч бол, толуп жатпайбы.

– Учкуч деген эмне? Учабы?

– Самолет айдайт. Айрыпланды билесиңби?

– Жо-о-к атаке, айдагандан корком. Догдур болгонду да билбейм. Укол куя албайм да кишилерге. Сенчилеп жер айдаганды жакшы көрөм. Тракторист эле болоюнчу, атаке!

– А болуптур, тракторист болсоң тракторист болчу. Ырас трактористтер жетишпей жатты эле!..

Мен атамдын кара май жыттанган чапанынын өңүрүн алмак-салмак ачып, тумшугумду колтугуна катып жыттанган сайын жарпым жазыла түшөт. Атам менен күнү-түнү чогуу болууну каалайм. Өңөртүп жүргөндү жакшы көрөм...

Анан дагы энемдин жыл ашын берип, күмбөз көтөргөндөгү сүйүнгөнүмдү эстедим. Атам эртең менен көргөн түшүн айтты. «Шаршеккан тору бээни минип алып келип жатыптыр», – деди. Мен түшкө түшүнбөй, чын эле энем келип кеткен экен деп ойлодум. «Эмне үчүн мени ойготуп койгон жоксуң? Энемди кетирбей ыйлап жатып алып калат элем», – деп атамдын мойнуна асыла кеттим. – Эртең энеме барганда үйгө ээрчитип келем, көрөсүң го. Силер энеме деп май тооч жасап, эт бышырып алып, кайра өзүңөр жеп аласыңар?..

Ушинтип оозума келгенди оттоп, атамдын алдында олтурат элем. Ал тумшугун чачыма катып дем албай калганын сезип, башымды жулуп алып чалкалай тиктедим. Атамдын мурду ылдый жорголоп келаткан бир тамчы жаш чекеме таамп кетти. Мен күлүп баратып мостоё түштүм.

– Ыйлап жатасыңбы?..

– Мыкат, бетиңди жуучу! – деген Батыш эжемдин сөзү оюмду бөлүп жиберди. Биз суунун жээгине келип калыптырбыз...

Биздикине кирип-чыгып жүргөн катын-калач көрүндү. Батыш эжем мени ички үйгө жетелеп кирди. Капшыт жакта эрди түйрүгүрөөк келген кара аял олтуруптур... Тизесине жөлөнүп олтурган мени менен тең чамал арыкчырай кара тору кыз айланасына чочулай тиктейт. Кийген кийимдери көзүмө биринчи чалдыкты. Аялдын үстүндө көк тубар көйнөк, тизесине келген кара дукаба кемсел, кызыл ала гүлдүү бир байлам ак шалы жоолук. Кызы болсо кулагын жаба тегиз кыркылган суйдаң кара чачына жараштырып сайма топу кийип алыптыр. Бутунда кончтуу кара

ботинка, кызыл капрон көйнөк, кичинекей кара чыптама. Мен энелүү баланы карап калдым. Аялдын сумсайыңкы жүзү мага жагымсыз көрүндү. Төрдө алардан башка дагы бир чоочун аял.

Мен өз энеме окшош ак жуумал, субагай жүздүү, шыңга бойлуу жайдары аялды издеп томсоруп турдум. Бул жерде энемдин, энеме окшогон аялдын жогун көрүп ыйлагым келди. Батыш эжемди карап тизесин орой кучактадым.

– Эжеке, энем канакей?

– Тигине энең. Кана, жанына барып өптүрүп койчу.

Мен басар-басмаксан болуп Батыш эжемдин коштоосунда жыйрылып барып, ый аралаш сүйлөдүм:

– Бул менин энем эмес. Өптүрбөйм. Коё бергиле мени...

Алиги семиз кара аял сумсайган калыбында күлүмсүрөдү.

– Ии, Жайнак айткан алиги кызы ушул го. Тим койгулачы ыйлатпай. Эл кеткенден кийин өзүбүзчө таанышып аларбыз...

Ошентип, мени жаңы энем өппөй койгон. Мен өгөй энемден сүрдөдүмбү, же аны күнөөлөдүмбү билбейм. Эми ойлосом күнүлөгөн экенмин. Ал да мени күнүлөптүр.

Эшикке чыккан бойдон экинчи үйгө киргеним жок. Ошол учурдан тартып, өз үйүм өзүмө эмнегедир суук көрүнүп жатыркай баштадым. Бир кезде атам эшикке чыгып, менин дубалга сүйөнүп ыйлап турганымды көрүп чочуп кетти.

– Энелүү болгон киши да ыйлайт бекен! Жүрү, үйгө кир. – Атам көз жашымды сүртүп, үйдү көздөй жетеледи. Мен мурункудан да күчөп букулдадым.

– Барбайм үйгө.

Атам мени көтөрмөкчү болду. Мен буттарымды тыбыратып, колдон суурулуд түшүүгө аракет кылдым. Атам экөөбүз ошентип жатканда биздин үйдөн Алмадай чоң энем чыкты. Атам экөөбүздү көрүп токтоду.

— Э ботом, сен Жайнаксыңбы? Кызың экөөң бул жерде эмне кылып турасыңар?

— И, Махабатты үйгө жүрү десем болбой жатат.

— Э кокуй десе, ошол да кеп болот бекен. Атасынын тилин албаганы эмнеси? Антпе балам, атаңды капа кылбай, сөзүн ук. Минтип энелүү болуп олтурасың. Эстүү бол, айланайын...

Биздикине келген эл тарап, орун салуу башталды.

— Мыкаттын төшөгү кайсы? — Эки бети тамылжып турган атам мени жетелеп турду.

Энем жалгыз салынган бурчтагы кичинекей төшөктү көрсөттү. Эки кишилик кроватта дагы бир төшөк салынып турат. Ал тигил жаңы энем менен бирге келген чоочун аял, чоочун кыздыкы экенин түшүндүм. Мен энем өлгөндөн бери такай атамдын койнуна жатуучумун. Үч жылдан бери атам мага кудум эне сыяктуу болуп калыптыр. Азыр да атам менен бирге жаткым келип турду. Жалгыз жаткандан коркуп, жүрөгүм титирейт.

— Ата, сен кайда жатасың?

Атам менин суроомо буйдала түшүп жооп берди.

— Апаң менен!

— Ал апам да, энем да эмес. Чоочун катын. Жаткырбайм сени менен.

— Антпе балам, энең укса таарынат. Кана, бысмылда деп жатып алчы. — Мени төшөгүмө көтөрүп жаткырды. Эки жагымды кымтып, көзүмдөн өптү.

Үстүмдөгү жуурканды ыргыта тээп томолонуп турдум.

— Мен сени менен жатам, атаке!..

— Сен жакшы кыз эмес белең. Мага эне алып келип бер деп өзүң айтпадың беле. Эми мен жокто жалгыз калбайсың. Турсунай экөөң ойнойсуңар. Энең ар дайым жаныңда болот.

— Ооба, алдап жатасың, бул энем эмес. Мен аны жакшы көрбөйм. Кетсин кызын алып өзүнүн үйүнө.

Бизди карап тикесинен турган жаңы энем атамды алая карады.

– Жайнак, сен убара болбой кызың менен жат. Мен да кызым менен жатам. Болбосо аны ырсактатып ою менен болбой, такымын тарата чаппайсыңбы? Кудай ургандын тажаалын. Жашабай жатып атасын коруйт.

Атам тайсалдап, энемди карап ыржайып күлүмүш болду.

– Ой байбичеси, баланын иши чала деген ошол. Сени менен жатам дегеним кулагына өөн учурап жатпайбы. Үч жылдан бери ата эле эмес, эне да болуп калдым. Көнөт да. Андан көрө бооруңа тартсаң...

Мен башымды атамдын колтугуна катып алып, күчөп ыйладым. Аял ушул саамда мурдагыдан да көзүмө жаман көрүнүп кетти. Атам мени ыйлаткан бойдон көтөрүп, ордуна турду.

– Болуптур, кызым, ыйлаба, мен сени менен жатам...

Атамды кучактайм. Уктап калбоого тырышам. Денем бошоп көшүп баратып чочуп кетем. Ошентип, жатып уктап калыптырмын. Эртең менен ойгонсом жалгыз жатыптырмын. Көзүмдү ачар-ачпастан ордумдан томолонуп турдум. Тышкы үйдү көздөй: «Ата-ке-е!» – деп ич көйнөкчөн бакырып жөнөдүм. Атам жаңы энем менен кучакташып уктап жатыптыр. Денем дүрүлдөп, көзүм тумандай түштү. «Ата, атаке!» – деп ыйлап жибердим. Экөө тең чочуп ойго нушту...

Экинчи күнү да ушундай болду. Жаңы энем менен жаткырбай атамды беймаза кылдым. Үчүнчү күнү атам мени уруп койду. Өмүрүмдө атамдын таягы эмес, катуу тилин укпаган мен, эми андан тез эле оолактай баштадым. Катуу үнү чыкса кирерге жер таппайм. Тагдыр менин наристе башымды ушинтип катуу түлүккө, ысылуу-суукка көнүктүрө баштады.

Баарынан да өгөй энемден жеген биринчи таяк эсимден кетпейт. Ошол түнү жаңылып, төшөгүмө сийип коюптурмун.

– Ай кыз, туруп уйду бадага кошуп кел! – Өгөй энем мени жулкулдатканда ойгоо жаткан болучумун. Ордумдан учуп турдум. Үйдөн чыгып кетсем төшөккө сийгенимди билбей калат экен деп ойлодум. Уйду бадага кошуш үчүн айылдын четине чейин айдап баруучубуз. Көчөдө уй айдаган эч ким көрүнбөйт. Бададан кечигип калган экенмин деп чолок мүйүз кызыл уйду алдыма салып алып өкүрөңдөтүп, колумдагы чыбык менен сабап бараттым. Мен келгенде бада чогула элек экен. Башкалардын келишин күттүм.

Мен кайра келгенде өгөй энем сааган сүтүн машинага тартканы Бердалы абамдыкына көтөрүп баратканын көрүп, бактын далдасына токтоп калдым.

– Сен ал жерде эмне кылып турасың! – Энем мени көрүп калыптыр. – Бар, кечээки мен көрсөткөн огороддун четине музоону арканда. Көзүңдү жакшылап кара. Кокустан бедеге жетип калып, ичи жарылып өлбөсүн. Күрмөгөндү жакшы үйрөндүң беле? Темир казык ордунда турат. Уктуңбу?

– Ооба.

Мен музоону чече албай көпкө убараландым. Ары-бери жулкунуп мени улам жыга коёт. Эптеп жатып жибин жаңы эле чечип бүткөнүмдө жулунуп, жылаңаяк бутумдун беш манжасын сый басып кетти. Музоо колумдан чыкты. Бутумдун башы кабарып, кан-сөлү кача түшүп барып, кайра бир заматта кара көк тартып тыталанып көөп чыкты. Ооруган бутум жанымды көзүмө көрсөтүп, жер бастырбай калды.

– О-о, бу-ту-ум. Бу-тум-а-а-й, бу-ту-у-м. Бутумду кармап алып ыйлап жаттым.

– Маха-ба-а-т! О мамыраң калгыр, музоо бедеде жүрбөйбү, э кокуй. Өлдү ээ ичи жарылып. Бул эмнеси, ботом, арканда десе агытып ийип. Ма-ха-ба-а-т!

Короого кире берип, казыктын түбүндө ыйлап олтурганымды көрүп, чакасын жерге коё коюп мени көздөй ачуулуу басты.

– Э, эмне болуп кетти сага?

– Бутумду музоого бастырып алдым. Ооруп жатат. Ой, бу-тум-а-ай.

Сөөмөйү менен чекеге сайды.

– Кана, сынып калган жокпу, көрсөтчү мага. – Атамдын үнү огород жактан бакылдады:

– Музоону эмнеге бедеге агытып жиберген? О, Аныйпа! Энем атамдын үнүн угуп, дароо өзгөрдү.

– Тур, эми кечке ыйлабай. – Жашымды аарчыды. – Чебердебейсиңби. Бутунду талкалай баскан тура, арам өлгүр...

Атам көрүндү.

– Бул баланы эмнеге таң атпай тургузгансың? Уйкусу канбаган бала – бала болобу?

– Мен муну уктаба дептирминби. Таң атпай турган өзү. – Атам тору быштысын мамыга байлап жатып, мени карап калды.

– Эмне аксаңдайсың? Ыйладыңбы? Жылаңаяк да экенсиң.

Жаныма келип, мени астына алып көк кыртышка олтура калып, бутумду көрө баштады. Ар жактан энемдин актанган үнү чыкты.

– Мен музоо арканда дегенсип, алы жетпеген немеге асылганын кантесиң. Кой дегенде коюп калган жакшы экен го...

Атамды жалдырай тиктедим. Ал көздөрүмдөн өптү.

– Көзүңдөн секет кетейин, Турсунай турганда туруп жүргүн деп канча жолу айттым. Ал музоого сенин эмес, менин алым жетпейт. Карачы бутунду, ушул кантип болсун. Куураган турбайсыңбы.

– Энем өзү бадага уй кошкун деп ойготкон.

Атам селт этти. Ичинен дем алып токтоду. Өңү өзгөрүп, эрдин кесе тиштеди. Мага: «Бутунду кий, жылаңаяк жүрбө, эрте турба», – деп эскертти да, энем менен сүйлөшпөстөн, эртең мененки тамагын да ичпестен атын көздөй басты. Атам короодон чыгары менен энемден коркуп, Батыш эжемдикине качып кеттим...

Алмадай чоң энем буту-колумду жууп, кесилген жери-не камкаймак сыйпап, эски көйнөгүнүн этегинен айрып жарылган тырмагымды таңып койду. Уйкум келип кирпичтерим илинише түшөт. Кайра-кайра эстейм. Эртең мененки чайы даяр экен.

– Турчу Батыке, түш болду. Үйдөгүлөрдүн жумушка кеткени качан. Баятадан бери Мыкаттын буту-колун жууп жаттым. Жанакы булкактай болгон музоону аркандайм деп бутун талкалата бастырып алыптыр. Энеси жарашпай калды го курган баланын.

Чоң энем кызынын чекесинен өөп, маңдайынан сылаганын ачык эшиктен көрүп турдум. Батыш эжем менин атымды укканда ордуна секирип турду. Эшикке чыгып жуунуп кирген эжем, менин жаныма жакын олтуруп, алдыма каймак, кант салынган тарелкаларды жакындатып койду.

– Өз кызы кайда?

Бутумдун башын тиктеп олтурган калыбымда үн чыгардым:

– Уктап жатат.

– Уктабай өлүп кетсин. – Эжем башындагы ийри таракты алып, менин чачымды тараганы баратып, кайра башына сайды. – Анан тарап берейин.

Биз чайды ичип бүтүп калган кезде Турсунай кирди.

– Ай, Махабат, сени энем чакырып жатат. – Батыш да, энеси да кызга зааркана карады.

– Үйүңөрдө ким бар?

– Энем.

– Мыкат деле сага окшогон бала да. Бадага уй кошконго сени эмнеге жумшабайт?

Кыз эшик алдында мисирейип, кыймылсыз турду.

– Бул эмнени билет. Тигил-бул деп эмне кыласың, айтып барса абийирди кетирет. – Чоң энем мага дагы чыны сунду. – Ичегой.

– Айтам эле. Атайы айтып барсын деп айтып жатам. Чоң энем кызын жактырбагандай кабагы түйүлө түштү.

Анан Турсунайга мээримин төгө сүйлөдү.

– Келегой Тукал, чай ичи. Эжеңдин айткандарын энеңе айтпа, балам. Анда сен ушакчы болосуң.

– Айтпайм, – деди кыз уялыңкы.

– Ошент айланайын. Мыкат экөөң ынтымактуу болгула, балам...

Турсунайдын аркасынан ээрчип келатып биз жаткан төшөнчүлөр короонун ичиндеги отундун үстүндө турганын көрүп коркуп кеттим. Энемдин айбатынан денем дүрүлдөдү. Колундагы чыбыгы кыймылдап, беттери дирилдеп тургандай туюлду мага.

– Тетигил төшөк эмне? Өлтүрөйүнбү сени? Кир үйгө! Үйгө жүгүрүп кирдим. Артымдан ээрчий кирген энемдин колундагы көк чыбык бутума ороло түштү. Балтырым тилинип кеткендей сыздады.

– Энекебай, экинчи төшөккө сийбейм, урба мени. – Жыгылып кеттим. Энемдин буту дал ортомо тийгенде жүрөгүм үзүлүп кеткендей өзөрө түшүп, мурдум түтүктөп канап кетти...

Кечке ооруксунуп, көңүлүм ачылбай, жеген таягымды эстеген сайын муунум бошоп жүрдү. Ойногон да жокмун, көчөгө да чыкпадым. Энем көрсөткөн уйдун жампасын жаңы эле чогултуп, тыпын кошуп ийлейин деп жатсам Турсунай улактай секирип келип алдыма тура калды. Жыгачтын учуна илип алган уйдун жампасын оозума жакындатты. Мен жыйрылып башымды буйтадым. «Ме, жейсиңби?» Колун кагып жибергенимче болбой оозума шыбап кетти. Үйдөн чыккан апамды көрүп даттандым. «Апа, карачы Турсунайды, уйдун богун оозума сүйкөп кетти, чампалатпай жатат!» Ал мени укпай калды окшойт.

Апам кечки тамактан кийин идиш-аякты чогултуп алдыма койдү.

– Талкалап алба. Абайлап жуу...

Эшиктин чала жабылган жылчыгынан Турсунайдын үнү угулду.

– Мен Махабат менен жатпайм энеке!

– Макул ырысым, аны менен жатпай эле кой.

– Мага тетигил атлас жуурканды салып бер, макулбу? Турсунай энесинин мойнунан кучактап, эркелеп жатты.

– Махабатка кайсы жуурканды жабасың? Ага да атластыбы?

Энемдин эмне дегенин укпай калдым. Мага да атлас жуурканды жапты го деп ойлоп, ичимден кымылдап, эшиктин алдына келип токтодум. Байкасам менин төшөгүм жерге салыныптыр. Үстүнө атамдын эски пальтосу жабылып турат. Көңүлүм чөгө түштү. Турсунай болсо кийимдерин чечип туш келди ыргытып жиберип, кыткылыктап керебеттин үстүнө чыгып, шайы жууркандын ичине кирди.

– Энеке!

– Энең секет кетсин.

– Ушул тукаба, шайы жууркандардын баары меники ээ.

– Сеники каралдым.

– Күзгү, гордировчу?

– Алар дагы.

– Ушул үйдөгүлөрдүн баары меникиби?

– Сеники.

– Махабаттын эчтекеси жок ээ? – Энем унчукпай калды.

– Энеке дейм?

– Уктачы, балам.

Энем ордуна турду. Эшикке чыгып келатып, босогонун түбүндө, оозгу бөлмөдө ыйлап турган мени көрүп калганы тарс жапты.

– И-и, дагы эмне болуп кетти? Көзүңө ак түшкүр, жаман жоро баштап, караңгыда эмне ыйлап жатасың?

Мен ички бөлмөгө киргенимде Турсунай суналып жаткан калыбын жазбай мага тилин көрсөттү.

– Ии, ии, сенин эчтекең жок. Мунун баары меники. Кантесиң?

Ичим күйүп кетти. Анын жамынып жаткан жуурканы да меники болучу. Мен бардыгын тартып алгым келди. Чуркап жанына бардым.

– Келе, бул менин жуурканым, менин керебетим. Турсунай тура калды. Экөөбүз кармаша түштүк. Ал менин үстүмдөгү жекетти талаша баштады.

– Чеч, бул меники.

Тиземе тээп жиберди. Мен жыгылып кеттим. Турганымча болбой басып жыгылды. Үстүмө минип алып чачтарымды жулмалап, башка-көзгө койгулайт. Колдорум бош эле. Оңтоюма келгенде мен анын бетин аймап алдым. Бардык күчүм менен каршылык көрсөттүм. Колун тиштегилеп, чачына асылдым. Турсунай кыйкырып жиберди.

– Э-не-к-е-е, карачы Махабатты, мени уруп жатат. Энем киргенде экөөбүз эки жерде турганбыз. Турсунай энесин көргөндө мени башка дагы бир муштап калууга үлгүрдү. Анан даттана баштады. Ал кызынын бетин жарыкка салып карады.

– Э кокуй күн, баламдын бетин чарыктай тытып салган тура. Сен муну аягансың го. Көзүн чукуп алуун го. – Мен тиштеген колдорунун сыртынан өөп-өөп алды. – Тигине келсин.

Энем мени жаакка чуу-чуу тартып жиберди. Санымдан катуу чымчып туруп толгоп алды. Чыдабай кеттим.

– А-так-е-е! А-т...

Энем мени колу менен катуу тумчуктурду.

– Ма-ха-ба-а-т! О-о, кызым Ту-ка-а-н!

Тыштан атамдын үнү ушинтип угулду. Эмне кыларымды билбей сүйүнгөнүмдөн эреркеп, үнүмдүн бардыгынча кыйкырып жибердим.

– А-таке! Карачы буларды, Турсунай менен апам экөө мени уруп жатат.

Энем шашып калды.

– Болду эми, басыл. Тигине, Турсунай деле ыйлабай калды. – Көз жашымды сүрттү. – Өзүң тийишпедиңби. Таң атсын, анын жазасын колуна берем.

Атам кирип келди. Ал бизди карап сестейип калды. Өпкөм көөп, кайра-кайра солуктап, ыктытып жатып толук эчтеке айталбай койдум.

– Ата-ке! Ме-н-и..

– Бул кандай?.. – Атам дагы эле ирегеде турду.

– И, тетигил бетпак экөө урушуп, ботом, араң ажыраттым шайтандарды. Бул анын бетин тытып алыптыр.

– А-та-ке, Турсу-най...

– Каралдым, каралдым, эмне талаштыңар, урушпай ынтымактуу болбойсуңарбы?

– Жуурканымды алып алды. Анан мени Турсунай да, энем да урду.

Атам бетимден сүйүп, чачымдан сылады.

– Антип бириндин бетинди бириң тытпай жүргүлө. Бир туугандар да урушат бекен! Эл укса уят болбойбу.

– Өзү урду, анан...

– Ой, ыймансыз, ал качан урду сени. Чатакты өзүң баштабадыңбы?

Энем менин төшөгүмдү көздөй басты. Сыягы, атамды бүгүн да келбейт деген көрүнөт.

– Алдагы мунун төшөгү го?!

– Өзү салып алган тура.

– Өзү салып алган экен да, ээ. Тфу. – Жерге катуу түкүрдү. – Ушунча жууркандан буга тиешелүүсү жокпу? – Атам менин төшөгүмдү ыргыта тепти. – Алып кел тетигил энесинен калган жууркандарды...

Ошол күнү атам менен энем урушуп калышты. Бирөө кетем десе, бирөө кет дейт.

– Эртең мен келгенче үйдү бошотуп кой, – деди атам – Сен тойсоң мен да тойдум. Кетем дедиңби, кетип жогол, көзүмө көрүнбөй.

Бирок апам кетем дегени менен эч жакка кеткен жок. Мага болгон энелик мээрим да өзгөрбөдү... Эртең менен энемдин үнүнөн ойгонуп кеттим.

– Тур, уйду бадага кош.

Денем коргошундай эрип, уйкудан көзүм ачылбайт. Көзүмдү кайра-кайра ушалап, кайра-кайра эстеп жатып, ордумдан зорго козголдум. Атамды ойлоп турдум. Ал эки күндөн бери үйгө келе элек. Талааны сагындым. Тракторго түшкөн күндөрүмдү! Оо, анда кандай сонун эле. Чымылдыктын гүлдөрүнөн терип алып, какум аралаштырып тажы жасоочумун. Трактористтерге тамак бышырган Сулпукан энени көргүм келет. Казанга жапкан нанын сагындым. Атам мени өңөрө барып, ошол кишинин жанына көп калтыра турган. Биз баратканда астыбыздан утурлай баскан аял: «Оо, кагылайын, менин жакшы көргөн кызым келаткан тура», – деп бакылдап аттан көтөрүп алуучу. Мен ал кишинин жанында калганда атамды да эстебей калуучумун. Бир күнү атам мени кайра өңөрүп келатып: «Минтип өңөрүшүп жүрбөй, сага эне таап берсем бекен ыя!» – деген сөзүн угуп сүйүнүп кеттим. «Атаке, Сулпукан энемди эле эне кылып алайын да». Атам бырс күлдү. «Ал сага эне болбойт, балам. Өзүнүн балдары, кыздары бар. Жаш кезинде эрге тийбеген, эми тиймек беле!» ...Мен атамдын сөзүн түшүнө берген эмесмин. Балдары мага бербейт тура деп гана ойлогомун. Азыр да ошол Сулпукан энени эстеп, ошонун жанына, атам иштеп жаткан жерге кетип калгым келип турду...

* * *

Өгөй энемдин келгенине эки жыл болуп калды. Мен сегизге чыктым. Мурдагыга караганда кол арага жарап калдым. Энем эгиз эркек төрөгөн. Биринин аты – Асан, биринин аты – Үсөн. Ушул эки бөбөгүмдү көргөндөн бери атам энеме мурункудай болбой, баш ийгендей, кетирген кемчиликтерин этибарга албагандай, көзүн карагандай кебетеси бар. Энем Асан менен Үсөндү, Турсунай менен мени сууга түшүрөм деп сууга жиберди. Эки чака сууну көтөрө албай майышып келатсам Батыш эжем алдымдан чыкты.

– Э катыгун Кудай, бөксө эле көтөрсөң боло?! – Батыш эжем колумдагы чакаларды алды...

Мен үйгө киргенде энем Асанды ороп-чулгап жаткан калыбында мага бурулду.

– Эшикте үнү чыккан ким? Бирөө келдиби?

– Батыш эжем.

– Эмне дейт?

– Мени мончого түшкүн деп чакырды. Сууну көтөрүп келип берди. Чакаларга топтолтура.

Энем мени суу колу менен жаза-буза бир чапты.

– Э көгөрбөгөн бетбак, өзүңдү жибербедим беле мен. Же сууга жиберди деп даттандыңбы ага. Бар, ошондо барып кирип ал. Мончосуна түшөсүңбү, шайтанына түшөсүңбү өзүң бил. Тигине ич кийимдериң...

Алмадай чоң энем мончого келгенимди көрүп, аябай сүйүндү. Буту-колума текши вазелин жапты. Анан ыкчам сууга чүпүрөктү нымдап келип буттарыма ороп туруп өзүнүн чийбаркут кемселин тиземден ылдый жаап койду.

– Эжең чакырганча кыймылдабай олтуруп тур. Куураган шордуу балам, буттарың кычы басып, туурулуп кеткен тура. Кантип гана чыдап жүрдүң экенсиң.

Мен кабагымды чытып, буттарымдын башын кыймылдаттым.

– Эмне, ачышып жатабы? Эптеп чыда балам, жиби-син. Анан ушул бойдон барып мончого түшсөң жакшы болот. Ага чейин буту-колун жумшап калат.

Батыш эжем агаларынын балдарын жуунтуп жатып-тыр. Мага бир далайдан кийин кезек келди. Кийимдеримди чечинтип, ысык таштын үстүндөгү аптапка салбыратып илип койду. Чылапчынга суу чабыштырып келип, башымды жаңы эле жууганы жаткан эжем кетенчиктей түштү.

– Э кокуй Мыкат, этинде тамтыгы жок көгала да байкушум. Эмне болду эле мынчалык? Ким урду сени?

– Билбейм. Өзү эле ошондой.

– Кантип эле өзү ошондой болсун. – Айландырып карады.
– Энем мени эркек балдар менен сууга түшөсүң деп урган. Бирок мен алар менен сууга түшкөн эмесмин.

Биз менен чогуу мончого түшүп жаткан Жаңыл жеңем көгаламды көрүп чыйпыйы чыкты.

– Кайран Шаршеккан өлбөй кал. Жаман катын экен го Аныйпа. Элдин көзүнчө жалынып калат экен. Анткор десе. Жайнак келсин. Ага бир токмок турулуу деп кой. Ушул күнөөсүз наристе үчүн кандай гана тукурар экенмин...

Жаңыл жеңем атама эмне дегенин билбейм. Айтор, мончодогу сөзүн орундатыптыр. Ошол күнү биринчи сентябрь болучу, Турсунай экөөбүз Батыш эжем менен мектепке чогуу бардык. Биринчи күнү сабак дегендей сабак деле болгон жок. Мугалим эжейибиз ар бирибиздин шартыбызды, турмушубузду бирден сурап чыкты. Аттарыбызды айттык. Эжейибиз өзү жөнүндө сүйлөп берди. Тартип, тазалык жөнүндө түшүндүрдү. Кайсы убакта окуй турганыбызды билдирди. Анан класстагы эки партага эки тазалык шайланды. Бирөө мен болуп калдым. Эжейибиз биздин балдардын арасында иштей турган ишибизди түшүндүрдү. А өзүбүз болсок тартип-тазалык боюнча окуучуларга үлгү болушубуз керек экен. Андан кийин китеп, дептерибииздин, калемдерибииздин толук же толук эмес экендигин текшерип чыкты. Ар бирибизде экиден калем болуп, алардын бирөө ар дайым класста, экинчиси үйдө сакталарын айтты.

Мен тазалык болуп шайланганым кубанычым койну-ма батпай, үйгө чейин чуркаган бойдон келдим. Класста болгондун баарын ата-энеме айтып, сүйүнчүлөгүм келди. Бактын көлөкөсүндө байланып турган атамдын атын көрүп сүйүнүп кеттим. Окууга барганымды, тазалык болуп шайланганымды айтам деп ойлодум. Короого кире берип, ата-энемдин чаңырган үндөрүн, балдардын ыйлаганын угуп жүрөгүм атып кетти. Алар көптөн бери мындай уруша элек болучу.

Энем үйдөн качып чыкты. Башында жоолугу жок, чачтары саксайып кетиптир. Эсим чыккандан дарбазага ыктала түштүм. Энемдин артынан удаа колуна камчысын сүйрөй кармаган атам көрүндү. Ал мени көрүп делөөрүгөнүн токтото албай демиге кыйкырды.

– Мыкат, бери кел.

Мен ыйлап жибердим.

– Эмне ыйлайсың? Бас, бери. Көрсөтчү көгөланды.

Атам менин жаныма келип, колумдагы портфелди алып жерге ыргытты. Дароо фартугумдун топчусун чечип, көйнөгүмдүн этегин далыма чейин кайрып, ич көйнөгүмдү тартты.

– Э атаңдын этин жеген канчык, бул эмне? Урбаганың ушубу ыя? Мынча болду өлтүрүп салбайсыңбы? – Атам мени бооруна басты. Өзүнөн өзү буулугуп ыйлады. Мен анын ыйлаганын биринчи жолу энем өлгөндө көргөмүн. Азыр атамдын экинчи жолу ыйлашы болучу.

– Эмне үчүн Турсунай экөөнү бирдей көрбөйсүң, ыя? Же мунун мурду бучук, көзү сокур беле? – Сөөмөйүн кезеди. – Бала тууп салдым деп Асан менен Үсөнгө чиренбе. Бала эмес Манас тууп берсең да... Билсең ушул кыз үчүн жашап жүрөм.

Атам салмактуу, токтоо, көтөрүмдүү киши болуучу. Бир кыялы кармаса өзүн өлтүрөм деген киши жанында чогуу жүрсө да, жан кишиге айтпастан бардыгын ичине салып унчукпай жүрө берүүчү. Бүгүн атамдын оозунан арактын жыты келип турду. Ал кызуу болгондо гана айтайын дегенин ачык сүйлөөчү. Чечен болуп кетүүчү.

Энем эки баласын эки тизесине алып, там үйдүн түбүндөгү жыгач скамейкага олтуруп алып, буркан-шаркан түшүп жатты.

– Турсунай келсин, Асан менен Үсөндү алып, кетип жаныңды тындырбасам элеби, Аныйпа атым өчсүн. Сени менен сүйлөшүүчү жерим башка. Түрмөнүн түбүндө чирите албасам элеби...

Энемдин Турсунай келсин, кетебиз деген сөзүн угуп ала-сала сүйүнүп кеттим. Дагы айнып калбай, кызын ээрчитип алып батыраак эле үйдөн чыгып кетишсе экен деп ойлодум. Бирок Асан менен Үсөндү эстегенде жүрөгүм тыз дей түштү.

Атам энемди бир демге тиктеп туруп, менин жанымдан секирип турду.

– Сени биротоло жайлап, каныңды ичип туруп түрмөдө чирийин анда. – Атам чуркап барып сарайдын алдындагы жарыла элек жумуру карагайга чабылып турган ак балтаны жулуп алып жалаңдатып энемди көздөй басты.

Энем ордуна турду. Эки бала эки колтугунда чырылдап, айлана чууга толгонсуп кетти. Атамды көздөй жүгүрүп баратып үстөмөнүмдөн кеттим. Боорумду жерден көтөрө албай жатып кыйкырдым:

– Өлтүрбө, атаке! Кагылайын атаке, энемди өлтүрбө...

Көчө жактан атчан кишинин үнү чыкты. Ордумдан будаланып турдум. Карасам, Абакир абам экен. Атам өңдаалаттан кетип, сарайдын жанында туруптур. Колундагы балтасын кемегени көздөй ыргытып жиберди.

– Ит, эмне кылып жатасың? Балдардын жүрөгү түшпөдүбү, ыя?

– Мына бул катын канымды бузуп бүтүрдү. Ушунча үй, ушунча жайга кымындай болгон кызым батпады.

Энем ыйлап коё берди.

– Кагылайын Абакир, ишенбе мунун сөзүнө. Өзүң көрүп турасың, келип алып баарыбызды кырып сала жаздады. Бул үйдө кантип турам?

– Өзүңүз да кокуй киши экенсиз. Минтип шаар болуп, бала-чакалуу, акар-чакар болуп отурасыңар. Бул кандай бүтпөгөн чатак. Ырасын айтсам, бардык күнөөнүн баары сизде. Мыкаттын канын келгенден бери сүлүктөй соруп жатасыз. Бага албасаңар ачыгыңарды айткыла, интернаттан окусун. Бул эмне деген шумдук, ыя? Тфу!

Абакир абам атын моюнга чаап, кайра тартты...

Ошол күнү атам Асан менен Үсөнгө да, энеме да, Турсунайга да караган жок. Эч ким менен сүйлөшпөстөн өзүнчө төшөк салып, тамак ичпей мени койнуна алып жатып алды. Сүйлөшкөн сөзүбүз болбосо да көпкө чейин уктаган жок-пуз. Мен бир туруп атамдын мойнунан кучактайм, бир туруп эмчегинин үрпүнөн кармалайм. Башымды көөдөнүнө такап, төшүнөн жыттайм. Атам да мени үнсүз эркелетет. Аркамды сылайт. Төбө чачымдан мурдун албай шуу-шуу жыттап коюп үнсүз... Эртеси эртең менен Турсунайдан кийин ойгонуптурмун.

Турсунай илмийип чилетир эле. Мен андан бир жаш кичүү болсом да андан бойлуу болучумун. Кол арага толук жарап, бой тарткансып калдым. Бара-бара бардык үй ичиндеги жумуштар энчиге басылган сыяктуу болуп кетти. Кийинки күндөрдө энем мага угузбай Турсунайга күңкүлдөп калганын кулагым чалып калат.

— Сен киши болбойсуң. Эмитеден сыланып, күзгүнүн алдынан кетпейсиң. Карачы Махабатты, казан-аяк кармап, катуу-түлүк жумуш иштеп жүрсө да колунан китеп түшпөйт. Кирпигине чаң жукпайт, жүдөгөндү билбейт. Сенчилеп түзөнбөй этпей эле өз өңү өзүнө жарашып турат. Аны сен өңдөнтүп көтөрмөлөп, күкүктүн балапанындай күпкөлөп турсам канат байлап Айга учканы араң турат. Мектептен үйрөнүп, анын тиккен көйнөгүн кара, сенин тиккен көйнөгүндү кара. Карап туруп арданганымдан өлгүм келет...

Анан эмне болду эле? Ооба, мен эс тартып чоңойгон сайын чынчылдыкка, ак ниеттүүлүккө, бетке айтууга үйрөндүм. Андай артыкчылыктарды мага тартуулаган биринчи иретте өз башымдан өткөрүп жаткан турмуштун, жашап жаткан күнүмдүн сабактары болсо, экинчиси өз мугалимдерим, өз мектебим, Алмадай чоң энем менен Батыш эжемдер болду. Мектептеги комсомолдук уюмга секретарь болуп шайлангандан тартып, экинчи дүйнөнү көрүп, экинчи мектептен окугандай болдум.

Бетке айткан мүнөзүм энеме такыр жагуучу эмес. «Сен тайбассың», – дечү. Мени мурункудай уруп-сокпогону менен заар тилин алдыртан соймондотуп туруучу. «Турсунайым оорукчан, мажүрөө деген шылтоо менен аны чырпык башын сындыртпай өстүрдү. Турсунай барам деген жагына барбай, коном деген жагына конбой калган учур дегеле болуучу эмес. Ал балдарды көргөндө ойсоңдоп, кабак-кашын серпип, өзгөрө түшүп сүйлөгөнүн көргөнүмдө таң калуучумун. Анда Турсунай экөөбүз тең 9-класста окуп жүргөн кезибиз эле. Балдардан катты көп алуучу. Алар Турсунайга ыр жазышчу.

Эки кыз ички бөлмөдө жатуучубуз. Бак жакты карап турган кош терезе бар болуучу. Бир күнү таңга маал терезенин шарактай түшкөнүнөн ойгонуп кеттим. Огород жактан кандайдыр бирөөнүн башы кирип келатканын көрүп, төшөгүмдөн секирип турдум. Турсунайды ойготоюн деп ойлодум.

– Бул ким? – дедим эшикти көздөй кетенчиктеп.

– Чии-и-и-ш, менмин, акырын.

Турсунай экенин таанып, жүрөгүм ордуна келе түштү.

– Жети түндө терезеден түшүп эмне кылып жүрөсүң? Жана эле төшөгүңдө эмес белең?

Турсунай мени кучактай калып, өпкүлөп жиберди. Оозунан вионун жыты бур дей түштү. Башымды буруп кеттим.

– Билесиңби, жигиттер мага уже ашык боло башташты. Турат шофер болгону менен сонун жигит. Мен өзүм да аны мурун эле жактыруучумун. Ал мени өлгөндөй сүйөт экен. Мага чын сырын айтты.

Жүрөгүм иренжий түштү. Жийиркендим.

– Эмне дегениңе түшүнбөй калдым.

– Ой, жинди баш, Турат менен болдум дегенди уккан жоксуңбу. Ал мени парторгдун машинасына салып, ойно-туп келди.

Турсунай мени дагы кучактаганы келатканда түртүп жибердим.

– Тур нары. Уятсыз. Мурда Абыкай менен сүйлөшүп жүрөм дечү элең. Эми...

– Бирок мен Абыкай эмес, Туратка турмушка чыгарымды түшүнүп кой.

– Болуптур, бактылуу бол!

Мен Турсунайды түз жолдон адашып баратканын билip, кандайдыр жардам бериш керек экен деп ойлодум ичимден.

Эртеси дем алыш болучу. Атам огородду сугарып жүрүп, терезенин тушуна жол түшүп калганын, тамдын боору бутун изинен акиташы түшүп, оюлуп калганын байкаптыр. Атам энеме кыйкырды:

– Эй, тарбиячы, бери бас. Мына бул эмне? – деди атам.

– Ал эмне болуптур?

– Атаңдын башы болуптур. Эмне болгонун көрбөй турасыңбы? Терезеден «бөрү» кирип жүргөн турбайбы!

Энемден жооп болгон жок. Эси ооп калды го деп ойлодум.

– Айт азыр, кайсы кызың бизге көрсөтпөй түн ичинде «ууру» киргизип жүрөт? Бизди уктатып коюп, кылгылыкты кылып жүргөн турбайбы булар...

Коркконумдан эмне кыларымды билбей калдым. Үйгө энем ачуулуу кирди. Биринчи эле балдардын бөлмөсүндө көйнөктөрүн үтүктөп жаткан өз кызынын үстүнө өзүн атты.

– Э кокуй Турсунай, терезеден үйгө бирөө кирип жүргөн го. Чыныңды айтчы балам, сенби же Махабатпы?

– Эмне терезе? Эмне киши? Кызык сүйлөйт экенсиң. Мен эч кимди көргөн да жокмун, эч кимди киргизген да жокмун. Кудай урсун, энеке, жаш жанымдын күнүн көрбөй калайын.

– Баса, ошондой дейм да. Жаным эми өзүмдүкү болбодубу. Баарын былыктырып жүргөн...

Сөзүнүн аягына толук чыкпаган энем менин жаныма чыкты. Мени жутуп жиберүүчүдөй тирмийе карайт.

– Кана, эми сен айтчы, тигил терезеден кимиңер эриңерди киргизип алып жүрөсүңөр? Турсунай мен эмесмин дейт.

– Эмне, Турсунай билбегенди мен билет бекемин.

Турсунай үйдөн чуркап чыкты. Менин маңдайыма келип, эки колун бөйрөгүнө алып тура калды:

– Кана, эмне деп айткың келип турат?

Кыздын кебетесин көрүп, жарылып кете жаздадым.

– Актанам деп турасыңбы? Турат...

Турсунайдын колу шалдая түштү. Энемдин деми буулду. Эриндери кыймылдап, муундары калчылдап турду:

– Турсунай менен салмакташканыңды качан коёсуң, ыя? Качан болсо эле Турсунай, Турсунай!

– Турсунай дебегенде эмне дейм. – Колумдагы казан жуугучту кострюлдун ичин көздөй ыргыттым. – Терезеден чыккан Турсунай болсо, бул үчүн мен жооп береминби? Тураттын машинасына түшүп, түн катып сейилдегенди билген киши жооп беришти да билер. – Мен Турсунайга жакындадым. – Эмне мелтирейсиң? Же энең экөөң мени ак жеринен дагы кансыктатайын деп турасыңарбы? Жетишет, эми силерге тебелетпеймин. Чоңойдум, акыл-эсим толду. Мени экинчи ортоңорго кыпчыбай өзүңөрчө сүйлөшкүлө...

Терезеге сүйөнүп турган атамды бир карап алып, эшикти тарс жаап чыгып кеттим.

* * *

Жаз жадырап, күн жылымдаган кез. Көк кылтыйып, жоогазындар дүркүрөйт. Кош айдоо да жаңы чыккан. Мектепти быйыл бүтүрүүчү өңчөй комсомолецтер түн ичинде колхозго жардам берип, кош айдоо ишине кол кабыш кылуу маселесин көтөрүп чыктым. Бардыгы макул болушту. Жыйналышта комсомолго мүчө боло элек жаштар да, силерден четте калбайбыз деп чуу турушту. Окуучулардын

шартына, убакыттарына жараша жумуш бекитип берүү жагын колхоздун жетекчилеринен сурап кайрылдык. Ал эми бүтүрүүчү класстын балдар-кыздары болсо айдоо жеринен өздөрүнчө бөлдүрүп алмак болушту.

Атама бул жөнүндө мурда эле айткан болучумун. «Мугалимдериңер, директор, завучтар эмне дейт экен. Быйыл экзамен бересиңер. Окушуңар керек. Бардыгын өз мойнуңарга алып, агайларыңар ошого көнсө өзүңөр билгиле. Мен каршы эмесмин» — деген. Ошондо атамдын каршы болбогонуна төбөм көккө жеткен. А мугалимдерибиз болсо адегенде бири көнсө, бири көнбөй жатып, өтүнүчүбүздү педсоветте карап чыгышкан. Ошондон кийин колхоздо он күнгө иштөөгө мүмкүнчүлүк алдык.

Атамды уктабай күтүп олтурган болучумун. Коридордо ток-ток баскан салмактуу дабыш чыкканда ичти-тышты светтерди күйгүзүп чуркап чыктым. Байкуш атам, кара майга түшүп чыккансып тиши менен эки көзүнүн агынан башка, көзүмө эч нерсе көрүнбөдү.

— Эмне кеч келдиң? Же тракторуң бузулуп калдыбы?

— Э балам ай, механизаторлордун жумушуна түшүнөсүң да өзүң. Бузулган тракторлордун ремонтуна жардам берип жаттым. Жуунайын, жылуу суу бар бекен? Бүгүн душу да иштебей калыптыр.

— Бар, атаке!

Билегимди мойнуна ороп тура калдым. Жылтыраган көздөрүнөн бир демге тиктеп туруп, мурдунун учунан өөп алдым.

— Кара май болгон жаман атандын эмнесин өбөт экенсиң. Көздөрүң киртийип калыптыр, бүгүн да ашык окугансың го.

— Окуган жаманбы?

— Өтө көп окуган мээге зыян деп жүрүшпөйбү. Кадалбай, эс алып, эс алып оку дебедим беле? Колхозго жардам берүүгө мугалимдер руксат бериптир деген сөздү угуп, жакшы болгон экен дедим. Талаада иштеп, башың бир жакшылап эс алып алсынчы, кызым.

– Жумуш иштегенде чын эле адамдын башы эс алат ээ атаке! Сен баарын билесиң!

– Ооба, кызым, кара жумуш адамды өстүрөт, такшалтат...

Ошентип, биринчи класс менен онунчу класстын ортосундагы аралык бир заматта кабыша түшкөндөй болду. Бардыгы кечээ эле болуп өткөн сыяктанып, окуган он жылыбыз бир күнчөлүк көрүнбөгөндөй болуп калды. Акыркы коңгуроо деп күткөнүбүз менен чын-чынына келгенде өлүп кала жаздадык. Биздин балалык сүйүүбүз, балалык күлкүбүз, балалык күндөрүбүз ошол акыркы коңгуроо менен бир катуу шаңгырап алып көздөн кайым болгондой болду. Бүтүрүүчүлөрдү куттуктоого келген октябраттар, пионерлер ар бирибиздин кучагыбызды гүлдөргө толтуруп жиберешти. Колдор чабылып, сурнайлар бапылдайт.

Класс жетекчибиз менен директор эжейибиз сүйлөп бүткөндөн кийин сөздү окуучулардын атынан мага беришти. Демейде кыздар менен балдар: «Сенин оозуңа шайтан түкүрүп кетсе керек», – деп жүрүшкөн болсо, азыр айтканга жалгыз ооз сөз таппай, эмне деп айтарымды эстей албай, кирпичтерим ымдалышып турду.

– Кана Мыкат, сүйлөбөйсүңбү? Оо, жаман кыз десе, мен дагы эмнеге токтоп калды десемчи. Бир кезде биз дагы силерге окшоп мектеп менен биротоло коштошордо өлөрүбүздү санаганбыз. Эчтеке эмес, унутуп да кетесиңер.

Мен тамагымды жасадым...

Ошол күндөн баштап, жалгыз гана экзамен берүүнүн аракетинде болуп калдык. Кошумча лекция, кошумча сабактар биринин артынан бири келе берди. Ооба, мен биринчи сабакты бешке, Турсунай үчкө өткөргөн. «Алыбек алына жараша» дегендей анын кубанычы да айтып бүткүс мелт-калт болучу. Математикадан баабызды уккандан кийин өз кубанычыбызды өз үйүбүзгө, өз ата-энебизге жеткирүүгө шашыла баштадык. Мен да өз кубанычымды кимдир бирөө менен бөлүшкүм келет. Жаштык кыял, бала-

лык эзеркөө обого сермелет. Өз энемдин элеси көз алдыма тартылат. Ал канча жыл, канча айдан бери мени күтүп, тамдын боорунда турганы турган. Үйгө киргенде эле эң биринчи өзүм жатуучу бөлмөгө чуркайм. Энем мени тиктейт, мен энемди тиктейм. Ары бассам аркамдан, бери бассам бет алдымдан ээрчий карайт. Энемдин сүрөтү жаш эле, сүйкүмдүү эле. Кээде мен бир нерсеге өтө капа болгонумда же кубанганымда энеме келүүчүмүн. Алдында туруп ыйлоочумун, зарымды, кубанычымды айтуучумун. «Эмне үчүн мени жат кишинин колуна таштап кеттиң? Атамды башка аялга калтырып, үй-жайыңды, жыйган-тергенинди башка бирөөнүн аяк астына таштап бердиң. О-о, кагылайын эне, мени өзүң менен кошо, эмне үчүн ала жаткан жоксуң. Сен-сиз мага бардыгы көңүлсүз». Азыр да мен өз энемди эстеп келдим.

Үйгө кубанычтан кандай жетип, кандай киргенимди билбейм. Турсунайдын кайда калганын да байкабаптырмын. Мен атамдын үйдө боломун дегенин ойлоп ичимден толкундайм. Эшикти ача берип, өгөй энем менен оро-пара боло түштүм. Энемди көргөндө эмне кыларымды билбей чачылып кеттим. Энеге болгон балалык махабатым менен аны көздөй өзүмдү таштадым. Канатымды жайдым.

– Энеке! – Кучактай калдым.

– Эмне болуп кетти?

– Сүйүнчү, биринчи экзаменден беш алдым.

Энем мени мостое карады.

– Сүйүнчү десе, мен дагы башка бирдеме болуп кеткен экен десе... Мурда эле бештериң көп эле го. Анын эмнесине...

Колдорум ийнинен түшүп, башымдан ылдый муздак суу куюп жибергендей, денем чыйрыга түштү.

– Бул экзамен да!

– Билип жатам экзамен экенин. Турсунай эмне алды? Өттүбү?

– Ортого тапшырды...

Энем заматтын ортосунда чачтарынын түбүнө чейин чиедей кызарып кетти. Сяыгы, кызын тапшыра албай калабы деп кабатыр болуп турган окшойт...

Атам менен Турсунай короого чогуу кирди. Мен көөдөнүм толгон кубанычымды азыр эле бирөөгө уурдагып жиберген немедей терезеде жансыз сөлөкөттөй, таштай катып жөлөнүп турган болучумун. Атамдын үнү бакылдап көңүлдүү чыгат.

— Кыздарым азамат. Экөө тең сыноодон өткөн тура. Оо, Мыкат. Секет кетейин сенден, Махабат болгон атыңдан айланайын. — Атам ушунтип, алыстан кучагын жайып келатты. Эзилген үнгө эркекп кеттимби, көзүмө жаш айлана түштү. — Атасынын кызы да, өзүмдү жазбай тартыптыр. Келчи, алган бешиң үчүн беш өбөйүн.

Кара май жыттанган комбинзонунун көкүрөгүнө башымды жөлөдүм...

— Директорун баш болуп, мугалимдерин мектептен чыгып келатышыптыр. Мени көрүп токтоп калышты. Жаналы калышпайт, бечаралар. Сени алтын медалга татыктуу болобу деген ойдо экен бардыгы. Кокустан ошол мугалимдерин айткан медалды алуучу болсоң, той берем кызым. Той...

Көзүм энемдин көзүнө уруна түштү. Ал бизди карап, эликтеп туруптур. Жазылып бараткан денем кайра чыйрыкты.

— Эми кайсы сабактан бересиңер?

— Орус тилден! — Турсунай жооп берди.

— Жакшы даярданып, жакшы окусаңар эле, жакшы деген баа аласыңар. — Атам маңдайымдан сылап, чекемден, мурдумдан, көзүмдөн өөп, чачымдан жыттады. Анан Турсунайды эркелетти. — Жаман атаңар, силердин аркаңар менен ата-энелер комитетине мүчө болуп келди эле. Жыйналыштарда президиумга чалкалап олтуруп коюучу элем. Экөөң жок, эми мектептин босогосунан ары өтөрүмдү Кудай өзү билсин.

– Жок ата, кааласаң ата-энелер комитетинен чыгарышпайт.

– Пы-ы-ы-ш, чоң кызматтан түшүп, зарпулаттан куру калчудай болгон бечара. – Энем дагы эликтеди.

Атам аялын алая карады. Бирок Асан менен Үсөн төрөлгөндөн бери, атам энеме баш ийгенсип калганын жана айттым эле го. Эки бөбөгүм чындыгында эле баарыбыздын кубанчыбыз, эрмегибиз болучу. Экөө тең мени үй-бүлөнүн ичинен жакшы көрүшчү.

Эки бөбөгүмдү эки колума жетелеп алып, биз жаткан бөлмөнү ачар-ачпастан эле, энемдин портретинин ордунда жок экенин байкадым. Чуркап барып терезеге ары каратып желөп койгон раманы айландырып карадым. Энемдин сүрөтү ошол экен. Бет аарчым менен айнектин бетин сүртүп, энемдин чекесинен өптүм. Боорума такай кармап, көздөрүмдү жуумп жибердим.

– Онунчу классты бүтүрүп жатканымды билип жата-сыңбы? Эгер мен бүгүнкүдөй биринчи экзаменден беш алып келгенимди көрсөң, эмне болуп кетээр элең? Сен сумсай-байт элең, ээ?!

Раманы көтөрүп алып атам менен энемдин жанына бардым.

– Бул сүрөттү ордунан ким алып койгон? – Асан менен Үсөн жарыша сүйлөдү:

– Энем чыгарган, эжеке, энем...

Тигил энем, илгичте илинип турган кара көк бостондон жаңы тигилген жайкы пальтосун алып кийип жатты. Турсунай да, балдар да дым чыкпай үйдүн ортосунда турат. А атам болсо чыканагына койгон жаздыкты эки колдоп мыжый кармап, астын көздөй ыгырды. Көздөрү бир менден өтүп, бир энемден өтүп, экөөбүздү алмак-салмак карайт. Мен кайталап сурадым.

– Сүрөттү эмне үчүн алдыңыз?

Үстүнө кийген чапанынын жакасын кайрып, жоолугун оңдоп салынып жаткан энем ылдам бурулду.

– Алып койсо эмне болуптур?

– Бул эмне деген сөз болуп кетти. Сүрөтү тирилип келип, атамды тартып алат деп корктуңузбу, же жеп коёт деп чочудуңузбу?

– Энеңдин арбагы күчтүү болуп, күйүп жүрсө атаңды жээр, менде эмне акысы бар.

– Бул жерде арбак менен атамдын аралаша турган кандай шарты бар? Мен сизден сүрөт жөнүндө сурап жатам.

– Булардын тирүүсү эмес, өлгөн өлүгү да машаяк болду мага. Билсеңер, атаң экөөңдү адам катарына кошкон менмин. Мен келгенде чириген беш жууркандан башка кайсы үй тиреген дүнүйөөңөр бар эле?

– Мага дүнүйөнүн кереги жок, энем керек болучу. Бирок азыр энемдин ордуна сиз эне болуп олтурасыз. Ушул эшикти аттап киргениңизден бери, жеңилиңизди жерден, ооруңузду колдон алгандан башка жамандык кыла элекмин. Аз калды, эптеп чыдаңыз.

– Эмне, мени жулмалайын деп турасыңбы? Кана, өлтүр. Өлтүрөсүңбү? – Энем башын тосуп, жөөлөй баштады.

Атам ордунан тура калып, энемди түртүп жиберди.

– Эмне, сен жазыгы жок балага асыласың? Тилиңди кесип салайынбы? Сүрөт сени жеп баратабы? – Чачынан кармап чалкалата тартты.

– Чириген чирик, жулуп салдың чачымды? Тарт дейм колунду. Эмнеге мурдатан кызыңды алып албай, мени алдың эле. Али да кеч эмес...

Турган ордумда өлүп бараткан немедей бүткүл денем жансыз болуп баратты. Энемдин портрети салынган рама колумдан кандай түшүп кеткенин билбейм. Шарак дегенде көзүмдү ачсам полдо айнектери таруудай талкаланып жатыптыр... Балдар ызы-чуу...

* * *

Институтка медаль менен келгендигиме байланыштуу бир гана сабактан экзамен берип, калган сабактарымдан

жеңилдик алдым. Турсунай мен үйгө кетейин деп камынып жатсам келиптир. Мурдагыдан чыйралып, жайдары болуп кеткен Турсунайды тиктедим.

– Мен үйгө кетпей калдым. – Турсунай шаңкылдап күлүп, мойнумдан кучактап, өпкүлөп жиберди. – Сен бактылуусуң Мыкат.

– Окууга өттү деп ошентип жатасың го. Бөксөлөрү толуп жатпайбы. Анын ордун, эч качан толтура алмак эмесмин.

Турсунай мени коё берди.

– Ооба, толбогон, кол жеткис бактың энең экенин билем. Акылдуу кыз экенсиң. Чын эле Мыкат, бардыгын ойлондум. Эсиндеби баякы жылкы окуя? Мен ошолорду ойлоп, өкүнүп жүрөм. Бирок сага азыр айтып жатам. Акмак экенмин. Кеч болсо да кечирип кой.

– Эмнени айтып жатасың? Эчтеке эсимде жок.

Мен керебеттин четине келип көчүк бастым. Турсун колдорумду кош колдой кармап, алдыма жүйүртө басты.

– Баткак болгон бут кийимдеримди тазалап койбойсуң, – деп эки туфлимди эки колума кармап алып, сени башка койгулаганым...

Турсунай мени сөз менен эмес, таяк менен төбө талаштыра чаап жибергендей, мурдума кан жыттана түштү.

– Сен өзүң айтпаганда андайларды ойлоюн деген оюм, эстейин деген ниетим жок эле. Таякеңдикине жатып, акылдуу болуп калгансың го. Көңүлүң да ачык. – Ордумдан турдум. Графинден стаканга жаңыдан куйган сууну оозумду көздөй көтөрүп баратып, Турсунайды карадым. Ал сүйлөп жаткан болучу.

– Мен Казан университетине кетип жатам. – Таңдана түштүм.

– Казанга дейсиңби? Кандайча? Биринчиден кечиктиң, экинчиден ал жакта конкурс жок деп турасыңбы?

Кыз каткырып жиберди.

– Экзаменден өтпөй калат экен деп кайгырбай эле кой. Казан университетине конкурсуз кабыл аларын, башынан билем.

– Э койчу, келесоо кишинин сөзүн сүйлөбөй. Мени эмне башы жок деп турасыңбы?

Турсунай мени чекеге сөөмөйү менен түрттү.

– Эй, макоо баш, казанга да экзамен болмок беле? Анын төрт эле кулагы бар. Кайсы кулагынан кандай кармап асарды эптеп үйрөнөрмүн.

– Эмне күйөөгө кетесиңби?

– Көрөсүңбү? Во, момундай жигит. – Баш бармагын көрсөттү.

– Тураткабы?

– Кайдагы Туратты эстеп жатасың. Ал экөөбүздүн ажырашып кеткенибиз качан. Кечээ кечинде таякемдикине Кудай айдагансып бир волгалуу жигит келип калса болобу. Кыскасы, мен аны бир көргөндө эле сүйүп калдым...

– Бир көргөн жигит менен эле кете бересиңби?

– Качан кетээрим али белгисиз.

– И-и, ошондой десең.

– Кайдан экен ал жигит?

– Аны кетээримде гана айтам. Ага чейин секрет.

– А-а болуптур, секрет болсо секрет бойдон туруп турсун. Шашылыш жок.

Колумдагы кыйшайган стакандан суу жерге шорголоп жатыптыр. Муздак суудан аптыга бир жуттум да ортодогу столго койдум. Экөөбүз тең унчугушпай калдык. Ордунан шайдоот турган Турсунай күзгүнүн алдына барып чачын оңдоп, каштарын сылап, боюн түзөп тура калды.

– Мен кеттим, Мыкат. Калган сөз болсо кабарлашып турарбыз.

– Жарайт.

Турсунай тыкылдай басып, чыгып кетти.

Мен ошонун эртеси үйгө кеттим. Короого бир бутум кирип, бир бутум кирбей жатып эле ачык терезеден дуул-

даган аялдардын үнүн угуп, эки жагымды карап токтодум. Асан менен Үсөн жүгүрүп келип, мени кучактап калышты.

– Э-не-е! Махабат эжекем келди.

– И, жакшы болгон тура, келсин. – Энемдин үнү ашкана жактан чыкты.

Бөбөктөрүм мени карап экөө эки жагымдан божурай башташты.

– Эжеке, Турсунай эжем күйөөгө кеткен жатат.

– Күйөөсүнүн машинасы бар дейт. Аялдар көп жууркан каптап жатат.

Энем ашканадан чыкты.

– Ырас келген турбайсыңбы. Үйгө кир, эмне туруп калдың? Тамак да бышып калды. Калганын өзүң дайындап жиберчи.

Жууркан каптап жаткан аялдар мени көрүп кубанып кетишти.

– Алдыңа кетейин, Мыкат келген тура. Кандай дениң сакпы?

– Окууга өттүңбү? – Алмадай чоң энем бетимден өптү.

– Зээниңден секет кетейин.

– Өттүм, апакебай...

– Жол жүрүп чарчап келгендирсиң. Олтуруп эс ал. Биз ушинтип Турсунайдын себине кол кабыш кылып жатабыз, балам.

Менин артымдан удаа кирген энемдин үнү шаңкылдап, көңүлдүү чыкты.

– Жаш эмеспи, ботом. Мындай кезде чарчаганды ким билиптир. Бол, кийимиңди алмаштыра коюп, кесменин камырын жууруп жибер...

Тамак үстүндө Турсунай экөөбүз жөнүндө сөз болуп кетти.

– Аныйпа, билсең ырысың төөдөй аял экенсиң. Минтип эки кызың биринен бири өтүп, шырыктай болуп бой жетип турат. Турсунайым күйөөгө кетет деп көпөлөктөй жаныңды көлгө уруп камынып-чамынып жатасың. Айты-

мыңа караганда, күйөө болуучу уулуң тирикарак эстүү бала көрүнөт. Эми Турсунайдан кийин Махабатың кетет. Анан уулдарың ары-бери караганча бой жетип, колукту алып учунду узартат.

– Айтканыңар келсин. Турсунайымдын күйөөгө баруу оюнда жок болучу. Буйрукка айла жок тура. Күйөө бала Туканды бир көрүп эле жактырып калган имиш. «Асылган оору албай койбойт» дегендей, аркасынан сая түшүп жүрүп, акыры ушундай иш болуп калды. Кантейин, балам бактылуу болсо болду.

– И-и, ошентип азыркы жаштар өз тагдырларын өздөрү чечип, өз жарын өздөрү тандоочу болбодубу.

Турсунайды эстеп, териме батпай кубанып олтурдум.

– Иштин башы ишемби деп, ушул ишембиде шырдагын ойдурайын деп жатам. Биздин айылда ким бар жакшы ойгон?

– Ээ катыгүн, өз кошунаң Алмадай энем турганда алыстан оймочу издейсиңби?

Алмадай чоң энем оңдонуп олтурду.

– Жок, айланайын, шырдак кармабаганыма көп болду, көзүм да жакшы көрбөй калды. Азыр жаш келиндерден чыгып жатпайбы оймочу-чиймечилер.

– Билем да, Алмадай байбиче башканыкын ойсо да, биздикин ойбойт.

– Бузуп салам деп жатам. Ооздон жел чыга электе эле ушундай чалып турмайың жаман.

Эл кетип өзүбүз калгандан кийин энемден минтип сурадым:

– Турсунай күйөөгө ушунчалык эле тез кеткени жатабы?

Энемдин чечекейи чеч болуп, бул күнү абдан көңүлдүү болуучу.

– Кеткени жатканы ошол да, балам. Окууга да өтпөй калды. Далактап үйдө жүргөнчө барсын. Атаң экөөбүзгө күйөө бала атайы киши жибериптир, Турсунайдын колун сурап. Кеңешип туруп макулдугубузду айттык.

– Бизди институтка баргандан кийин тез эле жумушка алып кетет окшойт. Кайсы күнү кетерин угуп кетсем экен.

– Күн болжошо элекпиз. Айтышат го. Не бар, не жок камынып коёюн деп жатам. Машиналуу немелер экен. Келип калса Турсунай сенсиз кетмек беле. Киши жиберип алдырып алабыз, балам. Эл, кыздары күйөөгө кетеби, балдары колукту алабы, элден жашырып-жабат экен. Мен антпей эле, абысын-ажынга ачык айтып камынып жатам.

– Ишенимдүү болгондон кийин эмнесин жашырасыз. Турсунай эмне ууру кылып жатты беле...

Мен келгенден кийин Турсунай үйгө бир жумадан кийин келди. Кабагы карыш түшүп бүркөө. Экөөбүз өз бөлмөбүздө олтурганбыз. Энем үстүбүзгө кирди.

– Тигил келин келген жокпу? Кудалардан эмне кабар бар?

– Кечинде тажеңем келет. Эмне болгонун келиниңизден угуңуз.

Энем күлдү.

– Эмитеден эле мени менен сиз-биз дешип, сүйлөшүп калган тура. Күйөөгө кетээринди билбей, кечээ эле улактап секирип жүрдүң эле. Чын-чынына келип, иш машагына жакындаганда кетүүчү кыздын каадасы кылып, сыйлай баштагансың го, балам. И-и ошондой болот, балам. Кыздын атанын төрүнөн чыкканы анын сөөгү чыкканы менен бирдей. Эмне, энеңдин санаасы эле бир жерде дейсиңби, алда кандай жерге барар экен деп ичкеним ирим.

Бул күнү да атам келген жок. Мен да ал кишини күтө берип чарчагандан кийин, жатууга камына баштадым. Мен киргенде Турсунай кийимчен эки колун төбөсүнө алып, кроватта жатыптыр.

– Махабат! Сен жигит сүйүп көрдүң беле? – деди Турсунай шыпты тиктеген калыбында.

– Эмне? Жигит сүйүп дейсиңби? Жок, мен андай түйшүккө түшө элекмин. Мага караганда бул жагынан аздыр-көптүр тажрыйбаң бар го?

– Мурда сүйүү деп калп эле өөдө-ылдый болуп жүрүптүрмүн. Мына, анык сүйүүнүн азабын эми тартып жатам.

– Алиги бара турган жигитиң жөнүндө айтып жата-сыңбы?

– Менин багыма аны Фрунзеге бир жылдык курска жиберип жатышыптыр. Азырынча тоюбуз болбой калды. Эртең-бүрсүгүндөн мен да кетем. Бул жерде жүргөндө кылар ишим эмне. Баягы Турсунай эрге тием деп, ата-энесин тойго камынтып коюп барбай калыптыр деген элдин сасык сөзүн, энемдин жемесин укканча көздөн далдаа жоголгонум жакшы болуп турат.

– Тоюң бүгүн болбосо эртең, эртең болбосо келеркиде, күйөөң окуусун бүтүп келгенде болор. Эмне үчүн энең түшүнбөсүн. Эл укса күйөөсү окууга кетиптир, тою кийин болот экен деп тим болушат. Андан көрө жигитимден бөлүнүп калгым келбей жатат десең.

Турсунай ордуна туруп, терезенин форточкасын ачты.

– Жигитиндин аты ким, ыя? Кайда иштейт?

– Ким экенин, кайда иштегенин эмне кыласың. Укпай эле койчу. Убагында таанышып, убагында билерсиң.

Ичимде Турсунайга таарынып калдым. Эмне үчүн бардыгы менден жашырышат деп ойлодум. Сүйлөшкүм келбей, тескери карап жатып алдым.

Эртеси шаарга барып келем деп кеткен бойдон Турсунай үйгө экинчи келген жок...

Энем кызынын Фрунзеге кеткенин угуп, кечке ыйлап жүрдү. Бирок аны сооротуп турган бир иш Турсунайдын күйөөсүнүн окууга кетиши болду. Тойду эки бала аман-эсен келсе, кийин өткөрөбүз деп, өзүм токтотуп койдум деп энем кайра жар сала баштады.

* * *

Турсунай Фрунзеге кеткен бойдон келген жок. Анын күйөөгө барам деп үй-бүлөнү камынтып, айылдын аяк-ба-

шына чейин угулуп, дүңкүлдөп жатып дым болушунун себебин чече албай, ойго түшүп калдым. Бирок эч кимден да сурабадым. Айылдык мектепте окуп жүргөн кезимде ойлогон оюм азыркыдай эмес болучу. Кээ бирлерде орто мектепти бүтүргөндөн кийин күйөөгө качып кетким келип, делөөрүп жүрдүм. Анан калса акыл-эсимди жыйдырбай тилинен бал тамган жигиттердин саны күн өткөн сайын көбөйүп бараткан болучу. Айылыбызда Айдар деген колхоздун зоотехниги бар эле. Ал мага кат жазып, ар кимден сөз айттырып, турмушка чыгууга макулдугумду сурап жүрүүчү. Бирок мен аны эмне үчүндүр жакшы көрүүчү эмесмин. Көзүмө шайкелең сезилүүчү.

Атам жумушта эле. Энем кечээ эртең менен кайра шаарга кеткен. Балдар да үйдө жок болучу. Эртеңки окууга кетүүнүн камын кылып, кийим-кечемди иреттеп, жууганын жууп, үтүктөгөнүн үтүктөп чемоданга кынаптап салдым. Башымды жууп, күнгө бир аз тоборсутуп туруп үйгө кирдим. Аба кирсин деп эшиктерди бүт ачып коюп, төркү үйдөгү кош терезенин ортосуна коюлган трюмонун алдында туруп, чачымды маңдайымдан адатымча артыма чогуу тарап бир өрдүм. Күзгүдөн өзүмдү карайм. Жүзүм адаттан тышкары туптунук болуп мөлтүрөйт. Эки бетимдин оту эндик сүрткөндөй тарам-тарам болуп кызгыт. «Жашабай туруп бетиңе боёк сыйпайсың, жуу самындап» деген энемдин качанкы бир сөзү кулагыма кайра угулду. Ошондо эмне үчүн ошентти экен? Өзү карап туруп жуудурган болучу. Мурдак суу тийген сайын беттеримдин каны кайра сыртына тээп, ого бетер албырып чыкканын эстедим. Эриндерим да бетиме окшоп боёк сүрткөндөй экен. Эмне үчүн мындай? Жада калса, энем менин көзүмдү да жактырбайт. «Көзү чоң жашка, оозу чоң ашка», – дейт. Солдоктоп боюн эле чыгып баратат. «Теректей бой бергенче, теменей акыл берсин. Эмитеден далактап эмчегиң көкүрөгүңө батпайт. Жашырып-жапканды, билгизбей тартып алганды да билбейсиң»... Күзгүдөн боюмду, анан көкүрөгүмдү карадым.

Чын эле мен энем айткандай көрксүзмүнбү? Кызылым бир аз эле өчүңкү болсо кубакай болмок экенмин, — деп ойлодум. Ошол кезде күзгүнүн тээ ары түпкүрүнөн кимдир бирөө суурулуп, мени көздөй жылып келаткандай болуп көрүндү. Айнектен көрүнгөн көз менин көзүм менен тиктеше түштү. Айдар жылмайды. Жүрөгүм селт этти. Эшик жакка жалт бурулдум.

— Эмне келдиңиз?

Айдар күлдү.

— Кетиңиз. — Мен аны көздөй үч-төрт кадам басып токтодум.

— Кубалайсыңбы?

— Кубалайм.

— Болуптур, кетем азыр. Кечинде жакшы кино болот экен. Ошого чакырып келдим, барасыңбы?

— Жок. Барбайм.

— Барасың. — Айдар мени көздөй жакындады. — «Суранам сенден, макул деп койчу. Киного чогуу киргендин эмне жамандыгы бар экен. Билесиңби Мыкат, эгер сен мага колукту болгон болсоң, кандай сыйлаар элем. Айдакең анда төбөсүнө көтөрүп гана жүрмөк.

Колумдан кандай кармаганын билбейм, эки каруумдан куушура кысып келип, өзүн көздөй тартты. Ал ушунчалык карылуу экен, камынтпай мени бооруна сыга кучактады. Айдар өбүүгө аракет кылып, оозун жакындатып келатканда мойнумду буруп, жүзүмдү андан ала качып, бошонууга аракет кылып жаттым.

— Коё бериңиз?

— Сүйгөнүм.

— Уятсыз экенсиң. Коё бер деп жатам.

— Махабат! — Аялдын үнү кулагыма шак дей түштү. Айдар мени коё берди. Эшиктин алдында турган Батыш эжемди көрүп, уялганымдан өңүм бузула түштү. Оозума сөз да, салам да кирбей калтырап кеттим. Шаардан качан келип калды экен деген суроо көңүлүмдү чарпып өттү. Ооба,

Батыш эжем күйөөсү экөө тең институтта иштөөчү. Алар менин окууга өткөндүгүм жөнүндө чоң кубанычта калышкан болучу. Эми минтип эжемдин көз алдында ак жеринен Айдардын отуна күйүп олтурганыма өкүндүм. Болгондо да ал мени кучактап алып, өпкөнү жатканын көрдү.

– Мыкат, биздикине келип кетчи! – Тез бурулду. Батыш эжем чыгары менен кайра баштан Айдар мени көздөй жакындап келатты.

– Жолобо жаным!

– Болуптур, жолобой эле коёюн. Кечинде клубга барасыңбы?

– Барайын. – Калп айттым...

Батыш эжеме көрүнүү мен үчүн кыямат болду. Чындыкты айтууну ойлодум. Ал кыраакы аял болучу. Адамдын оюн айттырбай көзүнөн билүүчү. Короодон чыксам Батыш эжем эки жагын карап, көчөдө туруптур. Кебетеси мени акмалап турган сыягы бар. Жанына келип токтодум. Мен аны карабай туруп эле, менден көзүн албай тиктеп турганын сездим. Аялдын өткүр, тегерек кара көздөрү денеме ток ыргытып жаткандай калтыратат.

– Жүрө гой! – Ал дарбазанын калиткасын ачты.

Батыш эжем экөөбүз унчукпаган калыбыбызда ээрчише басып келип бактын көлөкөсүнө, огороддун ичиндеги какум аралаш өскөн көк майсандын үстүндө салынып жаткан шырдакты басып көрпөнүн четине олтурдук.

– Айдар менен көптөн бери сүйлөшүп жүрөсүңбү?

Шырдактын оюуларын алаканым менен сылай берип, акырын үн чыгардым.

– Кечириңиз эжеке, мен аны менен сүйлөшкөн эмесмин. Ортобузда эч кандай байланыш жок.

– Башка бирөөдөн уксам ушак дейт элем, өз көзүм менен көрдүм го.

– Ишениңиз эжеке, сөзүм болсо эмне дейсиз. Мага турмушка чыккын деп асылып жүрөт. Киного чакырып келиптир. Тартипсиз жигит көрүнөт, капысынан эле... Мен сиздин ушунтип ойлоруңузду билгем.

– Чынбы?

– Кудай урсун!

– Карганба. «Сабырлуу жетер мураска, ашыккан калар уятка», – деген сөздү өзүң да уккандырсың. Ар нерсеге токтоолук, эстүүлүк, кыраакылык керек. Турсунайды угуп, абдан кейидим. Ага турмуш жөнүндө, келечек жөнүндө, балким, эч ким кеңеш берип, жол көрсөткөн эмес чыгар. Эркеликке жеңдирип жибергендей көрүнгөн. Селкилдеп жеңилип кетиптир болучу. Турсунайды айтпаганда да, кээ бир жеңил ойлуу кыздар орто мектепти бүтүрсө эле болду, жигит сүйүүнү, күйөөгө чыгууну өздөрүнүн милдети катарында ойлошот экен. Мен кыздарды сүйүүдөн, турмушка чыгуудан өмүр бою так өтсүн деп жаткан жерим жок. Сүйгүлө, күйөөгө да чыккыла. Бирок сүйүүнүн да сүйүүсү, сүйүүнүн да чындыгы болот. Кыз-жигиттин бирин-бири жакшы көрүп калышынын баары эле сүйүү боло бербейт. Жүрөгүң каалап, чын сүйгөн кишиң, таза махаббатың табылмайынча күтүп жүрө бер. Ал сага эртедир-кечтир келбей койбойт. Мен өзүмдү эле мисалга алып көрөйүнчү. Мага айылда окуп жүргөндө эле жигиттер сөз айта баштаган. Бирок мен аларды каалаганым жок. Алдыга койгон максатым күйөө эмес – окуу болду. Окуунун артынан түштүм. Институтка өттүм. Анда да ашык болдум деген бозойлордун саны күндөн күнгө көбөйүп жатты. Ошонун баарына сабырдуулук кылган ушул эле Батыш эжең болучу. Өз алдыма койгон биринчи максатыма жетип, институтту бүтүп алып анан турмушка чыктым. Сүйгөнүмдү ал жерден эмес, башка шаарда, башка окуу жайында окуп жүргөндөрдүн арасынан таптым. Элеман да ошол кезде мага окшоп, өз сүйгөнүн издеп, кыздан кыз жакпай тандап жүргөн кези экен. Көрүшкөн күндөн тартып жылдызыбыз жарашып калса болобу. Ошентип жездең экөөбүз аспирантураны чогуу бүттүк.

Мени менен бирге окуп, орто мектепти бүткөн кээ бир кыздар турмуштун оор сыноосунан өтө алышпай

арабөк калышты. «Бардык кыйынчылыкты турмушка чыгуу менен жеңемин» деген кыздар казан-аяк менен алышып, бала басты болуп, илим-билимден четтеп кете берди. Азыр алар кандай өкүнүп, оозун карманып жүргөнүн билесиңби?

Мен Батыш эжемдин көп сөзүнүн ичинен катуу кармап, эсеме сактап калганым «бардык кыйынчылыкты турмушка чыгуу менен жеңемин деген кыздарды да көрдүм», «бирин бири жактыруу, бирин бири жакшы көрүүнү баары сүйүү боло бербейт» деген сөздөрү болду. Көңүлүмдө көптөн бери ойлоп, өзүмдөн өзүм уйгу-туйгу болуп чече албай жүргөн купуя сырымды айттырбай билип, көзү ачык олуядай сүйлөп олтурган салабаттуу жаш аялдын акылдуу кара көздөрү менин ички дүйнөмө тинтүүр салып, улам тереңге сүңгүп бараткандай денемди дүүлүктүрүп, оюмду обого көтөрүп, акылымды бир жерге топтогонсуп баратты. Карегин менден албай тиктеген эжемдин сүрүнөн тайсалдап, ачык асманды телмире карадым. Көзүмө жаш айлана баштаганын билдирбөөгө аракет кылдым.

— Айдар жаман деле жигит эмес. Бирок сен окушуң керек да.

— Мен анын сунушуна макул болгон жокмун. Жакшы да көрбөйм.

— Ишендим Махабат. — Эжем шадылуу аппак манжалары менен маңдайымдан сылады. — Сени менен ушул темада сүйлөшүүнү көптөн бери ойлоп жүргөн элем. Сага окууга керек. Али балтыркан бойдонсуң. Келечегин алдыда.

— Макул, эжеке, айткандарыңыздын бардыгын кабыл алдым. Түз жолдон адашпаска аракет кылам. Ушул үстүмдөгү арзыбаган чүпүрөк үчүн сүйбөсөм деле, өзүм кор болбой турган бирөөнү таап кетип калсамбы деп да ойлоп кетүүчү элем кээде. Бирок ал ой сиздин азыркы акылман кеңешиңизден кийин бир заматта астым-үстүм түшүп кетти. Институтка барганда кийүүчү түзүгүрөөк туфлим да жок. Көйнөктөрүм да ылайыксыз. Энеме айтсам, кийимиң-

ди жарабайт деп институтка киргизбей койсо кайра кел деп какшыктайт. Атама тигиним жок, мунум жок деп эч теке айткан жокмун. Өзү да түшүнүп жатса керек. Байкуш атам, баш аманында акча саман деп коёт. Таалайым тайкы, шорум калың экен, эжеке, энем өлбөгөндө эмне...

Батыш эжем кол жоолугу менен көз жашымды сүрткөндө гана ыйлап жатканымды билдим.

— Сага эми түшүндүм. Буга чейин билбептирмин. Укканым жакшы болду. Д-а-а, бойго жеткен, анын үстүнө жогорку окуу жайына барган ар бир кыз баланын ойлогон оюнун бардыгы ошол. Кымбат баалуу болбосо да айлана-чөйрөсүнө ылайык, өз боюна жарашыктуу кийинүүнү каалашат. Мунун баары убактылуу, Мыкат. Эртең эле бир күнчөлүк көрүнбөй калат. Төрт жыл чыдасаң бардыгы жайында болот. Сен биз менен кет. Жайнак абамды деле көп кыйнаба. Калганын үйгө барганда сүйлөшөлү. Институтта да бул жерде окугандай окусаң жаман боло койбоссуң. Стипендия аласың, — деди Батыш эжем мени имере кучактап.

Дасторконду биз олтурган жерге алып келип салышты. Үй-бүлө мүчөлөрүнүн бала-бакырадан башкасы бүт келип, бут кийимдерин көк чөптүн үстүнө калтырышып, байпакчан биздин жаныбыздан орун алып жатышты. Теке маңдайыбызда ак билек атлас көйнөгүнүн этегин көлпүтүп, намиркан маасысын кычырата оңдонуп олтуруп жаткан Алмадай чоң энем сөз баштады.

Мен жөнүндө сөз болорун такыр ойлогон эмесмин.

— Бери карачы, Эламан балам, — күйөө баласын тиктеди. — Мына бул Махабатым, Батыш экөөңдөн окуганы баратат. Жамандыгыңар болбосо, жаттыгыңар жок. Көз кырыңарды сала жүргүлө. Окуусун эптеп бүтүп алса адам болуп кетээр.

Батыш эжемдин күйөөсү кыз жибектей болгон токтоо жигит болучу. Көздөрү балбылдап, кубакай жүзүнүн аярын ачып сүйкүмдүү. Эламан жездем жалгыз гана Батыш

эжем үчүн, Батыш эжем Эламан жездем үчүн гана жаралып калгандай. Оюмда бул экөөнө тең келүүчү башка бирөөлөрдү издейм. Салыштырып өзүм билген ургаачы-эркектерден эч кимди таппайм. Жер жүзүндө бул экөөнө тең келүүчү эч ким жоктой сезилет.

– Сен эмне үчүн ойго батып кеттиң, Мыкат? – Батыш эжемдин сөзүнөн башымды көтөрдүм.

Эки жагымды карасам Алмадай чоң энем өзүнчө сүйлөнүп, эки жеңи жок жашыл дукаба желеткесинин ички чөнтөгүн аңтарып жатыптыр. Анан ал бет аарчысынын четине түйүлгөн он сомдук эки кагазды алып, бүктөөсүн жазып ишенбегендей карады.

– Он сомдуктан экөөбү?

Абакир абам каткырып күлдү.

– Ой, жарыктык десе, карыганча эчтеке билбейсиз. Алдагы колуңузда турган эки эле сом.

– Койчу балам, кантип эле эки сом болуп калсын. Эртен менен эле почточу жыйырма сом деп эки кагаз акча берген. Ал дайым майдалап бир сомун өзү алып калуучу. Бул жолу толук бердим деген. – Акчасын кайра шыкаалап, бирде көзүнө жакындатып, бирде алыстатып карады.

Батыш эжем күлүп жиберди. Калгандар да күлүштү. Олтургандардын бардыгы чоң энемди карашат. Күкү жеңем жаңылап кайын энесине чай сунду. Эне колуна алган чынысын капалуу дасторкондун четине түртүп койду. Жадыраган Батыш эжем энесинин кыйшайып турган чынысын оңдоду:

– Абакир абам сизди тамаша кылып жатат. Алдагы жыйырма сом.

– Ии, ошондой десең, ботом. Баса, кантип эле алдатып жибердим экенмин дейм да. – Чоң энем дасторкондун үстүнөн эңкее берип мага сунду. – Алмадай энеңдин пенсиясынан балам. Аз болсо да бирдемеңе тыгынчык кыл. Абакир абаң менен Күкү жеңең да куру койбос сени.

Кысыла түштүм.

– Эне, тим эле коюңузчу.

Туш-туштан жаалап кетишти.

– Алагой. Тим кой деген да кеп болобу...

Ушундан кийин Абакир абам энеси жөнүндө согуш мезгилинде болгон бир окуяны айтып, баарыбызды күлдүрдү.

– Биз кичинебиз. Атам согушка кеткен. Байкуш энем балдарын кантип, эмне кылып багып жатканын ким билсин. Айтор, бирде ач, бирде ток болуп дегендей күнүбүз өтүп жатты. Бир күнү окуудан келсем отуз сомдук чоң-чоң көк кагаз акчаларды ар кайсы жерге койгон энем санатын чыгара албай олтуруптур. «Э, Абакир, бери келчи балам», – деп чакырды мени. «Мен ар бирин жыйырма сомдон он тал саттым эле. Бул акча жети эле экен. Кулкунуна келип үч талдын акчасын жеп кеткен көрүнөт», – деди энем кабагын карыш түйүп. Анда мен биринчи класста окуп жүргөн кезим болучу. Энем экөөлөп жатып талдын акчасын эсептеп чыгара албай башыбыз айланды. Биздин көчөдө колхоздун бухгалтери туруучу. Энем экөөбүз акчанын санын тактатып алыш үчүн ошол кишиге бардык. Ал чотко салып чыгарды да, тал сатып алган киши он сомду ашык бергенин айтты. Бирок энем бухгалтердин айтканына ишене бербей көпкө чейин бушайман болуп жүрдү.

Айлана кайра баштан күлкүгө толду. Чоң энем кызарып кетти.

– Ким билет ботом, он талдын акчасы он бөлөк болот экен деп ойлогон турбайымбы. А-а атаңдын көр-ү-ү, каттааныбаган киши да курусунчу. Өңгөнү унутсаң да ушул тал сатканды унутпайсың го, балам. Мындан башка да билгениң барбы?

– Эне, баякыда базарга алып барган койду акчага саттык беле, же заёмго саттык беле?

Чоң энем уялгансып мыйыгынан күлдү.

– Агаңдын сөзүн уктунбу Махабат. А деген арипти, эки деген эсепти билбей, минтип өзүңөргө шылдың болуп олту-

рам. Билим адамдын канаты тура. Жанакы күйөө деген немени жаныңа жолотпо. Оку, балам.

Алмадай чоң энемдин сөзүн тыңшап олтургандардын бардыгы огородго кирүүчү кичинекей калитканы карап калышты. Оо, Кудай, атам келатыптыр. Батыш эжем ордунан секирип турду. Эламан жездем утурлай басты.

— Колум май эле! — Атам манжаларын ары-бери оода-рып карады. Анан колун эмес билегин сунду.

— Эчтеке эмес, берекенин баары ошол майда. Кана, жогору өтүңүз. — Эламан жездем атамды каруудан алды.

— Махабатты издеп кире калдым эле.

— Келгениң жакшы болбодубу. — Тамак да бышып калды эле. Буларды чай ичеби деп самоор койдурсам, ичишпейт. Жумуштан келатсаң керек, курсагың ачтыр, ичсең чайдан.

Атамдын эки көзү жалжылдап менден өтөт. Эмне ойлоп жатат болду экен. Батыш эжемди, Эламан жездемди тиктеп калат. Кээде менин үстү-башымды карап коёт. Анткен менен көрүнүшү көңүлдүү, кабагы жарык. Колундагы чыныны бошотуп дасторкондун четине коюп, алаканы менен үстүн басты. Анан тамагын жасап, калпагын желкесин көздөй жылдырып, чачын сылады.

— Батыке садага, Махабат сиңдин окуусуна кетип жатат. Эламан экөөңө аманат айланайындар. Көз кырыңарды сала жүргүлө. Тышка чыга элек неме...

— Мыкатыңыздан кам санабаңыз, Жайнак аба. Маркум Шаршекан жеңем өлөр алдында ушул кызын оозунан түшүрбөй, энеме кайра-кайра табыштап жатып көз жумган. Унута элекмин. Кантип көз салбай коёлу. Сиздин келип калганыңызга сүйүнүп олтурам. Махабат биздин үйдө туруп окусун аба. Сизге кезигип ошону сүйлөшө кетсем деп турдум эле.

— Эмне кылсаң да өз колуңа өттү го, айланайын. Эламан экөөңө кантип ишенбей коёюн. Эжесиникине жатып,

эжесинен тарбия көрүп чыкса жаман болмок беле. Санаам да тынгылыктуу болот...

* * *

Шаарга, Батыш эжемдикине келгендин эртеси эле, ал мени ательеге ээрчитип барып бир сыйра кийим заказ берди. Түштөн кийин жездем үчөөбүз дүкөндөрдү кыдырдык. Аялдардын сырткы кийимин сатуучу магазинден плащ-пальто алып берди. Андан чыгып бут кийим сатуучу дүкөнгө кирдик. Жапыс така, венский така, бийик така туфлилердин беш-алтоон тандап алышып алдыма коюшту.

— Кийип көрчү. Өз көңүлүңө жакканын тандап ал. — Эжем улам бирин алып көрүп жатты. Мынчалык бут кийимди көргөнүмдө эмне дээримди билбей апкаарый түштүм. Бардыгы тең эле көзүмө биринен бири жакшы көрүнөт. Кайсынысын тандаарымды билбей кармалайм. Жездем мени карады:

— Эмнеге карап турасың, тандай бер тартынбай.

Мен мойнумдан байлаган немедей ийменип туруп, жапыс така ак туфлини колума алдым. Жездем алганымды акырын алды да кайра койду.

— Тандаганың ушулбу? Сен тандаганды билбесең, анда мен тандайын.

Жездем ортодо турган койкойгон орто така лактуу кара туфлини ары-бери карап туруп, мага сунду.

— Сага ушунусу ылайык. Кана, кийип көрчү.

Мен Батыш эжемди карадым. Ал күлүмсүрөп, күйөөсүнүн жөн билгилигине ыраазы болгонсуп туруптур.

— Көрдүңбү, жездең кандай тандайт! Тигил жапысын да ал. Ара-чолодо алыш-коруш кылып кийерсиң...

Заказ берген кийимдер да тез эле даяр болду. Мен буга чейин заказ берип көргөн эмесмин. Тим эле укмуш, тиктиргенибиздин бардыгы боюм менен бой, чапчак. Жарашыктуу. Кубанычым койнума батпайт. Ошол күнү кечин-

де бүтүндөй жаңы кийимдеримди кийгизип алып, эжем менен жездем мени киного ээрчитип бармак болушту. Эжем чачымды мурдагыдай эле бир өрүп артыңа таштап койгун деп кеңеш берди. Өзүм жаткан бөлмөгө кирип буйдалып калдым. Кийимимди кийип, чачымды кайта өрдүм. Кайра-кайра күзгүгө каранам. Көңүлүмдү көккө сермеп, айнектин ары жагында сургулт жука лапсан аралаш шерстен тигилген костюм-платьяны кийип, ак капрон блузкалуу, чачы узун, кара торусунан келген жылдыздуу кыз мени карап бактылуу жылмайт. Өз денем өзүмө өзгөрө түшкөнсүп, боюмда кандайдыр башка бир келбет пайда болуп чыга келгендей сезилет мага. Батыш эжем эшикти акырын ачып кирип келатып сүйлөдү:

– Мыкат, даярсыңбы?

Жаныма келген эжемди кучактап, чекесинен өөп-өөп алдым.

– Рахмат, жездем экөөңүздөргө. – Эжем чачымдан сылады. Жакамды оңдоду...

– Кана эми, ары карап тигиндей басып көрчү. И, кайра мени көздөй. Көрктүү кыз болуп калыптырсың садага. Кийимиң морт болсун, жаның бек болсун. – Мени айландырып, костюмдун тигилишин дагы бир сыйра карап чыкты. – Жакшы тигилиптир. Эч жеринде өөнү жок. Бир гана оң жак жеңиндин боору болор-болбос тартышкансып турат. Аларда кандайча байкабай калдым экенмин. Жүрү, калганын жездең сынасын.

Менин көңүлүмдө костюмдун эч бир жеринде өөнү жоктой, бардык тигиши да, тигилиши да сыдыргыга салгандай көрүнгөн болучу. Бирок Батыш эжемдин жок жерден кынтык таап турганына таңдандым. Жеңинин ич жак тигишин тим эле ким шыкаалап карап туруптур деп ойлодум. Биз үйдөн чыкканда жездем короонун ортосунда тамеки тартып туруптур.

– Мына, мына, кийим да жарашкан кишиге жарашат. Кут болсун. Эжең өзүңө да, өңүңө да жарашыктуусун тандаган тура. Кана, алдыга басчы...

Мен уялган калыбымда башымды жерге салып, аягымды солгун таштадым. Жездем бир демге артымдан карап туруп, мага жете келип каруумдан кармап токтотту.

– О-хо-о, мени менен тең турбайсыңбы? Карасаң, Батыке сиңдиндин боюн?

– Сиңдим өзүмдү тартып чалыш турбайбы.

Жездем колумду коё берди. Мен эжем менен жездемдин ортосунда келаттым...

Кинодо экрандан көзүмө биринчи урунган бой жетип калган жигит менен кыз болду. Жаш жигит көчөдөн өтүп баратып, алдынан чыккан бейтааныш кызга урунуп алды. Кыздын колтугундагы бош кыскан китеби ыргып кетти. Кыз жигитти ачуулуу карады. Жигит күлүмсүрөйт.

– Атың ким?

Кыз жооп бербестен мисирейип, көздөрүнөн от чачып турду.

– Атың ким деп сурап жатам? – Ал жерде жаткан китепти алып, кол жоолугу менен сүртүп, артына кармайт. – Атыңды билмейинче бербейм. Таанышып жүрөлү. Менин атым болсо Арамис...

Кыз жумшара түштү.

– Менин атымбы? Атым Эмма!..

Эки жаштын ортосундагы алгачкы тааныштык, алгачкы сүйүү мына ошентип башталат...

Экөөнүн өбүшкөнүн көргөнүмдө көңүлүм иренжий түштү. Кызык экен, эмне үчүн тез эле ай айланып, апта өтпөй «элжирешип» калышты, – деп ойлодум жездемден уялганымдан башымды көтөрбөй. Картинанын орто ченинде Эмма менен Арамистин ЗАГСка барып, никелешип жатканын бир билем...

– Мыкат, уктап жатасыңбы? – Эжем акырын сурады. Картинанын канчасын өткөрүп жибергенимди билбейм, көзүмдү ачып жаш колукту сотко арыз көтөрүп барганын көрдүм.

– Бул эмнеге арыз көтөрүп жүрөт? – Шыбырап сурадым.

– Күйөөсү таштап кетпедиби? Кызды баланын ата-энеси кабыл албай койду. Эми минтип же окуудан жок, же күйөөдөн жок арабек калды.

– Кыздын ата-энеси бар бекен? Үйүнө кетип калбайбы?

– Такыр эчтеке көргөн эмес турбайсыңбы? Алар кызынын күйөөгө чыкканын да, окубай калганын да билишкен жок да. Эмма мурункусундай эле күйөөгө барганын жашырып, окуп жатам деп кат жазып, жардам алып жатпайдыбы.

...Эмма соттун үстүнөн ыйлап чыкты.

Ал көчөнүн жээгине коюлган бир скамейкага олтуруп алып, ары-бери өткөн кишилердин эч кимисине назар салбай, кош алаканы менен бетин бек басып алып тынымсыз солуктап өпкө кагат...

Бул чет элдик киного мени эжем атайын ээрчитип келгенин түшүндүм. Саягы, сабак болор деп ойлогон окшобойбу. Чынында эле жаштарга тарбия берүүчү картина экен...

Институтка келгенден бери, эжем жөнүндө студенттердин арасында ооздон түшпөй айтылып жүргөн жакшы сөздөрдү көп угуучу болдум. Анын окуган лекциясы, берген сабагы ар дайым көңүлдүү өтөт. Батыштын сабагында аудиторияда чымын учса угулгандай жымжырттыктын өкүм сүргөнү сүргөн. Эмики пар Батыш Иманалиевнаныкы дешип, студенттер алдын ала бир сыйра дуулдап алышат. Анан алеки саатта бөлмөнүн ичин тартипке салып, жасап-түзөп жиберишет. Өз бойлорун түзөгөн ар бир студент, менин эжемдин алдында өздөрүн салабаттуу кармоого тырышышат. Өңгөчө кыз балдар каш-кирпиктериндеги боёкторун сүртүнүшүп, прическаларын оңдоп, табигый өңдөрүнө чыга келишет. Батыш эжем окуган лекциясынын арасында, студенттердин жүлүнүнө тие турган күлкүлүү сөздөрдү кыстара сүйлөп, көңүл көтөрүүнү да унутпайт. Көпчүлүктүн көөдөнүнөн фонтандай атылып бир заматта чыккан күлкүнүн күчтүү эпкиненин аудитория-

нын чоң терезелери шарактай түшүп басылат. Кайра баштан Батыш эжемдин кулакка сиңип калган коңур үнү бөлмөнүн ичинде каалгый баштайт.

Студенттердин бардыгы тең эжемди төгөрөгү төп келген акылдуу, жайдары аял дешет. Батыш Иманалиевна менен Эламан Орозович издешпей табышыптыр. Ушундай жакшы жарга туш болгон жигиттердин арманы болот болду бекен дешип, суктана сүйлөшөт.

Бирок Батыш эжем алган билими, иштеген иши, адамкерчилиги, акылдуулугу жагынан жогору бааланып, турмуштан өз ордун тапканы менен, анын түпкүрдөгү жашыруун өкүнүчүн эч ким билүүчү эмес. Анын жетпеген кемчилиги, толбогон дүйнөсү башка аялдарга окшоп бала төрөп, бала сүйбөгөндүгү болучу.

Кошунабыз бала-чакалуу, жаш аялмет адамдар болучу. Он бир бала бир казандан аш ичип, бир кишинин көзүн карайт. Эгер өкмөт жагынан жардам берилбеген болсо кантип күн көрүшөр эле, билбейм.

Биринчи жарым жылдыкты аяктап, каникулдан кайра келип, окуу башталардын алдыңкы күнү болучу. Үйдөн келгени жездемди көрө элек болучумун. Мончодон келип, ирегеден эркектин өзүмө тааныш болуп калган кышкы ботинкасын көрүп, өтүгүмдү акырын чечип, өз бөлмөмө өтүп кеттим. Жаңы эле күзгүнүн алдына жеткенимде: «Мыкат!» — деп чакырган эжемдин үнүн угуп шашып калдым. Суусу тоборсуй элек узун чачымды тарабай туруп ыгы менен бир өрүп, бир байлам кызыл ала гүлдүү штапель жоолукту артыма байлап, бөлмөдөн чыгып келатсам бак жактагы терезенин ачык форточкасынан аялдын жаны ачыган ачуулуу үнү бөлмөнүн ичин аралап өтүп, диванда сүйлөшүп олтурган эжем менен жездемди селт эттирди. Мен токтоп калдым.

— Кырылып кеткен топ мололор ай. Бир жагынан жыйнасам, бир жагынан үйдүн ичин үч көтөрөт да турушат. Силер чоңоюп мени жыргатканча, карыбастан мурда ка-

рып, жоголбостон мурда жоголом го. Жок дегенде бир-экөөн кыз болуп калсаңарчы. – Балдар ызы-чуу түшүп, ыйлап жатышат.

Эжем окуп жаткан китебинин бетин жаап, шалдая түшкөнүн ачык турган эшиктен байкап калдым.

– Баланын бары да балаа, жогу да балаа деген ушул экен да. Ушул бечарага берген көп баланын бирөөнү мага берсе эмне болот? – Эжем терезе жакка мойнун созуп, улутунуп алды. Эламан жездем эжемдин көзүнө айлана түшкөн жашын байкап калды окшойт, мукактана сүйлөдү.

– Сага бала эле керекпи? Алып келип берейин.

– Кайдан? Балдар талаада жаткансып сүйлөйсүң да...

– Балдар үйүнө барсаң...

– Мага балдар үйүнөн эмес, сенин каныңдан, өз курсаямдан чыккан бала керек. Түшүндүңбү?

Жездем унчукпай калып, эжемди бир демге тиктеп ийинине колун арта салды.

– Картайып кеткен жокпуз. Али убакыт бар, Батыке. Буйруктуу бала болсо аны көрөбүз, буйругу жок бала болсо дагы көрө жатарбыз.

Колдон келбей турган иш үчүн көңүлүңдү бузуп санаркоонун кереги эмне. Жакшы адам бир жеринен кем болорун билбейсиңби?

– Ким жакшы? Менби? – Эжем жездеме жүзүн бурду.

– Албетте, сен.

– Тапкан экенсиң.

– Тапкан үчүн сан кыздардын ичинен сени алгамын да. – Жездем аялын бооруна кысып, өөп жаткандай болду. – Мен сени төрөбөйсүң деп көңүлүңдү ооруткан жерим барбы?

Батыш эжемдин үнү ыйга муунгансып каргылданып чыкты.

– Эгер мен төрөбөсүмдү билсем күйөөгө такыр чыкмак эмесмин.

– Акылы жок, – деди жездем, колуктусун кучагынан коё бербей. – Экинчи мындай сөздү сүйлөбөй жүр. Өзүң айткандай балалуу болуу, албетте, жаман эмес дечи...

Балалуу болбой калуу да бир азап экен го дедим ичимден. Эгер мен күйөөгө барып балалуу болсом, биринчи эле баламды Батыш эжеме алып келип берер элем. Бирок эжеме асыранды бала эмес, өз курсагынан чыккан бала керек тура. Менин берген баламды алмак беле деген сыяктуу ойлор учуп келип жүрөгүмдүн башына тура калды. Өз оюмду өзүм кайтадан эсиме түшүргөндө бүткөн боюм чымырап, эки бетим албырып чыкты. Эчтекеден эчтеке жок туруп тилеген тилегимди кара, дедим ууртумдан жылмайып. Бөлмөдөн жездемдин үнү угулду:

– Мыкат!

Кичүү кишилер улуулардан турмуштук багыт алуу деген сөз келечектен өз жолунду табуунун ачкычы болот тура. Бул күнгө чейин Батыш эжеме окшоп эч кимден акыл-насаат уга элек болуучумун. Өткөндөгү күндөргө кайра кылчайып, Турсунай жөнүндө, турмуш жөнүндө көргөн-уккандарым жөнүндө ойлогонум болбосо, бардык багытым окуу менен көпчүлүк иштер болуп калды. Күндөн-күнгө ойчул болуп баратасың, – дейт жездем менен эжем. Бирок өзүмө бул жөнүндө эч нерсе сезилбейт. Оюмдун баары окуу. Математикалык оор маселелер мээмдин ичине тереңдеп кирип, бүтүндөй каныма сиңип алгандай. Өзгөчө комсомолдун шаардык комитетине мүчө болуп шайлангандан бери иштей турган иштерим көбөйүп кетти.

Түндүн бир оокумунда институтта өткөн комсомолдун ачык жыйналышынан жаңы эле чыгып, швейцар аялдан плащымды алып жатып, студенттердин кимдир бирөөгө жол бошотуп, сыпайыкерчилик көрсөтүп жатканын байкадым.

– Жыйналышыңар тим эле аябай узак болду го. Бүттүңөрбү? Эмне, Махабат чыга элекпи? – деген жездемдин үнүн угуп жалт бурулдум.

Студенттер жооп бергенче, столдун үстүндө жаткан портфелимди ала коюп, озунуп үн чыгардым:

– Жезде!

Жездем жалт бурулду.

– Оо, жолдош секретардын орунбасары, бошодуңбу? – деди жездем мени эркелете сүйлөп, алдымдан утурлай басып. – Орчундуу маселе карагансыңар го. Шаршембиеванын арызын да текшердиңерби?

– Күйөөсүн комсомолдон чыгардык. Ал эми институттан алыстатуу маселесин сиздерден сурап чечим чыгардык. Эртең таанышасыңар. – Жездем менен катарлаш бастым. – Бекер эле убара болуп келиптирсиңиз.

– Эмнеси убара. Жанараак келсем дем алыш жасап, кайра киришти дегенинен кетип калдым. Сен кечиккенде эжеңдин тынчы кетерин билесиң го...

– Түшүнөм жезде.

– Үйгө меймандар келди. Болгондо да жездендин жанындай көргөн жакын досу, тууганы.

Биз дарбазадан киргенде короонун орто ченинде турган мала «Волганы» көрүп, жанынан өтүп баратып, эңкейип номерин карап өттүм.

– Аны эмнеге карап жатасың? – Жездем өтө берип сурады.

– И-и, сиздин машинаңыз бекен десем...

– Жети түндө менин машинама бул жерде эмне кылып турсун. Үйдөкү коноктордуку.

Батыш эжем биздин дабышыбыздан коридорго жүгүрүп чыкты.

– Эми араң бошодуңбу? Чарчадың го?

– Чарчаганым жок, курсагым аябай ачты. – Эжем күйөөсүнө карады.

– Ой, бай болгур, керилбей үйгө кирчи. Эламанды таап кел деп Акылбек жанымды сууруп ала жаздады. Мен Мыкатка тамак берейин. Колума тийген бир чыны чайды ор-

толоп ичип келгенимде меймандардын үстүнөн жездем көңүлдүү чыкты.

— Э Батыке, балдызың менен тааныштырбайсыңбы деп меймандар сурап жатат. Кандай дейсиз, хозяйка! Руксатпы?

— Коё тур эми, чайын ичсин.

— Тигинден деле ичет да. Жүрү. — Мени каруумдан кармап жогору көтөрдү.

— Уят эмеспи, меймандардын үстүндө эмне бар мага. — Салмагымды стулга сала жыйрылдым.

— Болуптур, жездең каалап калыптыр, кирип учурашып чык. Жана сен жөнүндө сөз болгон.

— Мен жөнүндөбү? Кандайча?

— Мына бул өпкөсүн колуна кармаган жездең менин мындай балдызым бар, тигиндей балдызым бар деп мактанып жаткан.

Күлүп жибердим.

— Жарайт. — Колумду сүртүп ордумдан турдум. Бөлмөгө киргенде көзүмө биринчи эле бейтааныш жигит урунду. Акылбек агайды тааныдым. Мени менен өзү туруп келип учурашты.

— Жогору өт.

— Жок, мен ушундай эле... — Диванга олтура кеттим.

— Столго кел. Эмне үчүн бул жерге олтурдуң? Акылбек агай мага жол бошотуп, жанындагы стулду оңдоп койду. Меймандардын ортосунан орун алдым. Акылбек мени кайра-кайра карайт. Мени таанып жатабы же тааныбай жатабы?

— Эмне үчүндүр балдызыңдын өңү жылуу учурайт. Кайдан көргөнүмдү эсиме түшүрө албай койдум.

— Күзүндө силердин колхозго жардамга...

Башкарма жездемдин сөзүн аягына чыгарбай колун көтөрдү.

— Коё турчу... И-и, эми эстебедимби. — Жигит мага бурулду. — Во, во, во. Ушундай бир унутчаак итмин. Кээде өз

айылымдын жаштарын тааныбай калып да уят болом. Өзгөрүп кетиптирсиң. Рахмат, окуудагы ийгиликтериңди угуп, кубанып олтурам. Батыштын сиңдиси турбайсыңбы?..

Жездем тигил мен тааныбаган бейтааныш жигит менен тааныштырууну да унуткан жок.

— Махабат! Бул жигит менен да таанышып кой. Мага ини болот. Бир айылдыкпыз. Аты — Майрамбек!

Башымды ийкедим. Жигит мени карап тамылжый түшүп, күлүмсүрөп койдү.

Мен улуулардан уурдана, өзүм менен оро-пара теке маңдайымда олтурган Майрамбекти сынай тиктедим. Ошол замат Майрамбектин жылдыздай жанган кош карегинен атылган ысык жалын мени бир серпип өттү. Бири-биринен жалтана түшкөн кош каректер ошол замат тайгаланып жерди көздөй төгүлдү.

Олтургандардын кеп-сөзүнө аралашпаган жалгыз гана Майрамбек экөөбүз. Анын оттуу көздөрү көзүмө чагылыша түшкөндө жүрөгүм солк дей түшөт.

Сөз бир кезде Майрамбек жөнүндө болуп кетти.

Акылбек агай анын Жогорку Советке депутаттыкка кандидат болуп көрсөтүлүп жаткандыгын сыймыктануу менен сүйлөп олтурду.

— Жүн менен төлдөн областта үч жылдан бери алдына эч кимди сала элек. Өткөн жылы Ленин ордени менен сыйланды. Быйыл минтип депутаттыкка көрсөтүлүп жатат. Эр эмгегин эл жебейт деген ушул...

* * *

Мен өзүмө келген кат-кабарды такай институттун өзүнөн алуучумун. Батыш эжем экөөбүз студенттер менен фоеде турсак артыбыздан өтүп бараткан студенттин үнүн угуп кылчайдым.

- Махабат, сага почтада телеграмма бар экен, алдыңбы?
- Телеграмма! Магабы?
- Ооба, сага.

– Кызык, мага кимден телеграмма келет?! – дедим эжемди карап.

– Алганда көрөсүң да. Анын эмнесине тынчсыздандың? 8-мартың менен куттуктап, курдаштарың жибергендир.

– Жок, эжеке, алыста андай телеграмма жиберүүчү эч кимим жок.

Батыш эжем мени карап жылмайып койгондо, көздөрү сүзүлө түштү. Институттан чыгып, үйдү көздөй бет алдык.

– Кат жазган да эч кимиң жокпу?

Күлдүм.

– Жок.

– Кат жазган эч ким жок дегениңе Батыш эжең ишене койбос. Кат жазгандар бар дечи. Бирок көңүлгө толгону көптүн ичинен көрүнбөйт десең жөнү бир башка. Ачылып турган роза гүлүнө ким эле назарын салбасын. Жигиттердин сугун алып, суусатпаган кыз да кызбы. Ошондой артыкчылыгы үчүн кыз кыз болуп, жакшы жакшы болуп дүйнөгө жаралат окшобойбу. Туурабы?

– Туура, эжеке.

Жолдун кайчылашына жеткенде эжем каруумдан кыса кармап койду.

– Мен бара берейин. Сен телеграммаңды алып кел... Батыш эжемден бөлүнүп жолдо келе жатканда өзүм жөнүндө ойлондум. Ай, эжекем ай, чыны менен эле сиңдирме назар салган эч ким жок болсо керек деп күдүктөнөбү, же мени кантер экен деп сынап жатабы. Ушул акылман аял болбогондо, беш эмес жыйырма бешке окусам да мындай болбойт элем деп ойлоп келаттым. Анан өзүмдүн 23-февралда Майрамбекке башка фамилия менен жиберген открытканы эстеп кызара түштүм. Адамдын оюна келбей турган иш. Кимден деп ойлоду экен. Аны мен кандайча эстеп, эмне үчүн куттуктоо жибергениме да толук түшүнүгүм жетпеди. Кыздар укмуш экенбиз деги. Мени ушундай ишке барат деп кимдин оюна келсин. Ошол мезгилде кимдир бирөө мени катуу жөөлөп өттү. Оюмду бирөө

жулуп кеткенсип, сынган айнектей бычырап кетти. Ачуум келе түшүп, көзү жок кандай неме деп айтканы артыма бурулуп карадым. Менден анчалык алыс эмес жерде күлө карап турган Сандарбекти көрүп, күлүп жибердим.

— Мен да ким экен десемчи!

— Алдыңда келаткан кишини көрбөй, өзүңдү жогото кимди ойлоп бараттың эле?

— Сени ойлоп баратканмын.

Жигит шыйпактап тийише сүйлөдү.

— Шылдыңдайсың ээ.

— Эмнеси шылдың? Ырас айтып жатам.

— Жездең турганда, биздей майда-чүйдө кишилерди көзүңө илмек белең?

— Эмне, жездем жаман кишиби?

— Жаман деп жаткан ким бар?

— Коё бер, колумду.

— Жездеңди айтсам ачууланасыңбы?

— Кызык. Эмне эле кайта-кайта жездең-жездең дейсиң?

— Деги жездеңди жакшы көрөсүң ээ?

— Ооба, жакшы көрөм. Дагы айтарың барбы?

— Жок.

— А болуптур жок болсо...

Мен почтага кирип кеттим. Сегизинчи март майрамына карата чыгарылган ак роза гүлдүү бланкага жазылган телеграмманы колума алып, ичин шашып ачтым. «Майрамбек» деген сөз көзүмө биринчи чалдыкты. Колумда турган кагаздан от чыгып кеткенсип, андан урган ысык жалын удургуй түшүп, жүрөгүмдү аралап барып, анан бүткүл денемди каптап өттү. Бул кайсы Майрамбек болуп кетти, дедим көргөн көзүмө ишене бербей. Майрамбек аттуу өзүм тааныган кишилерди эсиме түшүрө баштадым. Бирок мен өзүм билген Майрамбектен башка, бир да кишинин атын канчалык издесем да табалбай койдум. Үйгө келгенде эжеме эчтеке дебесем да өзү сурады.

— Телеграмма кимден келиптир?

– Ким жибергенин өзүм да билбейм.

– Тааныбаган киши жибериптирби? Аты-жөнү жок бекен?

– Бар. – Майрамбек деп айтуудан даай албай, телеграмманын өзүн сундум эжеме.

– Майрамбек дейби? Охо, Жетөгүздөн жиберилиптир. Жетөгүз деген сөздү окуган эмесмин. Эжемдин айтканынан улам Майрамбектин телеграммасы экенине эми анык көзүм жетти. Чындыгында андан мындай телеграмма алам деп ойлогон эмесмин. Батыш эжемдин алдында айыбым ачылып бараткансып, жаңы байланган фартугумдун этегин чогулта кармап, кош колдоп мыжый бердим. Эжем биздин жаныбызга, бир газетаны жая кармап келаткан жездеме кайрылды.

– Эламан, сен билесиңби, Жетөгүздө канча Майрамбек бар?

Жездем көз айнегин чыгарып, колуна алды.

– Канча Майрамбек деген эмнеси? Мен бир эле Майрамбекти билем. Өзү деле биздикине келип-кетип жүрбөйбү. Гүлай абысыныңдын инисин билбей калдыңбы?

– Ии, аны билем дечи. Андан башка Майрамбек жок дедиңби?

– Мына, бул баланы таанычу белең?

Жездем газетаны эжеме сунду. Эжем сүрөткө тигилди.

– Ии, катыгүн, Макеним турбайбы! Мен дагы ким экен десем.

Тамак ичип жатып көзүмдүн кыйыгы менен столдун үстүндө жаткан газетадагы Майрамбекти эжем менен жездеме байкатпай уурдана карайм...

Ал түнү тамактан кийин эчтеке окугум да, эчтеке жазгым да келбеди. Эс алуудан башка иштей турган иш жоктой сезилет. Телевизор да көрбөдүм. Бөлмөмө келип, төшөгүмдү салып жатууга камындым. Халатымды чечип, жарыкты өчүрдүм. Ой, бул эмнеси! Үйдүн ичинде ары-бери жылып мени ээрчий тийген шооланы көрүп, жалт бурул-

дум. Жарык мага таамай түшүп турду. Ары бассам ары, бери бассам бери ээрчийт. Эжем менен жездеме айтсамбы деп ойлодум. Эшикке жаңы жеткенимде терезе акырын чертилди. Айнектин ары жагынан «Махабат» деген эркек кишинин үнү кулагымды сайып өттү.

– Сиз кимсиз?

– Мен, Айдармын, Мыкат! Сенде бир эле ооз сөзүм бар эле. Ал терезенин ачык форточкасына жете көтөрүлгөндө далдайган зор дене айнекти бүтүндөй жаап калды. Ачууга буулдум.

– Эмне болгонсуз, түн жарымында бирөөнүн терезесине асылып. Кетиңиз азыр сыйыңыз менен. Болбосо эжем менен жездемди ойготом. Милицияга биздин үйдүн жанында бир хулиган жүрөт деп телефон чалам. Сизге жагабы ушул?

– Адамдын убал-сообунан коркпосоң каматып сал азыр. Же Айдарга убал жок деп турасыңбы. Кечтен бери сени сыртка чыгар бекен деп күтө берип, тоңуп калмак болдум.

– Эмне келдиңиз? Күдөрүнүздү менден үзүңүз деп канча жолу айттым. Же эр жигитте ар-намыс болбойбу?

– Кийин бекер эле аша чаап, катуу айткан экенмин деп өкүнүп жүрбө, кечирип кой байкеси деп суранып калба.

– Аны убагында көрө жатармын.

Эжемдер жаткан бөлмөнүн эшиги ачылгандай болду. Чуркап барып төшөгүмө кирип, чүмкөнүп калдым.

– Ким менен сүйлөшүп жатасың?

Эжем лампочканы күйгүздү.

– Айдар!

– Айдар? Ал кайда жүрөт?

– Терезенин ары жагында турат.

– О-о-й, куураган бала десе. Түңүлбөгөн кандай неме эле, катыгүн. Көрсөң, жети түндө темтеңдеп. Кеттиби?

– Билбейм.

– Жатып эс ал эми. Эртең эрте турасың. Саат да бирге жакындап калды. Э кокуй, терезенин пардасын тартып койбойсуңбу анан.

Батыш эжем парданы тартып, жарыкты өчүрдү. — Мен көпкө чейин уктай албай жаттым. Көзүм илинип баратса эле терезе чертилип кеткенсыйт. Айдардын үнү угулгансыйт. Мени чакырат. Чочуп ойгоном. Айдар терезе менен терезе болуп дагы эле баякы жерде тургандай болот. Уйкусоонун ортосунда кулагымды басып жууркандын жакасын тартып, башымды катам...

Эртең менен Батыш эжемдин муздак алаканы маңдайыма тийгенде ойгонуп кеттим. Ордумдан учуп турдум...

Институтка жаңы жетип, эшикти ача бергенимде арт жагымдан мени чакырган үндү угуп, колумдагы каалганын туткасын кармап токтодум. Сандарбек экен. Менде кандайдыр зарыл жумушу бар немедей, тепкичтен чуркап чыгып келатканын көрүп, жумушу болсо келер деген ой менен ичкери кирип кеттим.

— Саламатпы, Мыкат!

— Саламатчылык.

Кол алыштык.

— Эмне көзүң киртийип калган?

— Киртийип калыптырбы? Кеч жаттым эле.

— Актанбай эле кой. Чыныңды айтчы, жездеңби же Айдарбы?..

— Эмне деп жатасың? Ириген ооздон чириген сөз чыгат. Колун силкип жибердим. Пальтомду чечип, башымдагы кубанкамды гордеровкага өткөрүп, бет маңдайымда турган чоң күзгүнүн алдына келип жакаларымды түзөп, прическамды оңдогон болдум. Сандарбек ыржандап күлдү:

— Тамашаны билбейсиңби?

— Тамашанын тамашасы бар. Бирок жездем сага тамаша эмес да. Мындан ары ойносоң да, ойлоп сүйлөп жүргүн жолдош. — Бурулуп бастым. Сандарбек мени колтуктап алды.

— Кечирип кой, бардыгы тамаша. Айдар сага записка берген. Ошону берейин деп эле.

— Тарт колунду.

- Урушпачы деги.
- Кана, Айдардын каты?
- Мынакей бийкеч.

Ошол замат колума тийген конвертти үч-төрт бөлүп ортосунан айырдым да, урнага ыргытып жиберип басып кеттим. Сандарбектин оозу ачылды. Ар жактан колтугуна китеп кыскан жездем кабинетинен чыкты.

– Эмне кечиктиң?

Саатымды карадым.

– Кечиктимби?

Экөөбүз катарлаша бастык. Кылчайып артымды карарым. Сандарбек залдын ортосунда бизди тиктеп туруптур. «Акмак» дедим ичимден жийиркене. Аудиториянын эшигин жездем ачып, мага жол берди. Студенттер орундарынан дүр деп турушту.

* * *

Кыз бала бойго жеткенде анын азабы да, асылы да көп болуучу неме окшобойбу. Айдардын ала качам деген сөзүн укканбы же башка бирөөлөрдөн шек санайбы, айтор, эжем менден тынчсызданып жүрдү. Институтта түнгө чейин кармалып калган учурларымда эжем келип, өзү келалбаса жездемди жиберип мен чыкканда күтүп алыша турган болду. Жездемдин келишин каалабайм. Сандарбек айткан ушактан корком. Бирок бул жагымсыз сөздү канчалык чынчыл, канчалык ачык болгонум менен эжеме оозум батып айталган жокмун. Эстеген сайын ичимден сызып, купуя кайгыга түшөм да турам. Бул үйдөн кетип калууну да ойлойм. Бирок эмне деген шылтоону таап, өзүмдү бул жакшы адамдардан оолактатуум керек эле? Кантип? Же турмушка чыгып кетишим керекпи? Бир кезде ойлоп жүргөн опасыз ойлор кайра баштан көңүлүмдү бороондой сапырат. Мага сөз айтып жүргөн жигиттерди көз алдымдан өткөргөн болом, аларды сынайм. Мага кимиси ылайык

болор эле деп ойлойм. Жар болууга жарай турганын издейм.

Майрамбек эсима түшкөндө шыбактын арасынан жаңы ачылган көктөмдөгү жалгыз түп жоогазынды көргөн сыяктуу көңүлүм эргий түшөт. Эмне үчүндүр ал бардык адамдан бийик тургандай, андай жигит кыргыз жергесинде жоктой болуп сезилет мага. Анын оттой күйгөн сурмалуу кой көзү көз алдымда жалдырайт да турат...

Агитпунктта эртеңки шайлоого карата акыркы даярдыктар көрүлүп жатты. Эки күндөн бери тынымсыз чуркап жүрүп, толук эс албагандыктанбы, иштен бошой түшкөндө диванда олтуруп көзүм илинип кетиптир.

– Махабат, – деп ийнимден тарткан округдук шайлоо комиссиясынын председателинин үнүнөн чочуп кеттим. – Сиз катуу чарчадыңыз окшойт. Түнкү саат үчкө чейин бошсуз. Үйүңүзгө барып эс алып келиңиз.

– Чарчаган деле жокмун, Николай Семенович, силер иштесеңер мен кетип калсам жакшы болмок беле?

– Сиз жасай турган эч нерсе деле калган жок. Дежурныйлар бир сыйра алмашкандан кийин баарыбыз кетебиз. Сиз бара бериңиз...

Тышка чыксам Зайра, Бермет, Эркингүл баш болгон бир топ кыз институттун алдынан жолугушту. Алар менен кажылдашып олтуруп, үйдөн өтүп кетиптирмин. Бирок эч кимге айтпаганым менен Майрамбек деген бир күч мени почта жакка жетелеп бараткан болучу. Шатыра-шатман болуп почтага чогуубуз менен кирдик. Кыздар менен кезекке турдум. Алдымда турган Турсун мага бурула карап, күлүп койдү.

– Сен кат-кабарды институттан алуучу эмес белең. Же довостребованиеге кат жазуучу алыстан жигит күткөнсүңбү?

– Күтсө эмне экен? – дедим студенттик книжкамды кат берүүчү кызга узатып.

Эми эле көөдөнүмдө жан алакетке түшүп, чабактай туйлап жаткан жүрөгүм «Сизге кат жок» деген жоопту угуп солгундай түштү.

Кыздар менен тышка чыкканымда коштошпой кетип баратканымды байкап, почтанын алдында токтоп калдым. Жолдошторумдун жапырт мен жакты карап турганын көрүп оң колумду көтөрүп, манжаларымды кыймылдатып койдум. Жолдо келатып эртең өтүүчү шайлоону эстеп, көңүлүм жайлана түштү. Денемде кандайдыр бир белгисиз кубанычтын зери ойноп турганын билдим. Ырдагым келет. Кимдир бирөөнү сагынгансып, алда кимди күткөнсүйм. Ушул таңдын атышы менен көптөн күткөн бакыт кушу учуп келип колума конуучудай болом. Сүйүнөм, кубанам.

Көчөнүн бурулушуна жеткенде эсиме күтүүсүз жерден бир ой түшүп токтоп калдым. «Ах, мен жинди, — дедим эрдимди тиштеп, эмне үчүн Майрамбекке куттуктап телеграмма жиберген жокмун?!» Артымды кылчайып карадым. Почтадан кыйла узап кеткенимди билип, кайра барсамбы, жиберсемби же жибербесемби деп, эки анжы болуп турдум. Ансыз деле үйгө чукул келип токтоптурмун. Эламан жездем пиджамачан, жылаң баш дарбазанын алдында турат. Жанында атам. Сүйүнүп кеттим. Чуркап келип мойнуна асылып, чекесинен, анан мурдунун учунан өптүм. Атам саамайымдан шуу жыттады. Экөөбүз көрүшүп бүтүп, бири-бирибизди тиктешип токтодук. Көздөрүнөн да, уурттарынан да кубанычтын толкуну төгүлөт.

— Сени сагындым, атаке! — Башымды ийинине жөлөдүм.

— Кичинекей королум. — Атам сол колу менен жаагымдан сылап, төбөмдөн жыттады. — Сенсиз мага өмүр да, жашоо да көңүлсүз экен. Эки жылдан бери көнө албадым го, кызым...

Пальтомду чечип жатсам атам аркы үйгө кирип баратып, кылчая карады.

— Эжеңди жалгыз күйпөңдөтпөй, жардамдашып жибер, садага.

Эжем, жездем экөөбүз жакшы көргөн мантину түйүп жатыптыр. Биринчисин эчак касканга салып, отко коюп коюптур.

– Эжеке, калганын мага бериңиз.

– Бүттүм садага. Тарелка, вилкаларыңды коюп, даярдай бер.

Тамак алдыга келгенде эки-жагымды карабай туруп, эки-үч мантину катары менен жеп жиберип көөдөнүмө тиреле түштү. Эжем табактагы мантидан алып, атамдын алдындагы тарелкага, анан меникине үйө салды.

– Жей кой, ашкабак мантину жакшы көрүүчү эмес белең. Жайнак аба, алсаңыз.

Атам чалкалап, көөдөнүн кере дем алды.

– Мантиң манти экен айланайын, ыкыя түштүм. Бара турган жер калбай калды...

Тамактын артынан малинадан кайнатпай тартылган варенье менен бир-эки чыныдан чай ичтик. Атам дасторконго рахмат айтып, эжем менен жездемден уруксат сурады.

– Качан болсо эле шашып жүрөсүз. Конуп кетиңиз.

– Махабатымды көрөйүн дегенмин, көрдүм. Анын үстүнө эртең шайлоо.

Байкуш атам ар дайым мени көргөнү, мени менен учурашканы келет. Чын эле сагынат окшойт. Атамды үчөөбүз тең узатып чыктык. Кайра келип, жездем экөөбүз шахмат ойноого олтурдук.

– Атаң өтө баласаак киши ээ, Мыкат. Бир сөз айтсам, капа болбойсуңбу?

– Айтыңыз, капа болбойм.

– Капа болбосоң, ал кишиден акча алып эмне кыласың. Жаш балдары бар, өздөрү оокат кылсын.

– Албайм десем болбойт... – Жездемдин сөзүнө жыгылып калдым.

– Өз стипендияң өзүнө жетет. – Жездем колундагы пешканы жылдырды. – Атаңдын айтканын уктуңбу? Кызым

Лениндик стипендиантка болгондон бери боюм өсүп, төбөм менен көк тиреп тургансыйм. Эл ичинде бараандуу өңдөнүп калдым дейт.

Пешканы кол учум менен басып, кандай көчөрүмдү ойлонуп тургам. Жездем унчукпай калды. Мен атамды ойлоп, алагды болуп кетиштирмин. Жездем дагы жүрдү. – Ырас эле атам мурдагыдан ачылгансып, жашаргансып да калыптыр. Ушунун баары мен үчүнбү?!..

– Кана, көчпөйсүңбү Махабат?

– Азыр...

Уктаганы жатып да Эламан жездем менен Батыш эжемди ойлойм. Деги ушулар эрди-катын өңдөнүп чаң-чуң болушат болду бекен? Ушунча убактан бери бирге жашап жатып, бири-бирине кабак бүркөгөнүн көрбөйм. Мени өз кызындай көрүшөт. Бой көтөргөндү да билишпейт. Экөө бирдей адамга жакшылыктан башканы ойлобойт. «Жетим жүрүп жетилгемин», – деп калат жездем. Ушунтип жатып өз айылыбыздагы Төрөбай деген аганын сөзүн эстедим. Эрди-катынды бөлүштүрүп жатканда: «Бир жаманга бир жакшы, бир жакшыга бир жаман», – деп эркек менен ургаачынын жаманын жакшысына, жакшысын жаманына чабыштырат имиш. Тагдырды таразалап жаткан олуя катуу чарчап кеткендиктен «Бир жакшыга бир жакшы» же «бир жаманга бир жаман деп оозунан чыгып кетер имиш. Ошон үчүн эки жакшы кемде-кем баш кошот деген сөз айтылып калган дейт. Эжем менен жездем ошондой кемде-кем кезигүүчү асылдардан болсо керек. Мезгил жетип турмушка чыгып калсам, ушулар сыяктуу ынтымактуу жашасам деп ойлойм. Күйөөмдү Батыш эжеме окшоп сыйлап турууну эңсейм. Адегенде түшүнбөй Батыш эжем жездемден коркот экен деп ойлоп жүрүптүрмүн. Көрсө, сыйлагандыгынан, сүйгөндүгүнөн көзүнүн агы менен тең айланат тура. Эжемди кызматтагы мүнөзү менен үйдөгү мүнөзүн ажырата албайсың. Кызматташтары менен студенттерге жасаган мамилеси да жибектей жумшак. Чоңду чоңдой,

кичүүнү кичүүдөй сыйлайт. Ар дайым бир калыпта, токтоо жүрөт. Башкалар сыяктуу орду жок жерден шаңданып да кетпейт. Ашык сүйлөгөндү да каалабайт. Шарты келгенде маңызын чыгара, көңүлгө түшүрө сүйлөйт. Ал эми эжемдин үйдө, жездемдин жанында тургандагы мүнөзүн карап олтуруп ичинден элжирей бересиң. Кыргыздын карапайым келиндеринин жакшынакай сыпайкерчилиги, тар-ткынчаактыгы, кичипейил, элпектиги, жаракөрлүгү эжемдин жүзүнөн да, мүнөзүнөн да жаркырап көрүнүп турат. Көшүп кетиптирмин.

...Майрамбек экөөбүз жетелешип Көкжайыкта бараттык. Бет маңдайыбызда бир кичинекей дөбөчө турат. Жигит колумду коё берип кыйма-чийме жыш өскөн кызылтазыл гүлдөрдү жапыра басып, мага жапайы ак розаларды издейт. Майрамбек жаңыдан эле бүр байлап келаткан бир түп жапайы розанын жанына келип эңкейди эле, гүлдөр анын колуна өзү үзүлүп, чогуусу менен келди. Анан бардыгы жан кирген немедей көз ирмемде туш-тушунан чанактар пайда болуп, андан жарылган ак розалар бажырай түштү. Мен буга чейин мынчалык ачылган сулуу, жыттуу розаларды көрө элек болучумун. Тоого да розалар өсөт экен ээ, — дейм жигитке.

— Сага берейин деп атайы айдап койгомун, ушул Жүрөктоого.

— Жүрөктоо дейсиңби? — Тоолорду таңдана карадым.

— Ооба, жүрөккө окшош бекен? Менин жүрөгүм да ушул тоолордо! — Майрамбек гүлдөрдү мага сунат. Алгын Махабат, ал. Мен сени гана сүйөм. Ушуга түшүнөсүңбү?

Окуудан кечиккенимди эстей коюп, кетейин деп ойлодум. Тоодон жерди карасам башым айланып кетти. Жигитти кош колдоп кармай калып, жанымдын бардыгынча коркконумдан кыйкырып жибердим.

— О-о-о-й, жыгылд-ы-м, жы-гыл-д-ы-м. Чочуп ойгондум. ...Ошол күнү мен Майрамбекке баатырдык кылып, өз атым менен жазылган биринчи телеграмманы жибердим.

Шайлоо участкасындагы ызы-чуусу көп тополоңдуу сааттар мага өзгөчө жагымдуу да, көңүлдүү да. Бул күнү мен жалгыз гана Майрамбек үчүн иштеп, Майрамбек үчүн күлүп, Майрамбек үчүн жашап жаткандай сыяктанам. Аны менен кошо бактылуу болгондой сезем өзүмдү...

Биз бюллетендерди саноону аяктап, жыйынтыктоо баракчасына колубузду коюп бүткөн кезде кимдир бирөө эшикти ачып кайра жапты.

— Эламан Орозович! — деп жанталашып кеткен председателдин үнүн угуп селт эттим. Мени күтүп келген экен деп ойлодум. Жездем кайра кирди.

Бардыгы орундарынан тура калып, учурашып жатышты.

— Балдызыңызга келсеңиз керек. Азыр бүтөбүз. Олтуруңуз, Эламан Орозович.

Жездем жалын дал ортосуна келтирип кыска тигилген кулун тонун кийип алыптыр. Башындагысы да кулундун терисинен тигилген окшош тумак. Шайлоо комиссиясынын мүчөлөрүнүн көздөрү жездемден мурда үстүндөгү тону менен тумагына түштү.

— Эламан Орозович, тонуңуз мыкты тон экен. Жаңы алгансыз го, — деди олтургандардын арасынан бирөө.

— Өзүм да жаман болбосом керек.

— Албетте.

— Ушул жердеги дүкөндөргө түшүптүрбү? Баасы канча экен?

— Жыйырма үчүнчү февралда аялым тартуу кылган. Ал киши өзү тигиптир.

— О-х-о-о, Батыш Иманалиевнанын ушундай да өнөрү бар беле?! Жакшы, жакшы. Тим эле заказ менен тигилгендей, Эламан Орозович.

— Ушундай жакшы аялга да арман кыларсыз, ээ?!

Жездем каткырып күлдү.

— Чын эле менин аялым жакшы кишиби?

— Жакшыны жакшы деш керек. Көрүнгөн аялдын баары эле Батыш Иманалиевна боло бербес. Эмне үчүн антип сурадыңыз?

– Ажырашсамбы деп жүрдүм эле. – Күлүп желкесин кашыган болду.

– Оо, коюңузчу. Батыш Иманалиевнадан артык аялды жер шарын жети айлансаңыз да таба албассыз.

Жездемдин тамаша сөзүнө түшүнүп турсам да ичиркене үштүм. Сандарбек өңдүү чуу кулактар укса, чын эле ректор аялын кетиргени жүрүптүр, өз оозунан уктук деп айтары да, балким, бышык эле.

– Койдум, койдум, – деди жездем менин жаныма келип токтоп. – Өмүрүм Батышым менен эле өтсүн. Балдызым мени жаман көзү менен карап, ыйлап жибергени турат. Бардыгы тамаша. – Мага эңилип көзүмө карады. Чарчаган түрүң жок го. – Баса шайлооңор кандай өттү? – Жездем түзөлө калып, председатель жакка карады.

– Жаман эмес. Жараксыз, каршы чыккан бюллетендер жокко эсе.

– Куттуктайм.

– Рахмат, Эламан Орозович.

– Мыкатка руксат бересиздерби, же...

– Руксат, руксат, кете берсин. Балдызыңызга шайлоо комиссиясынын мүчөлөрүнүн атынан алкыш айтып коюуга руксат этиңиз. Эмгегин баалабай коюуга болбойт. Эжеси Батыш Иманалиевна эмеспи...

Эртең менен саат ондон өткөндө ойгондум. Ордумдан туруп, кыңылдап ырдаган бойдон барып терезенин пардасын тартып, форточканы ачтым. Колумду желкеме алып муздак абадан көөдөнүмдү кере дем алып тура калдым. Анан спорт костюмумду кийип, төшөгүмдү жыйнап коюп, ачык абага чуркап чыктым. Биринчи эле короонун ортосунда турган турникке келип асылдым. Гимнастикадан кийин короонун ичинде чуркап жүрдүм... Душка киргенде жамгырдай нөшөрлөгөн муздак суунун алдында денем муздагыча бирде бетимди, бирде көөдөнүмдү, бирде далортомду тосуп ырахаттанам.

Суудан чыккандан кийин гана кардымдын катуу ачып турганын билдим. Тамакты газга коюп, кайсандап буфеттин ичин аңтара баштадым. Бир колума стакан, бир колума бутылкадагы каймакты алып, столдун жанында тикемден туруп иче баштаганымда терезе чертилди.

Бурул экен. Чуркап чыгып дарбазаны ачтым. Кучакташып өбүшө кеттик.

– Батыш эжемден сурасам сени үйдө эс алып жатат деди. Шайлоодон кутулганга боюнан бошогон аялдай боло түшсөң керек, ээ.

– Боюнан бошонгон аялдын кандай абалда болорун сен билбесең, мен биле элекмин. Шайлоонун ийгиликтүү өткөнү жеке эле мен үчүн эмес, бардык адамдар үчүн жакшы болду.

Бурул мостоюп, мени карап турган болучу.

– Мен эмне, тууп жүрүптүрмүнбү. Кызык сүйлөйсүң... Мойнуна асыла кеттим.

– Тамаша кылууга болбойбу. Деги акыры төрөйбүз го, досум.

Бурул шаңкылдап күлдү.

– Төрөрүмдү эстесем күйөөгө такыр чыккым келбейт. Сенчи?

– Ал жөнүндө ойлоно элекмин. Бирок ургаачы болгондон кийин балалуу болуу да керек го дейм.

– Сенин эжең төрөбөйт ээ. Баласы жок болсо да бактылуу да, эстүү да аял. Мен эжени абдан жактырам.

– Жактырбаган ким бар дейсиң. Акылдуулук жагынан Батыш эжемдей болсом деп ойлойм.

– Сен да так эле менин оюмдагыны айтпадыңбы. Баса, Махабат, мен сени конокко чакырып келдим. Батыш эже руксат берди.

– Баралбайм. Сабактан артта калдым. Окушум керек.

– Барасың.

– Барбаймын.

Биз ушинтип жатканда эжем да келип калды. Бурул алдындагы тарелкасын ары жылдырып, даттанып кирди.

– Мыкат барбайм деп жатат, эжеке.
– Эжемди бетиңе кармабай эле кой. Ансыз да чарчап турам.

– Үйүң кайда эле, Бурул? – деди эжем колундагы сумкасын коюп.

– Бул эле жерде, «Өрнөк» колхозунда.

– Кайсы, Жетөгүздүн «Өрнөгүбү?»

– Ооба, ошол.

– И, кокуй, өзүбүздүн айыл тура.

– Мен Эламан байкемди, сизди жердеш катарында билем.

– Сен билгениң менен мен биринчи угуп олтурам. Байкең кайдан билет, айылга анда-санда барабыз. Жакын туугандары жок эмеспи.

– Ооба, уккамын. Акылбек агайдыкына барып каласыздар кээде.

– Жакшы, жакшы, Эламан агаңа карындаш болот турбайсыңбы? Мурда эмне үчүн айткан жок элең. Мындан ары келип-кетип тур.

Акылбек агай менен «Өрнөк» колхозунун кабарын укканда менде бир башкача толкундоо пайда болду. Эмне үчүн барбайм деп айттым. Мен Бурулдун үйүнө барсам эле Майрамбекти көрүүчүдөй болуп турдум.

– Эжеке, Махабатты бар десеңиз. Эртең менен эрте биринчи автобус менен жүрө беребиз.

– Барсын. Бирок жалгыз-жарым болуп, өзүңөрчө ээн баш баса көрбөгүлө.

– Кадырыңыз жан болсун. Ал жөнүндө ойлобой эле коюңуз.

– Мыкат, барып кел кагылайын. «Чакырган жерден калбагын, өзүң басып барбагын» деген сөз бар эмеспи. Букендин бөбөгүнүн жашка толгон күнү экен. Мына бул сумкада алып баруучу белегиң бар. Өзүң да шайлоо деп күнүтүнү чуркап жүрүп, чарчап бүттүң. Абага чыгып кичине сергип келсин деп жатам.

Макулдугумду билдиргенсип күлүп койдум.

Жолдо катар Бурулдун оозунан Майрамбек жөнүндө сөз чыгар бекен деп канчалык күтсөм да, андай болгон жок. Кыздын өзү жөнүндө, өз үй-бүлөсү жөнүндө сүйлөгөн сөздөрү тузу жок боткодой болуп, мени тажатып да жиберди. Чыдабай өзүм сурадым.

– Силердин айылдан, бир чабан депутат болду ээ?

Бурулдун сөзүн ушунтип буздум.

– Ооба, ооба. Майрамбек деген чабан жигит депутат болду. Биздикине келсе көрсөтөм сага. Сонун жигит...

Коноктор көп чакырылыптыр. Жаштар өзүнчө бир үйдө уу-дуу. Мен Майрамбекти күттүм. Бирок ал келген жок. Көпчүлүктүн ичинде үйүрүнөн бөлүнгөн жабагыдай бейтаныш кишилерден жатыркап, көңүлсүз олтурган жалгыз мен. Комуз чертилип, сармерден кызый баштаган кезде эшикке чыгып кетүүнү ойлодум. Ордумдан козголуп турайын деп баратсам, жанымда мени менен келгенден бери тийишип сүйлөп олтурган ак жуумал, арык чырай жигит колумдан кармады.

– Кайда барасыз! Эшикке чыгууга руксат жок.

– Коё бериңиз эми, чыгарбасаңыз чыгарбаңыз.

Менин бет маңдайымда олтурган боз бостон костюмдун ичинен көгүш нейлон көйнөк кийген кара каш жигит экөөбүз тиктеше түштүк.

– Кана, Түлкүбек баатыр, заулдат, – деди ал жанындагы жигитке көз кысып. – Жүрөгүң жок немесиң го, ыя?

Ар жакта олтургандар сөзгө аралашып кетишти.

– Төө тукумун берүүчүдөй болгон бечара десе. Бол эми.

– Ырдоочуларга кезек бересиңби же чыныны кармап олтура бересиңби? Кызык экенсиң.

Тигил мени менен оро-пара олтурган жигиттин сөзүнөн улам, ырдай албай жаткан жигиттин аты Түлкүбек экен деп ойлодум. Эгер мага кезек келсе эмне деп ырдайм. Билген ырларымдын ыңгайлуусун эстей албай жаттым. Жигиттин коңур үнү угулду:

Ак жибек сенин көйнөгүң,
Айлымдан сендей көрбөдүм...

– Бали! Бали! – Сүрөөн дүүлдөй түштү. Жигит ырынын калган эки сабын тыныгуудан кийин кайра улады:

Көл үстүндө көп аккуу,
Көңүлүм келбейт башкага.

Үйдүн ичи кыраан-каткы күлкүгө толду.

– Ой, бали, ушундай эле дейм да.

– Быйылкы ырдын алды болду сеники.

Манаттай кызарган Түлкүбек дасторкондун үстүнөн ырчыныны биз тарапка сунду.

– Кимге берип жатасың? – деди жигиттердин бирөө.

– Алдагы чоочун карындашка.

– Андай болсо туруп кайра ырдап сун.

Менден жогору олтурган жаш келин Түлкүбек ары караганда эликтеп койду:

– Булоолонгон байкуш колго түшкөнсүгөн. Тим койгулачы кыйнабай.

– Майрамбек келбес болдубу эми? – деди кимдир бирөө.

– Жибербей коюшту. – Улага жакта олтурган эткээл кара жигит калпагын желкесине жылдыра берип, жооп берди.

– Кап, Майрамбек болгондо эмне, олтурушту көркүнө чыгарат эле. Эсиңерде болсун, эртең чогуубуз менен барып куттуктап коёлу. Сунуш киргизген кыздын сөзүн коштогон үндөр угулду.

Эң эле назик сүйлөгөн неме экен. Анан калса жаз алды менен бүрүн ачкан жаш чырпыктай болгон келбетине жарашып, кийген кийими да нары кымбат, нары таза. Коюу кара чачын желкесине асемдеп түйгөн калыбында жылаңбаш олтурганы ак жуумал жүзүнө да, өзүнө да жарашып сындуу. Күлмүндөгөн тегерек кара көздөрү мага сырдуу туюлат. Ал ушул учурда Майрамбекти эстеп көлдөй толкуп, бакытка балкып, аны сагынып олтургандай өз ичиден кооптоном...

Түлкүбек ордуна туруп, жаштардын арасынан мени көздөй ырдап келатканын түшүмдө, уйку соонун ортосунда көрүп жаттым. Күлкү аралаш үндөргө аралашып жигиттин ыры алыстан угулгансыйт. Мен бул учурда Майрамбек менен Жүрөктоого чыгып, жапайы розаларды таңдана карап турган болучумун. Колдор шатырап чабылганда артымдан ийилип, чынысын кош колдоп сунуп турган жигитти көрүп кыялым бытырап кетти...

Жалпы тыныгууга чыккан бойдон мен тышта калдым.

— Бурул, — дедим жанаша басып келаткан курдашымдын ийинине колумду коюп. — Алиги төрдө олтурган жашыл жемперчен сулуу ушул айылдык кызбы?

— Кыз эмес ал. Азыркы сага чыны сунган жигиттин келинчеги. Күйөөсү экөө тең мектепте иштешет.

Бурулдун сөзүн угуп, жеңилдене түштүм. Огородго кирип баратып, тоо тарапты карап токтой калдым. Айдын аппак нуруна бөлөнгөн Жетиөгүздүн бийик аскалары алабуурул тартып, алда кайдан заңкаят. Тетигил жылдыздуу ачык асмандын алдында уузга тойгон кулундай терең уйкуда жаткан Көкжайыктын атыр жыттуу түндөрү Майрамбектин өзүнө гана таандык сыяктуу элестейт. Баякы түшүмдө көргөн Жүрөктоо кайсыл жагында болду экен деп ойлодум.

— Түн сонун болуп турат ээ? — Бурул менин суктанып турганымды билгендей жылмайт.

— Жүрөктоо деген тоо барбы ушул жакта? — деп сурадым мен.

— Кайсы? Алиги курортко кире бериштеги Кызылжарды айтасыңбы? Аны Жүрөктоо дебейт, «Жарылганжүрөк» деп айтышат.

— Аны билем. А Жүрөктоо деген өзүнчө тоо жокпу?

— Уккан эмесмин. Баса, Мыкат, Майрамбекти көрөсүңбү?

— Келиптирби?

– Активдер менен тигил чоң үйдө олтурушат. Жүрү, терезеден көрсөтөйүн.

Экөөбүз бутубуздун учу менен дабыш чыгарбай басып келип, терезенин тушуна токтодук. Бурул мага айта электе эле сан кишинин ичинен көзүмө биринчи урунганы Майрамбек болду.

– И-и Кудай жалгап, Майрамбек биз жакты карап олтуруптур. Тигине, тетигил ак көйнөк, кара костюм кийген жигит. Көрдүңбү?

– Көрдүм, – дедим аптыгып. Жигиттин ак көйнөгүнө жарашып, кара кочкул галстугу лампочканын жарыгына чагылышып тынымсыз кубулуп жалт-жулт этет. Ден соолугу ашып-ташып, жадырап-жайнап турган жаш жигиттин көрүнүшү мурдагыдан бир далай сыймыктуу, салабаттуу өңдөнүп көрүндү көзүмө. Мен көргөндөгүдөн толубураак тартып калыптыр. Субагай жүзү тегерек өңдөнүп, көздөрү оттой күйүп, бийик кабагынын астында тынымсыз балбылдап сүрдүү. Шадылуу манжалары менен алдындагы комуздун бирде кылын, бирде тепкесин кармалап олтурган калыбында үнсүз. Бир кезде Майрамбек башын салмактуу көтөрүп, терезе жакты карай бергенде биз айнектен боюбузду тартып алдык.

– Биздин Майрамбек жакшы жигит бекен, жактыбы көңүлүңө?

– Түзүк көрө албадым.

– Кантип эле.

– Кокус олтургандар байкап калбасын деп жалтандым окшойт.

– Жүрү, анда кайра баралы. – Бурул мени билегимден кармап кайра тартты. Биз терезеге жеткенде Майрамбектин ордунан туруп эшикти көздөй басканын көрүп жалт бердик. Огороддон чыгып, калиткага жеткенибизде Майрамбек бизди көрүп, бурулуп кетти.

Сол каруумдан эки колдоп орой кучактап мага кыналып келаткан Бурул башын өөдө көтөрдү.

– Токтой турчу. О-о-й шумдук, жүрөгүң дайым ушундай согобу?

– Эмне экен?

– Билбейм, жаман коркуп кеттим. Менин жүрөгүмдү басып көрчү, эчтеке билинбейт. – Кыз менин колумду жүрөгүнүн тушуна алып барып басты. – Кандай экен?

– Ким билет.

Ал кайра менин жүрөгүмдү басты.

– Карасаң ай, сокконун. Соо жүрөк мынчалык катуу согот деп уккан эмесмин. Оорубайбы?

– Азырынча сопсоо. Кийинкисин билбейм.

– Карасаң, карасаң, тим эле колумду сыртка тээп дүкүлдөгөндөй болсо бир укмуш...

Эмнеси болсо да шаарга көңүлдүү кайттым. Ал эми Бурул болсо ушул күндөн баштап көзүмө ысык, жүрөгүмө жакын сезилип, ага боор толгой берүүчү болдум. Бул менин Майрамбектин жердеши катары ага жакшы санаалаштыгым болуу керек эле.

Турсунайды көп эстей турган болуп кеттим. Аны ойлогондо жүрөгүм шуулдайт. Энемди да ойлойм. Ал мени жаман көрсө да, туубаса да тутунган эне. Атамдын аялы, түбөлүктүү жолдошу. Ал эми Асан менен Үсөнчү! Турсунайды да эл Жайнактын кызы деп айтышат. Ушундай ойлор эсиме түшкөндө Майрамбекти экинчи эсиме алгым келбейт. Бул сыяктуу адепсиз оорудан оолак болгум келет.

Кокустан Майрамбек экөөбүз бири-бирибизди сүйүшүп калдык дейин. Анан баякы Турсунай турмушка чыгам деп жатып жигитиненби, же өзүнөнбү, айтор, орто жолдо ташжалак калганын ойлосом башым айланат. Кокустан мен жаңылсам Жайнактын кыздары жаман чыкты деген наалат атама калат. Майрамбек менен тим гана таанышып жүрүүнү ойлойм. Жакшы жолдош катары мамиле түзүүгө кантип болбосун. Мен ушинтип Майрамбектин сыртынан көлөкөгө тон бычууга өзүмдү-өзүм аргасыз кылып жаттым.

Жайкы каникул күндөрү эле. Окуу жылы башталарга саналуу күндөр калган. Колхоздо жумушта жүргөн жеримден алдырып келишти. Анткени менин сыртымдан, өзүбүздүн институт жаштардын республикалык слетуна делегат кылып шайлашкан экен. Шаарга келсем, эжемдер самолетко билет алып коюшуптур...

Үйдөн чыгаар алдымда Батыш эжем Гүлай абысынын үйүнүн телефон номерин берип жатып, мындай деди:

– Менин ошол жердеги № 1-ательеге заказ берген пальтомдун квитанциясы Гүлайдын атына жазылган. Эмгиче эчак бүткөндүр. Өгүнкү барганымда акыркы примеркасынан өтүп келгемин. Барганда «Кыргызстан» мейманканасына түшөсүң. Ар бир номерде телефон бар. Ошол жерден звонить эт. Батыштын синдисимин, эжемдин пальтосу даяр болсо ала кетем де. Бизден салам айтып кой. Кечинде алар менен өзүм да байланышам.

– Жакшы болот, эжеке!

Көңүлүмдө Майрамбектин врач эжесин көрөт экенмин деп ойлодум...

Мен мурда Фрунзеде боло элек болучумун. Борбордун бир эсе кооздугуна, бир эсе тазалыгына суктанып басып эле жүргүм келет. Жаштар катуу даңазалап ырдаган Дзержинский бульварын көрүүгө ынтызарланам. Мен өзүм менен бирге конок үйүндө жаткан кыздар болуп, ошол жакты көздөй бет алдык. Мейманканадан бир аз узай бергенибизде «Махабат!» деген үн кулагыма шак дей түштү. Артымдан арышын кере таштап, ылдамдай басып келаткан Айдарды көрүп:

– Бул дагы слетко келген экен, – деп ойлодум. Мончого түшүп чыккан немедей тердеп алыптыр.

– Саламатпы Мыкат, эртеден бери сени издеп жүрүп...

– Жигит колун биринчи мага сунду. – ЦК комсомолго барсам, регистрациядан өтүп кетиштирсин. Уйкаш фамилия

менен бутташтырышкан окшойт, «Ак-Сайда» дегенинен «Ак-Сайга», андан таппай «Киргизияга» бардым. «Кыргызстан» мейманканасы такыр эсимде жок. Көрсө, ошондо түшкөн турбайсыңбы.

– Слетко келдиңизби?

– Жок... И-и баса, слетко келдим.

Жок деп коюп, кайра слетко келдим дегени эмнеси деп ойлодум. Сөзүнүн чын-төгүнүн текшерип жаткансып, көзүнө тигиле карадым. Ысык аптаптан көздөрүнүн агы болор-болбос канталап, каректеринен от бүркүп турган Айдардын сулуучумак жүзү мага кунарсыз көрүндү. Анын бизден ажырабасын билип турдум. Чогуубуз менен мороженое сатуучу ларекту көздөй бастык. Айдар чөнтөгүнөн акча чыгарганча болбой колумдагы кичинекей намияндан тыйын алып, сатуучунун алдына таштадым.

– Мен төлөйүн дебедим беле?

– Сиз болор-болбос нерсеге жаманатты болбой эле коюңуз, – деди кыздардын бири.

– Мен анчалык сараң жигиттерден эмесмин. Керек болсо, кара башымды сайып коюудан кайра тартпайм.

– Марттыгыңызды көрсөтөм деп, көрүнгөн кыздарга башыңызды сая берсеңиз баркыңыз баалуу болор бекен? – Экинчи кыз каткырып күлдү...

– Көрүнгөн кызга башымды саямын дегеним жок, карындаш. Мен Махабат үчүн айтып жатам.

Кыздар унчукпай калышты. Алар Айдарды менин жигитим деп түшүнүшкөнүн дароо билдим... Ошол күнү Айдар мейманкананын алдынан кеткен жок. Орун сураса, бош орун жок деп бербей коюшуптур. Жигит болгон окуяны жашырбастан, менин артымдан кандайча келгенин айтып, залга коюлган диванда катарлаш олтурат.

– Автобустан түшсөм, жездең бирөөлөргө кеп салып жатыптыр. Балдызымды узатып келатабыз деп. Слетко кеткениңди угуп, сенден кийинки самолетко олтуруп келе бердим. Туура кылыптырмынбы?

– Эмнеси туура. Мен сизди артымдан келгин деп чакырдым беле?

– Кой эми, ачууланба. Жүрү киного барып келели?..

– Барбайм. Өзүңүз бара бериңиз.

– Сен барбасаң, мен да барбайм. Мен сен үчүн келдим бул жерге, түшүнсөң. Сен деп жүрүп жинди болуп кетеминби деп жүрөм. Эгер өз ыктыярың менен макул болбосоң күч колдоном го. – Айдар азыркы сөзүн тамашага чалып сүйлөгөнү менен мага чындай туюлду.

– Күч колдонуп, кыз ала качуучу мезгил калган.

– Колундан келбейт деп турасыңбы? Кел, мелдешели?

– Каткырдым.

– Көңүлү жок кишини эч ким ала кача албайт. Көңүлү бар кыз туйламыш болуп туруп, тузакка өзү түшүп берет. Анан зордуктап ала качып келиптир деп чуу түшүп калышат.

– Сен ала качтырбайм дечи!

– Ооз кесири болбосун.

Ары-бери өткөндөр экөөбүздү көздөрүнүн кыйыгы менен карап өтүшөт.

– Келе колунду, мелдешели.

– Мелдешели...

Эртең менен Айдар мени мейманкананын алдында күтүп туруптур. Тамактанууга чогуу кирдик. Буфеттен чыккандан кийин опера-балет театрына чейин келди.

...Айдардан, ойлоп олтуруп чочулай баштадым. Аны менен мелдешкениме өкүндүм. Санаага баттым. Президиумга шайлангандардын тизмеси окулуп жатканын бир билем. Бирок кимдердин шайланганы кулагыма кирбей, бүт ой-санаам башка жакта болуп туруп алды.

– Пржевальский пединститутунан Жайнакова Махабат барбы? – деген эркек кишинин үнү чыкканда ордумдан учуп турдум.

– Мен! – дедим эчтекеге түшүнбөй. Залда олтургандар дуу күлдү.

— Президиумдан орун алыңыз.

Мен өзүмдүн президиумга шайланганымды эми түшүндүм. Башкалардын бардыгы олтуруп калышыптыр. Уялганымдан килем төшөлгөн түз жолдон жыгылып кетүүчүдөй аярлай басып сүрдөнүп келаттым.

Бир кезде блокноттон айрылган бир баракча кагаз колдон колго өтүп олтуруп мага келип жетти. Бир демге өз фамилияма тигилип туруп, кагаздын бүктөөсүн ачтым.

«Саламатпы Махабат! Мен сенин келгениңди азыр билдим. Өзүм да сени келип калар бекен деп ойлогон элем. Кайда түштүң? Мага «Кыргызстан» мейманканасынан орун берген имиш. Бирок үйүм бар да. Келгениме бир саат да боло элек. Самолеттон түшүп, түз эле бул жерге келдим. Анан чыкканда кезигишели!»

Кат келген тарапты бир карап алдым. Ойдо жок жерден Майрамбектин бул жерде олтурганын билип, жүрөгүм опколжуй түштү. Мен караган убакта Майрамбек да мени тиктеп туруптур. Анын маңдайкы тамыры көбө түшүп, жүзү алоолоп, көздөрүнө ысык жалын учкундап, чыкыйыма чыга атылды.

Кызык. Көрө электе көрсөм деп, көргөндө минтип... Аны эмне үчүн эстеп, эмне үчүн күтүп, эмне үчүн сагынып жүргөнүмдү ойлодум. Менин алдымда чечүүчү мезгил сагалап тургандай туюлду. Турсунайдын квартирасына барып, мейманканага чакырып записка калтырганымды эстеп, ага Майрамбекти айтсамбы, айтпасамбы деген ойду чече албай жаттым. Бул кезде Турсунай фабрикада иштеп жаткан кези болучу. Мен барганда ал кызматында экен. Иштеген жерине издеп бардым.

Фабрикага кире бериштеги кичинекей үйдө күзөтчү аял олтуруптур. Ал колундагы окуп жаткан китебин жанындагы столдун четине коюп, көз айнегин чыгарып, мени бурулуп карады. Саламдашкандан кийин Турсунайды чакырып берүүсүн өтүндүм.

— Кайсы цехте, фамилиясы ким?

Турсунайдын иштей турган ишин да түзүк билүүчү эмесмин.

– Фамилиясы Мукамбетова. Кайсы цехте иштерин билбейм, эже. – Ал өз атасына жазылуучу. Аял ийинин куушуруп баратып:

– Мукамбетова дейсиңби? Биздин Турсунай эмеспи?

Аялдын сөзүн угуп кубанып кеттим.

– Ооба, ооба, Турсунай.

– Аны тышта илинип турган портреттердин ичинен көргөн жок белең? Кайсы цехте иштегени жазылуу. Ал фабрикадагы көрүнүктүү алдыңкы кыздардан. Завцех болуп иштейт бизде. Эгер, Турсунай эжең болсо, эмне үчүн билбейсиң?

– Кечиресиз, Пржевальскийден келдим эле.

– Аа, ошондой де. Бирок эжеңди табалбайсың го. Азыр эле сенин алдыңда шаардык комитеттен телефон чалып, издетип жатышкан. Калп айтпасам парткомдун секретары экөө ошол жакка чыгып кетишкендей болду...

Кетип баратып дубалдын бетине илинген плакаттарды, ураандарды, чакырыктарды, ушул жерде иштеген эмгек азаматтарынын портреттери илинген Ардак тактаны көрүп толкундай түштүм. Келатканда көңүл бурбагандыгыма таң калдым. Мен биринчи эле Турсунайдын сүрөтүн карадым. «Т. Мукамбетова, фабриканын алдыңкы жумушчусу, эркектердин сырткы кийимин тигүүчү цехтин башчысы». Кайра-кайра окудум. Турсунайга ыраазы болгондугумдан жүрөгүм толуп турду...

– Жайнакова, сиз сүйлөйсүзбү? – деген суроо угулду. – Тизмеге жазып коёюнбу? – Алды жагымда олтурган жигит кылчая карады.

– Сүйлөймүн, – дедим ордумдан козголо берип.

– Жарыш сөз башталганда, бирден кийин чыгасыз. Сиздин сүйлөгөнүңүздү Пржевальскиде комсомолдун областтык конференциясында уккамын. Жакшы сүйлөгөнсүз.

Кызарып кеттим. Мен жарыш сезгө чыгып сүйлөөнү мурда эле ойлогон болучумун. Колумда атайын жазылган материалым болгону менен блокнотумда сүйлөй турган сөзүмдүн томосу бар болчу. Мен ар дайым ролун күн мурун жаттап алган сахнадагы актерго окшоп айтайын деген оюмду жыйынтыктап шар сүйлөөчүмүн. Уккандар ушундай жөндөмдүүлүгүмө суктаныша турган.

Майрамбек экөөбүз антрактта, тыныгуу учурунда кездештик. Мен анын жанында жаш денем жалындап, бардык олку-солкулукту унутуп койгондой болуп толкундап турдум. Ушул жерде өзүм башта эч качан даамын татып көрбөгөн ырахаттын кучагында термеле бердим. Төшүндөгү Ленин орденинин катарына кадалган депутаттык значогуна карегим кадала түштү. Майрамбек менин оюма дароо түшүнгөндөй, алда немени эстегендей толкундап турганын байкадым.

– Рахмат сага, Махабат, куттуктоо телеграмманды алып, аябай ыраазы болдум. Башка бардык кубанычымдан да сенден алган кубаныч артык болду. Ишенесиңби?

– И баса, жогорку наамыңыз менен дагы бир жолу куттуктап коюуга руксат этиңиз. – Уялыңкы колумду сундум. Жигит серпиле түшүп, манжаларымды шашыла кармады.

– Рахмат...

Биз президиумга кайра келгенде Майрамбек өз ордун алмаштырып менин жаныма келип олтурду. Жарыш сөз башталды. Биринчи кишинин атын атагандан кийин, слетту алып бараткан киши: «Даярдансын Жайнакова», – деп үнүн көтөрүңкү чыгарды. Майрамбек мага ыктала берип шыбырады.

– Даярдандың беле?

Башымды ийкедим...

Трибунага кичинекей блокнотумду кармай чыктым. Айлана жымжырт. Бул жерде менден башка жан киши жок сыяктуу үнүм бирде көтөрүңкү, бирде каалгый түшүп жай чыккансып жатты. Мен өзүмдүн институтум жөнүндө,

студенттер жөнүндө, комсомолдук уюмдун айрым орчундуу жумуштары жөнүндө сүйлөдүм. Окуусун бүтпөй, күйөөгө чыгып кеткен кыздар жөнүндө айттым. Мисалдарды келтирдим. Жаштардын жалпы орто билим алуусуна, өндүрүш менен чарбаларда иштөөдөн качып, арабөк калып жаткан айрым жаштарга токтолдум. Бир кезде колдор чабылып, айлана күүлдөп кетти. Мен токтоп калдым. Тамагымды жасап, стакандагы суудан ууртадым. Залдын ичин кайра баштан тынчтык басты...

Мен сөзүмдү сүйлөп бүтүп, ордума келип олтурганда да колдор тынымсыз чабылып жатты. Майрамбек колумду кысты.

— Куттуктайм. Жакшы сүйлөдүң. Мен мындай болот экен деп ойлогон эмесмин.

— Ракмат.

Биздин алды-артыбызда олтургандардын бардыгы мага көңүл бөлө карап жатышканын байкадым

— Карындаш, оратор турбайсызбы. Өлбөй турган жакшы артыкчылыгыңыз бар экен. Фактыларды келтирип, цифраларды жаңылбай адамдын аттарынан тартып, жаттап алгандай сүйлөдүңүз. Бекеринен Лениндик стипендиантка болбоптурсуз.

Рас эле мен ушунчалык жакшы сүйлөдүмбү деп ойлодум. Майрамбекти карасам анын жүзүнөн да, көзүнөн да кубанычтын, ыраазы болгондуктун кумарлуу учкуну чачырап, талмоорсуй тиктейт мени. Биз слеттон чогуу чыктык. Айдардын келем деп айткан сөзү көңүлүмдө миң кайталанып жатты. Эки жагымды чолуй тиктейм, Майрамбекти сүйсөм да, сүйбөсөм да ушул жерден иренжитип албасам экен деп жүрөгүм дүпөйүл согот. Элдин арасы суюла түшкөндө эки жагын элеңдей карап турган Айдарды көрүп өңүм өзгөрө түштү. Ал мени акмалап турганын дароо билдим. Элдин шарданы менен бул жерден тезирээк узап кетүүнү Майрамбекке кантип билдиреримди билбей муунуп турдум.

— Кайсы жерге барып тамактансак болот? Же мейман-кананын ресторанына кирелиби?

— Ресторанга да кирбейм, тамак да ичпейм. Ракмат.

— Ал эмне дегениң? Экөөбүз жакшы күндө, жакшы жерде кезиккендигибиздин урматы үчүн да тамактанбайбызбы? Ресторанга кирбесек, башка жакка деле барабыз. — Экөөбүз жаңыдан эле театрдан узай бергенибизде арт жагыбыздан бирөө келип мени токтотту.

— Мыкат!

Мен анын Айдар экенин билип, жүрөгүм оозума тыгылды.

— Сени чыга элек экен деп тура бериптирмин. Кайда баратасың? Бул жигит ким? Жүргүлө, чогуу эле тамактаналы.

— Ракмат. Убара болбой эле коюңуз. Биз башка жакка баратабыз.

Майрамбек экөөбүз басып кеттик. Айдар турган жеринде таштай катты. Бир далай жерге унчугушпай келдик. Мен Майрамбекти сүйөмбү чын эле деп ойлойм ичимден. Эгерде, жөнөкөй эле жакшы көрүүнүн азап-тозогу адамдын баарына ушундай таасир берсе, чын сүйүү дегени кандай керемет болду экен деп өзүмө өзүм суроо берем. Айдардын артыбыздан ээрчибей калып калганына сүйүнгөнүм менен Турсунайдын мейманканада күтүп турганын ойлоп тынчсыздандым.

— Деги мен жолтоо болгон жокмунбу? — деди бир оокумдан кийин Майрамбек.

Жигитти жалт карадым.

— Эмне үчүн антип айттыңыз? Тескерисинче, сизге мен жолтоо болуп жаткан болбоюн?

— Ошентип ойлойсуңбу? Сени менен кезигүүчү мезгилди канча күндөн бери күтпөдүм дейсиң. Токточу, ушул жерден сүйлөшүп алалы. Жакын жерден тамактанып алып шаар көрөлү. Ары-бери басалы. Каршы эмессиңби?

— Мейли...

Биз ресторанга кирип, столго олтурар-олтурбастан эле жаныбызга колуна блокнот кармаган официантка жетип келди. Жигит менюну мага сунду.

– Эмне жейли? Сен тандачы Мыкат...

– Жок, сиз тандаңыз...

Майрамбек заказ бере баштады. Карапайым чабан деген бул жигиттин бир жерине таң калдым. Мен билбеген укмуштуудай тамактардын атын билет экен. Анан заказ кабыл алып жаткан кыз менен орус тилинде эркин, кичипейил сүйлөшүп жатканына кубанбай коё алган жокмун.

– Ичкиликти бекер заказ берип жатасыз?

– Эмне үчүн бекер, көп болбосо да аздан ооз тийип олтуралы.

Бир заматта столдун үстү тамак-аш менен жер-жемиштерге толуп кетти.

– Суусадым деп жаттың беле, Махабат! Бир минут чыдасаң мен сага кымыз жасап берем: – Майрамбек эки бокалга тең минералдык суудан толтуруп, бирөөнө каймак куюп аралаштыра баштады. Жигиттин колундагы дары суу бокалдан аша баржактап кетти.

– Аябай чаңкап турган окшойсуң, Мыкат. Кана, ак жалгасын деп ушуну көтөрүп коёлу...

Анын көзү мени караган сайын балбылдап, жүрөгүмдүн тереңине от ыргытып жаткансыйт. Көөдөнүмдөн ысык аптап көтөрүлүп демим буулат.

– Такыр ичкилик ичпейсизби? – деп сурадым мен, колундагы рюмкадагы коньякты болор-болбос бөксөрткөн бойдон, кармалап олтурган жигитке карап.

– Шарты келгенде ушинтип ууртап-татып иче коём... – Бир демге унчукпай калды. Салаңдап ойго чөмө түшүп, башын кейиштүү көтөрдү. – Ичкиликтин зыянынан башка пайдасы жок да. Анын ушул сөздү айтып жаткандагы үнү, кандайдыр көөдөнүнүн тереңинен күч менен сыгылып чыгып жаткандай кулагыма алсыз угулду. Ошол саамда Майрамбектин өңү адегенде албырып барып, кайра бозоро

түштү. Анан ал кайра кызарып, чекесинен тер чыпылдап чыкты.

Майрамбек чөнтөгүнөн бет аарчысын алып, терин сүрттү. — Сени Эламан байкемдикинен көргөн жерде эле, ойдо жок жерден көңүлүм да, жүрөгүм да сен жакка ооп кеткендей болду. Мен мурда издеп таппай жүргөн бактымдын ачкычы сенде экенин ошондо билдим. Чындыкты жашырганда эмне, жашырбаганда эмне, айтор өзүңдү көргөн секунддан тартып, жүрөгүмдүн башы күйө турган бир оору-га чалдыкты да калды.

Мен ойго түшүп кетиптирмин. Майрамбек жөнүндө көргөн түшүм көз алдыма тартылды. Чанагынан ачыла жаздаган жапайы розалар айланама толуп кеткендей, байчечекейдей жайнап, дуу коюп биринин артынан бири ачылып жатты...

— Чыныңды айтчы, мени көрсөм деп ойлочу белең?

— Өзүңүзчү?

Майрамбек талмоорсуй түшүп, карегин аты жогумдагы мала-кызыл таштуу шакекти оң колум менен ары-бери тынымсыз жылдырып жаткан манжаларыма жылдырып келип токтотту.

— Ойлогондо да кандай ойлоду дейсиң. Мен өзүм жөнүндө сага кандай деп айтып түшүндүрөрүмдү билбей олтурам. Көзгө көрүнбөгөн, кулакка угулбаган көңүлдөгү бороон санаамды самандай сапырып, өзүңдү көздөй үйлөйт да турат. Бирок...

— Айтыңыз, эмне бирок! Сөзүңүздүн аягына чыкпай токтоп калдыңыз!

— Көңүлүңүз жылдыздабы дейм да.

— Кызык. Эч нерсеге түшүнгөн жокмун.

— Мисалы, билимдүү, окумушу бар киши менен карапайым кишинин ортосунда айырма болобу?

Мен токтолбой жооп бердим:

— Албетте, болот.

— Мен сенден ушундай жооп угарымды билгем.

– Анан кандай жооп беришим керек эле?

Ийинимди куушурдум. – Майрамбек столго жабылган дасторконду сылап жаткан оң колумдун үстүн жазы ала-каны менен басты.

– Мына көрдүңбү, чабан менен студент бири-биринин тилин да, дилин да түшүнбөй жатышат.

Мен жигиттин сөзүнөн кандайдыр бүдөмүк түшүнүк менен аны карайын десем, ал дагы ушул саамда мени көзүнүн үстү менен суроолуу тиктеп туруптур. Экөөбүз тең күлүп жибердик.

– Карапайым чабан, же жөнөкөй жумушчу менен билимдүү адамдардын ортосундагы айырманы сурап жаткан жоксузбу?

– Ооба, эми таптың. Ошону сурап жаткамын. Балким, мени менен олтурганыңызга ыраазы эместирсиз.

– Кызык суроо! – дедим Майрамбектен көзүмдү албай. – Азыркы малчы, азыркы жумушчу, азыркы механизатор мындан 20–30 жыл мурдагы муундагы адамдар эмес да. Азыркы кайсы гана кесиптин ээлери болбосун, колунан баары келет. Окуйм десе окушат, иштейм десе иштешет. Мен өзүмдү сизден өөдөмүн деп эсептесем, биерге келбейт элем да...

Биз тышка чыкканда Күн кылкылдап өзүнүн чоктой кызыл нуру менен асманды алоолонтуп уясына батканы баратыптыр. Майрамбек асманды айланта карады.

– Эртең күн ачык болот экен. Азыр жаан-чачындын деле анчалык кереги жок. Чөп чабык учуру.

– Астрономдук жайыңыз да бар беле?

– Анча-мынча. Кааласаң үйрөтөм. Карачы, аба да сонун болуп туруптур. Бүгүн менин көзүмө дүйнө күлүп, дүйнө ырдап жаткансыйт.

Ооба, бул күнгө чейин ичим мынчалык ачылбагандай, көөдөнүмдү Майрамбек айтып суктанып жаткан салкын аба жууп, тазартып таштагандай шоолдойт. Түз жолдо, алдымдан келаткан бирөө менен жөөлөшүп алдым. Мени

четти көздөй колтуктап, каруумдан кармаган жигит жарк этти.

– Троллейбуска олтурабызбы же...

Бир топ жерге келип калганыбызды мен ошондо билдим.

– Басып кетсек деле болот го.

Майрамбек айтарга сөз таппайт.

– Капа болбойсуңбу, Мыкат! Кокустан өзүңдү сыйлоодон, өзүмдү алып жүрүүдөн кемчилик кетирсем кечирип кой. Канча кылган менен тоолуктун иши тоолук, койчунун иши койчу да. Сенин алдында маданияттуураак болжон дегеним менен оңчулуктуу окшобой жатат көрүнөт бейм.

«Мындан артык дагы кандай болгусу бар», – деп ойлодум ичимен. Малчынын баары Майрамбектей болсо, шаардыктардын маданиятынан тоолуктардын эмне айырмасы бар экен. Менин көзүмө жигиттин тула боюнда кемчиликтин кемтиги жоктой болуп көрүнөт. Анын сүйлөгөнү да, күлгөнү да өзүнө жарашып турат. Баскан-турганы шайдоот. Кичипейил. Сүйлөгөн сөздөрү орундуу. Жигитти карап олтуруп кыздардын жүрөгүнө чок сала турган көп жакшы жактары бар экенин байкадым...

Биз мейманканага жакындаганда скамейкада олтурган эркек менен аял орундарынан туруп, обочо барып токтошту. Биз бош скамейкалардын бирине келип олтурдук. Алиги эркек менен аял бизге алыстан көз чаптырып турганын байкап, Майрамбекке карадым.

– Тигилер эмнеге бизге карашат?

– Кимдер?

– Ак-Куу фонтанынын аркы бетинде тургандар.

Жигит башын көтөрүп эки жагын кайдыгер карап келип, алиги экөө турган жакка жүзүн бурду. Алар Майрамбек карап келатканда башка бир нерсеге алагды болгон сыяктанып калышты.

– Ой, менин эже-жезем тура. Кечирип кой, Мыкат, мен алар менен телефон менен гана байланышкан элем, учураша элекмин. Барып келсем капа болбойсуңбу...

Ордуна учуп турду. Майрамбектин эжеси да, жездеси да инисин көрө замат күлүп жибершти. Сыягы, атайын чыгышкан көрүнөт. Үчөө жайбаракат басып, меймандар үйүнүн алдынан узап баратышты. Мен Майрамбекке, Батыш эжемдин Гүлай эжеге айттырган аманатын айтпаганым, кечээтен бери алардыкына телефон чалбаганым өкүндүм. Гүлай эже ушул болду бекен, же Майрамбектин башка эжесиби? — деген ойдо алардын артынан аңкая карап кала бердим... Эмне үчүндүр Майрамбек кечиге баштады. Айдарды ойлойм. Ал азыр ушул жерге келүүчүдөй болуп туюлду. Майрамбекти көпкө күтүүдөн корко баштадым.

Комнатага кирсем бирге келишкен кыздар жасанып-түзөнүп киного барууга камынып жатышыптыр.

— Кечигип жүргөндүгүң үчүн сага штраф, жолдош Жайнакова! — Баары тең бир үндөн жарыша сүйлөштү. — Же жигиттүү киши эле курдаштарына карабай калабы.

— Кечиресиздер! — деп эки колумду көтөрүп тура калдым. Кыздар күлүп калышты. Алар менен киного барганым жок. Майрамбекти күтүшүм керек болду. Жолдошторум чыгып кетишти. Эшикти ичинен бекитип алдым. Кийим которуп албасам күндүзгү кийимим менен кантип басууга болот. Жаңыдан эле шифонерден алган көйнөктү мойнума салганы жатсам эшикти бирөө тыкылдатып калды. — «Ким!» — «Айдармын!». Жүрөгүм атып кетти. Ачпай койдум. Чертти-чертти. Анан эшиктин туткасынан кармап, катуу жулкулдатты. Ар жактан аялдын үнү чыкты.

— Ал коммунада кыздар жатат. Ким керек сизге?

— Кечирип коюңуз, ушул номерде карындашым жашоочу эле.

Майрамбек келип күтүп турганын билип турсам да, сыртка чыга албай камалып жаттым. Ал муну көрсө, эмне деп ойлоду экен? Бир топтон кийин Айдардын дабышы чыкпай калды. Жука, көк шерстен тигилген жеңи кыска, жашыл түс көйнөгүмдү кийген бойдон чачымдын при-

ческасын бузуп, бир өрүп артыма таштап койдум. Бийик така кара лактуу туфлимди кийгенде сыныма чыгып, көйнөгүм да, чачым да өзүмө жарашып калгандай болуп көрүндү. Күзгүгө карап, кашымды колум менен чогулта сыладым...

Бул күнгө чейин Майрамбекти күткөнчөлүк, эч кимди күтүп көрө элек болучумун. Айдардын Пржевальскиден Фрунзеге чейин артымдан кубалай келгени, Майрамбектин бир көз карашына да татый турган эмес. Көөдөнүмдүн башын Майрамбек деген бир күч тээп тургандай болот. Кыздар кинодон келгенге чейин же жатпай, же олтурбай, же сыртка чыкпай үйдүн ичинде аркы-терки басып жүрдүм. Эми мага бардыгы көңүлсүз боло баштады. Ичим күйүп, өзөгүм өрттөнөт. Ыйлагым келет... Жайсыз уктап турдум.

Ордумдан турарым менен Батыш эжемдин тапшыруусу боюнча трубканы колума алып, номерди тере баштадым.

— Алло, квартира угуп жатат. — Жаш кыздын үнү чыйылдады.

— Гүлай эже барбы?

— Бар, бар. Азыр чакырам. — Кыздын энесине айткан сөзү трубкадан угулуп турду. — Мама, ма-моч-ка! Сени телефонго чакырып жатат!

— Алло, мен угуп жатам.

— Саламатсызбы эже!

— Саламатчылык. Бул ким?

— Мен, Батыштын сиңдисимин.

— А-а, Махабатсыңбы? Жакшыбы айланайын.

— Сизге эжекем салам айтты эле. Анан ательедеги... — Сөзүмдүн аягына чыгарбай сөзүмдү бөлдү.

— Пальтосун үйгө алып келип койгом. Сенин слетко келгениңди ошол эле күнү айтышкан. Кабарың болбогондугунан бүгүн издеп чыгайын деп жаттым эле. «Кыргызстан» мейманканасында турбайсыңбы. Болуптур, кечинде өзүм таап алам...

Эртең мененки гимнастиканы терезени чоң ачып коюп комнатада ойноп, муздак душка түшүп, кийинип алып залга чыктым. Ал жерде иштеген аялдар менен учурашып, ачыкты берип кайра бурулуп, лифтини көздөй бастым. Артымдан үн чыкты.

– Пай-пай-пай, жигиттер сени эмдигиче ала качып кетпей кантип жайыңа койду экен? Түндө бир жигиттен өлгөн-талганда кутулсак, таң атпай дагы бирөө келип калыптыр. Анык жигитиң экөөнүн кайсынысы, бийкеч? – Тамашага чалса да, өз оюндагысын айтып жаткандай туюлду мага. Администратор эже жеринен тамашакөй, жайдары, ачык-айрым аял болсо керек. Чынымды айтсам, Майрамбектин келгенин угуп, териме батпай чатырап турдум.

– Эжеке, айтыңызчы, сиздин көңүлүңүзгө экөөнүн кайсынысы көбүрөөк жагат?

– Мага жакканы сага да жагабы?

– Айтсаңыз. – Кайра келип токтодум.

Аял ордуна көтөрүлө берип кулагыма шыбырады.

– Менин жактырганым, тышта сени күтүп турган депутат жигит.

Каткырып жибердим. Аял мени колумдан жетелеп, терезенин жанына келип токтоду. Бешинчи кабатта турсам да Майрамбектин залкар денеси көзүмө күндөй чагылышты. Ал түндө Айдар олтурган скамейканын бир жак четинде олтуруп, жанында бош жаткан газеталардын улам бирин алып ары-бери оодарып, көз жүгүртөт...

Мен чыкканда Майрамбек газеталарын башаламан жыйыштырып мени көздөй басты.

– Кандай, жакшы жатып жайлуу турдуңбу? – Кол алышты.

– Жаман эмес. Өзүңүз?

– Сака-чүкө аралаш. Менин келгеним качан?

– Көргөм.

– Кайдан?

– Терезеден.

— Мен сени телефондон сурасам уктап жатат деди. Качан ойгонор экен деп күтүп олтурам. Биротоло чыктыңбы? — деди ал. — Башка жактан барып тамактаналы. Азыр эле ушул жерден кечээки Айдар деген жигитти көрдүм. Мейманканага кирип кеткендей болду. Түндө ал да келиптир. Бири-бирибизди ушул жерде букача тоорусуп калганыбыздан кетип калдым. Ал калган. Пржевальскиде иштейби?

— Биздин колхоздо зоотехник. Колхозчулар өз ишин жакшы билет дешет. Айыл ичинде кадыры бар.

— Сыртынан түзүк эле жигит сыяктанат. Сүйүү деген адамды дөө болсоң да, жинди кылат окшобойбу. Анын ысык-суугун, азап-тозогун ар ким өз башынан өткөргөндө билгендей. Саягы, мага окшоп көлөкөгө тон бычып, жүрөгүнүн азабын тартып жүргөн бечаранын бири көрүнбөйбү.

— Болсо болор. Бирок анда менин кандай жумушум бар? Сөз ушуну менен токтоду. Экөөбүз тең ал жөнүндө кеп жаңыртканыбыз жок. Тамактан чыгып слет башталганча ары-бери басып жүрдүк.

— Ак көйнөк сага жакшы жарашат экен. Бүгүн аккуудай болуп эле койкоюп калыптырсың, Мыкат...

Күлүп койдум. Саат онго жакындаганда опера-балет театрын көздөй бет алдык...

* * *

Слет бүткөн күнү Майрамбек экөөбүз чогуу келип мейманкананын бешинчи кабатына көтөрүлдүк. Эшикте кыпчылып турган катты көрүп ачкычты колума кармаган бойдон токтодум. Турсунайдын колу экен. Бүктөөсүн шашып ачтым. «Мыкат! Сен келгенден бери колум бошоп кезиге албадым. Кечирип кой. Азыр атайын чыгынып чыксам, жок экенсиң. Кайра келем. Эч жакка кетпе. Турсунай».

Бул убакта Майрамбек менин колумдагы ачкычты алып, эшикти ачып жаткан болучу.

– Кат кимден экен? – Столдун үстүнө койгон записканы колуна алды.

– Тур-су-най! – Майрамбек селт этти. – Кайсы Турсунай?

– Ал менин эжем. Кааласаңыз тааныштырам.

– Жок, башка убакта таанышалы.

– Кетесизби?

– Мен сени тыштан күтөм.

Жигит чыгып кетти. Майрамбектин дабышы узап баратты. Бир заматта мага бардык сулуулук абага учуп, айланам ээн калгандай аңгырай түштү. Ойго түшүп, көпкө отурган көрүнөм. Бир маалда эшик тыкылдап калды. Турсунай келген экен деп ойлодум. Эшикти ачып жибердим. Санитарка экен.

– Сени тышта бир айым чакырып жатат.

– Азыр.

Мен чыкканда залдын ортосунда сүйлөшүп, тикесинен турган биздин колхоздун парторгу менен Айдар көзүмө чалдыкты.

– О-х-о-о, Махабат! – Парторг мени көздөй басты. Айдар мени кайдыгер карап койду. Кабагы карыш түшүп, көңүлү жайында эместей. Экөөбүздүн бая күнкү мелдешке-нибизди эстеп, күлүп койдум. Малик агай эртең кетээрин айтып, чогуу кетели деди. Дароо «самолетко билет алып койдум» деп калп айтып жибердим.

– Анда капа болбогун.

– Рахмат. Эмнеге капа болом. Мен Турсунайды күтүп жаттым эле.

– Болуптур анда, эртеңке чейин дагы көрүшөбүз... Эки жагымды карап туруп, мен тааныган эч кимдин жогунан сурайын деп, алиги санитарканын жанына басып келдим. Балким, биринчи кабаттадыр.

– Айтыңызчы, мени ким чакырды эле? Тигил жигиттер эмеспи?

– Жок, жок, булар эмес. Бир кыргыз келин чакырган болучу. Азыр эле ушул жерде турбады беле? Көз боочудай кайда учуп кетти. И-и тигине, өзү да келатат.

Мен бейтааныш аялды таңдана тиктедим.

– Батыштын сиңдиси сен эмессиңби садага? – Арыкчырай, орто бойлуу, бутуна жапыс така ак туфли, үстүнө ак чулоктон кыска жеңдүү көйнөк кийген жаш аял менин жаныма келип токтоду.

– Ооба, эжеке, менмин. Сиз Гүлай эжесизби?

– Батыш менен азыр эле сүйлөшүп чыктым. Сени звонить этсин деди. Эламан эртең Москвага учат экен.

– Көпкө кетип жатыптырбы?

– Анысын сурабадым. Үйгө барганда өзүң сүйлөшүп угасың да. Кеттикпи?

– Эжеке, мен ушул жерде иштеген эжемди күтүп жатым эле. Келем деп записка калтырып кетиптир. Келип калса болбойт го.

– Күт, күт, айланайын. Мен олтуруп турам. Турсунайдын келем деп болжогон саатынан өтүп кеткен болучу. Акыркы кабатка түшкөнүбүздө Гүлай эже эки жагын карап, токтоп калды. Анан тышка чыктык.

– Э ботом, менин иним ушул жерде турмак эмес беле! Кокустан жолдоштору кезигип калып, ошолор менен бир жакка басып кеттиби? Ресторанга кантип кирсин, менин келгенимди көрүп туруп. Сен ушундай туруп турчу, тааныган бирөө болсо издетейин.

Гүлай эже сумкасын мага берип, ары басты. Ошол замат артымдан бирөө каруумдан кармады. Кылчая карасам – Майрамбек.

– Мен силердикине баратам. Эжең чакырып келиптир.

– Чогуу конок болот экенбиз го. Баса, эжең келдиби? Башымды чайкадым.

– Анан эмнеге мынча кечиктиңер? – деди эки жагынан бирөөнү издегенсип. – Эжекем кайда кетти?

Гүлай эже ар жактан эле сүйлөнүп келатты.

– Э, Макен садага, кайда жүрөсүң издетип?

– Ушул эле ченде тургамын. Сизди мен ресторанда жумушу бар экен деп ойлоптурмун.

– Тапкан акылын. – Гүлай эже күлүп койду. – Жалгыз мага ресторанда суутуп коюптурбу?

Колумдагы сумканы Майрамбек алды. Жүрөгүм дүкүлдөйт. Менин келеримди Гүлай эженин үй-бүлөсү да күтүп турушкан окшойт. Звоноктун үнү чыгар-чыкпастан эле балдар дүбүрөп калышты.

– Мамочка, Махабат эжеке ушулбу? – деди тестиер кыз энесин кучактап.

– Ооба, Махабат эжең ушул.

Балдар мени жылмая карашат. Жол бошотуп, адеп көрсөтүшөт.

– Апа, тамак даяр болду.

– Апа, чай кайнап жатат.

Балдар ашкана менен биз олтурган үйдүн ортосунда тынымсыз чуркап жүрүштү. Карап олтуруп бактылуу аял экен деп ойлодум. Жапжаш туруп төрт баласы бар экен. Анан дагы заказ менен төрөлгөнсүп экөө кыз, экөө эркек. Батыш эжемдин балам жок деп басынышынын да жөнү бар экен да. Ал үйдө да ушундай булбулдар сайрап турса көркүнө чыкпас беле.

Айыл чарба институтунун сырттан окуучу студенттеринин жаңы программасы жөнүндө Майрамбекке түшүндүрүп жаткандыгына караганда, жездеси зоотехникалык бөлүмдүн кафедра башчысы болсо керек деп түшүндүм.

Айланамда олтурган үй ээлеринин көздөрү кичинесинен чоңуна чейин мага тигилгенсийт. Кайра-кайра карашат. Мени сынап, мени байкап жаткандыктарын түшүнүп олтурдум. Эч кимисине карагым келбей, чайыма бир чакмак кант таштап коюп тынымсыз аралаштыра берем. Мендеги сүрдөө менен толкундоо тең жарышат. Келгенден бери Майрамбекти тик багып биринчи жолу даап карадым. Баа-

рынан да анын өз өңүнө жарашып турган кызгылтым калың ээрди мага көбүрөөк жагат. Жүрөгүм сызыла түшүп, кандай бактылуу кыз ушул эринди өбөр экен деп ойлодум.

Гүлай эже төркү бөлмөдөн чыгып, менин жанымга келип токтоду.

— Махабат садага, төшөгүңдү салып койдум. Саат бир болоюн деп калыптыр. Жатып эс алгыла. — Чачымдан сылап, бир демге токтоло калып, өрөпкүй түшүп сүйлөдү. — Сени келин кылып алып кетирбей койсом эмне болор эле, же Макенимди койчу деп чанасыңбы?

Жүрөгүм болк дей түштү. Аялды мостоё тиктедим.

— Макениме жарашыктуу колукту болор элең?

— Гүлай, сен эмне деп баланы чочутуп жатасың. — Барыктабас жезденин сөзүн угуп ордумдан козголо берип, башымды акырын көтөрдүм. — Тамашанын да тамашасы бар.

Майрамбекти карасам кыпкызыл болуп кетиптир. Гүлай эже каткырып жиберди. Мени чачымдан дагы сылады.

— Махабат эмне, тамашаны түшүнбөгөндөй макоо кыз бекен. Жакшы көрүп, ичим элжирегендиктен эмне деп эркелетеримди билбей айткан бир сөз да. — Колумдан тартты. — Жүрү төшөгүңдү көрсөтүп коёюн...

Мага туш-туштун баары эле эшик өңдөнүп көрүндү. Майрамбектин кайсы үйгө жатарын да билген жокмун. Жүрөгүмдүн дүпүлдөгөнү, өз төшөгүмдү көргөндөн кийин гана басаңдаган өңдөнүп, көңүлүм жай боло түштү.

* * *

Уйкум ачылып кетти. Убакыт өтпөй, түн бир жерге байланып калгансыйт. Жалгыз гана азоо тайдын дабышындай дүпүлдөп соккон жүрөгүмдүн урушу, жанымды жай алдырбай күчөгөндөн күчөп удургуйт. Кулагыма дабыш угулгансыйт. Бирөө дем алгансып сезилет. Ана, эшикке жакындап калды дейм ичимден думугуп. Башымды жаз-

дыктан көтөрө берип, дабышты элее тыңшайм. Алда кимден коркконум, же күткөнүм экени белгисиз бир күч тынчымды кетире баштады. Азыр эле кулагыма угулуп жаткан дабыш кайра баштан тымтырс боло түшөт. Коңшу бөлмөдөн кимдир бирөөнүн керебетти кычыратып тынымсыз оодарылып жатканын угуп, Майрамбек ушул бөлмөдө, менин катарымдагы эшикте жаткан экен деп ойлойм. Керебет эми мурункусундай көп кычырабай калды. Уктап баратат дейм, башымды жаздыкка кайра коюп.

Бир кезде мен жаткан бөлмөнүн эшиги болор-болбос кыйт эткендей болуп калды. Башымды көтөрүп дабышты кайра тыңшайм. Үйдүн светин кимдир бирөө жарык кылып жиберди. Башымды жулуп алдым. Көзүмө эшик алдында турган Майрамбек көрүндү. Секирип туруп, керебеттин үстүндө олтуруп калдым. Колунда журнал. Анын али жата электиги көрүнүп турду. Анткени ал кийимчен бойдон болучу. Эмне үчүндүр калтырай баштадым.

— Мыкат! — деген ички сезимден чыккан алсыз үн угулду: — Мен сени менен кичине сүйлөшүп олтурайын десем, жатып алган турбайсыңбы?

— Кетиңиз.

— Эмне болду? Же мени түн жамынган каракчы деп коркуп турасыңбы?

— Антип деле ойлогон жерим жок. Эртең деле убакыт бар го.

— Жаныңа беш эле минут олтуруп кетейин. Сен кийингенче мен чыга турайын. Ушуга макулсуңбу?

Сүйүнүп кеттим. Кандай акылдуу, тартиптүү жигит деп ойлодум, баякыда Айдардын камынтпай туруп кучактап, күч менен өбүүгө аракет кылганы кылт эсиме түшүп. Майрамбек чыгып кетти. Мен ордумдан секирип туруп, кийине баштадым. Чачтарымды оңдоп, күзгүгө карандым.

Майрамбек кайра киргенде, бир жакка баруучудай болуп толук кийинип алган болучумун. Ал мени кумарлуу тиктеп туруп, колумдан жетелеп келип креслого олтургуз-

ду. Жигиттин мага урунган колунун титиреп, майда калтырак басып турганын билдим. Биз бири-бирибизди күлүмсүрөп кароо менен үндөшпөй, бир топко олтура бердик. Менин билгеним, мага туюлганы күч менен дөшүгө тийген болот балканын үнүнө окшогон бир күчтүү дабыш бүткүл үйдү солкулдатып жаткандай болду. Мен аны өз жүрөгүм же Майрамбектин жүрөгү экенин ажырата албай, эки магниттин ортосунда калгансып манжаларымды кайра-кайра кырсылдатып, өз колумду өзүм кармалай бердим. Бир кезде Майрамбек ордуна салмактуу козголду.

— Ишенесиңби, Мыкат, мен өз тагдырымды, өз жүрөгүмдү, өз сүйүүмдү сага бердим. Ал, баарын ал сен...

Майрамбек мени өзүн көздөй тартты.

— Эмне кылып жатасың? Коё бериңиз мени. Жөн сүйлөшөлү.

— Коё бербейм. Оозундан сүйөм деген бир ооз жакшы сөз укмайынча таң атканча, Күн чыкканча ушинтип кучактап олтура берем.

Эмне деп жооп береримди билбей ойлонуп жаттым. Эгер мен анын ушул сунушунан баш тартсам эле, Майрамбектен ажырап калуучудай, ал эртең эле Фрунзенин сулуу кыздарынан бирди сүйлөшүп алып кетүүчүдөй көрүндү. Менин бардык жакшы ой, жакшы тилегимди кыйратып жаткан жалгыз окуу болду. Өзүмдүн жаман оюмда, Майрамбекке сүйөрүмдү билгизсем эле, ал мени эртең эле өзү менен кошо ала кетүүчүдөй туюлду. Атам менен Батыш эжемдин, өз кызындай өмөчүктөгөн Эламан жездемдин ишениминен ажырап калуучудай болдум. Ал эми Майрамбектен ажыроо андан да оор болорун билип турдум. Менин жанымда олтурган бул сүйкүмдүү жигитти өзүбүздүн үйдөн биринчи көргөндө эле жактырып калганымды өз жүрөгүмдөн башка жан киши билүүчү эмес. Алдымда келечек тагдырымдын чечүүчү мезгили сагалап турду. Ушул жерге келгенде катуу онтоп жибердим. Ооба, бул жашоо да. Жашоодо турмуш оюнчук эмес да.

Эмне кыларымды билбей башым маң болуп, санаам самандай сапырылат.

– Махабат!

– Ии.

– Эмне мынчалык үшкүрдүң?

– Үшкүрбөй турган иш болуп жатабы?

Унчугушпай калдык.

– Ойлоп көрчү, сен экөөбүздүн тилегибиз бир жерде болсо, бардыгы жайында болот.

– Кантип? – Майрамбектин колдорун өзүмдөн бошото албай жаттым.

– Сен деп соккон жүрөгүмдү жерге тепсебе...

– Мени жайыма койчу, Макен. Обол мурун окуумду бүтүрөйүн. Бул сөз ошондон кийин болсун...

– Мен сени окуунду ташта деп жатамбы? Окуй бересиң. Мен сырттан окуйм. Экөөбүздүн бүтүшүбүздүн ортосунда 2–3 жылча айырма болот. Андан кийинки турмуштун баары каалашыңча өтөт. – Майрамбек дагы эле калтырап, үнү дирилдеп чыгып жатты. – Макулдугумду алып, өзүнө жардамчы чабан кылып алат деп турасыңбы? Жок, жаным, такыр андай болбойт. – Анын жүрөгү менин жүрөгүм менен үн алышкансып угулат. – Өзүң айткандай эле болсун. Он жыл күт десең он жыл, он беш жыл күт десең он беш жыл күтөйүн. Макулмун деп койчу.

– Чынбы?

– Өлүп кетейин, карыганча күт десең да күтөм. Майрамбектин сөзүнө ишендим. Окуумду бүткөндөн кийин дагы көрө жатарбыз деп ойлодум. Унчукпай калдым. Эки колун эки жаагыма коюп, оозун оозума жакындатып келатканын байкап башымды буруп кеттим. Мен Майрамбектин жүрөгүнүн согушу мурдагыдан да катуулап баратканын билдим. Коркуп кеттим. Ушул жерде кокус жүрөгү жарылып кетпесин деген ой көңүлүмдү чагылгандай аралап өттү. Мен буга чейин мынчалык катуу соккон жүрөктү биле элек болучумун. Ал эми муунунун титиреп, бүткөн боюнун калчылдаганычы.

Ушунун баары мага бир укмуш керемет, жалганда жок жаңылыктай болуп туюлду. Баякыда Бурулдун айтканын эстедим. Ошондо менин жүрөгүм да ушул Майрамбектин жүрөгүнө окшоп соккон экен. Деги жүрөктөр кызык болсо керек. Жакшылык менен жамандыкты өзүңдөн мурун сезип, өзүңдөн мурун түйшүгүн тартат. Жер жүзүндө жүрөктөй жүк көтөргүч баатыр болбосо керек.

— Мыкат, жаным, таалайым, жооп берчи батыраак. Макул дечи.

— Айтпадымбы.

— Эмнени айттың? Эчтеке укканым жок. Айтсаң эми сүйөм деп. — Жигит мени өпкүлөп жиберди.

Сүйөм деген сөздү жүрөгүмдө миң кайталап, оюмда кыйкырып жатсам да Майрамбектин алдында төгө албай турдум. Өпкөм көөп, беттерим чыңалып чыкты. Оозумдун ичи батташып, демим буулду. Көөдөнүмдөн чыккан бир наристе үн дүйнөгө жаңы көз ачып, жумурткадан жаңы чегилип жаткан жансерек балапандай алсыз чыкты.

— Сү-й-өм...

Майрамбектин денеси отко салган темирдей денемди каарып, жаагыма тийген бетинен тер төгүлүп жатканын сездим.

— Өмүрүм өткөнчө, күчүмдүн жетишинче төбөмө көтөрөм. Ракмат. Сүйгөнүм, сүйүнтөрүм. Сүйөм деген оозундан...

Эриндеримден, беттеримден аймалап, чачымдан жыттагылап жатты. Ооба, ушул түнү мен биринчи жолу жигитке өптүрдүм, жигиттин кучагында термелдим...

Майрамбек өз бөлмөсүнө кетүүгө турганда таң апкак атты, үйгө жарык түшүп калган болучу. Мен чечинип төшөгүмө жаттым. Майрамбек өпкөн жерлерим ысып-күйүп, өрттөнүп жаткасыды. Жүрөгүмдүн оту мурдагыдан бетер алоолойт. Туура иш жасадымбы, жокпу, өзүм да ажырата түшүнбөдүм...

...Биз кете турган күнү дем алыш болучу. Мейманканага келсем Турсунай күтүп олтуруптур. Сүйүнүп кеттим. Анын көзүнө көрүнүп, кулагына угулуп, бүткүл денемдин баары Майрамбек деп ырдап, Майрамбек деп сүйлөп, өз сүйүүмдү жарыя кылып жаткандай болуп туюлду. Менин көзүмө Турсунай кадимкидей токтолуп калгандай болуп көрүндү. Сүйлөгөн сөздөрү орундуу. Мүнөзү коймайрек тартып токтоо. Көздөрү ойчул тартып, мени сынап тиктейт. Анда-санда акырын улутунуп коёт. Экөөбүз бир топко чейин сүйлөшүп олтургандан кийин минтип сурады:

– Энем жакшыбы? Эмне деп жүрөт мени?

– Эмне десин. Кызымдын тоюна аз калды деп күтүнүп жүрөт.

– Мамилеңер кандай, жакшыбы?

– Жакшы, – дедим көңүлсүз.

– Ошондой эле болсун. Менин ойлогонум да энем экөөңсүңөр. Баласы болуп калбадыңбы, өөдө-төмөнү болсо кечирип коюп жүрсөң.

Энем өзү деле түшүнүп калгандыр. Бирок мен жөнүндө той берем деп ойлобой эле койсун. Ал жөнүндө сырымды сага кетээрде эчен-эчен айтайын деп оозум барган эмес. Мен ал жигитти сүйгөн кызы менен кетип баратканын мурда күнү көрдүм. Кантейин, бактылуу болушсун.

– Турсунай, айтсаң, эмне жигиттер сүйүүгө туруксуз болобу?

– Туруктуу үчүн мага кылчайбай койбодубу. Балалыгым менен жаштыктын да, сүйүүнүн да арзан-кымбатын билбептирмин. Саягы, көргөн-өскөнүм ошол болсо керек. Турмуш көзүмдү ачты го. Эл-журтка, бирге иштеген жолдошторго ыраазымын. Баса, Асан менен Үсөн чоңоюштубу? Атам кандай жүрөт? Дени сакпы деги?

– Атам өзүң көргөндөй. Асан менен Үсөнтай болсо адам болуп калышты. Тим эле жакшынакай балдар болду. Үйгө качан барасың? Эч кимибизди сагынган жоксунбу? Дем алышта барып келсең боло?

Турсунай бир серпилип алып, тунжурай түштү. Колундагы Расул Гамзатовдун «Менин Дагстаным» деген китебин ачып барактап койдү.

– Кантип сагынбайын. Мына ушул кетиптеги «Капастагы чымчыкка» окшоп баарыңарды сагынам. Элди, жерди, Ысыккөлдү көргүм келет. Бирок...

Турсунай сөзүнүн аягына чыкпай, көздөрү жашылданып кетти.

– Сен бүгүн коносуңбу же?

– Кетишим керек. Окууга да аз калбадыбы?

– Өзүң бил анда, чогуу кете турган жолдошторуң да бардыр, балким.

– Жолдоштор бар. Алар автовокзалдан күтүшмөк эле. Билет алып да койгонбуз.

– Таксиге олтурсаңар кечке кирип барасыңар. Жүрү, анда ресторандан болсо да өз колумдан даам ооз тийип чык.

Макул болдум. Турсунай экөөбүз тамактанып алып, тышка чыктык. Ал менин чемоданымды, а мен болсом майда-чүйдө салган сумканы көтөрүп троллейбус токтоочу аялдамага келип жеткенибизде ар жактан машина көрүндү. Майрамбек күтүп калгандай, мен өтө кечигип бараткандай шашам. Ал экөөбүз вокзалдан кезигишмек болучубуз. Мен жаңы келип токтогон машинанын арткы тепкичин бастым.

– Кош, Мыкат, мен ушул жерден эле калайын. Энем менен атама салам айт, Асан менен Үсөндүн бетинен өөп кой.

– Барбайсыңбы? Жүрү, азыр эле кайра келесиң да. – Көңүл уладым.

Турсунай башын чайкады.

– Бактылуу бол!

Колубузду кыса кармаштык. Мен троллейбуска кирип бараттым.

Майрамбектин кайдан-жайдан жүгүрүп келип машинанын алдыңкы эшигинен секирип киргенин көрүп, көзүм алая түштү. Турсунай колун булгалады...

Фрунзеден келгенден кийин жездемдикине бир түнөп алып айылга кеттим. Энем менин шаардан ала келген ба- зарлыгымды көрүп кубанды.

– Ырас болбодубу. Турсунайды көрдүңбү? Кандай, дени сак, жакшы бекен?

– Жакшы экен эне. Салам айтты. Мен кетээр күнү мейманканага келиптир. Узатып койду. Иши да жакшы экен.

Энемдин жүзү албырып чыкты. Кубанычтан көздөрү жашылданып турду.

– Мейнетиңди алайын каралдым, келсе боло. Энең са-гынып жүрөт деп айттыңбы?

– Айттым. Баарын айттым. Келгин деп чакырдым.

– Күйөөсүнө качан чыгат экен, ал жөнүндө сөз кылдыбы?

– Күйөөгө чыкпайм дейт. Сыягы, сүйлөшкөн жигити менен ажырашып кеткен окшойт. Энем тойду ойлобой эле койсун деди.

Энем селейип калды. Бир оокумдан кийин гана:

– Балалыгың да, жаштыгың да курусунчу. Андан чоң күнөө кылган кишилер деле жүрбөйбү. Киши өлтүрүштүрбү? Айткан эл айта берсин, деген эл дей берсин. Ким менен кимдин жумушу бар. Келе бербейби. Куурады го сагынып. Олда мейнетиңди алайын каралдым ай. Күйөөгө чыгам деп чыкпай калган эле күнөөсүбү? Анын баарын кылган жа-накы менин өз келиним. Тузум урсун жүзү караны. Же Турсунай элчилеп, элдин эрин талашпаса же бирөөнүн үйүн бузуп жаманатты болбосо. Бирөөнүн ашын ичип, кадыры-на түкүрүп жүргөндөр деле басып жүрбөйбү.

Энемдин ушул акыркы сөзүн укканда жүрөгүм зырп дей түштү. Сүйлөшкүм келбей калды. Ордумдан туруп ба-ратсам минтип кошумчалады:

– Турсунай го Турсунай болду эле. Ал азыр өз күнөөсүн өз эмгеги, өз акылы менен жууп жатат. Сен жөнүндө бир сөз уктум.

– Эмне сөз?

– Эгер ошол чын болсо, Батыштын тузу урар сени.

– Эмне? Эмне деп жатасыз?

– Эмне дегенимди укпай калдыңбы? Эламан сага ким болот?

Оозума сөз кирбей калды. Энемди керсары боло тиктедим.

– Мени жалдырап карабай эле кой. Өлсөңчү мындан көрө. Кылгылыкты кылып, кыл жип менен бууп коюп...

– Айтпайсызбы ачык?

– Ачыгын атаңдан уккун. Мен айтсам өгөйлүгүнөн ушинтип жатат дээрсиң.

Энем ушуну айтып, булкуна туруп тышка чыгып кетти. Анын сөздөрү этимден өтүп, сөөгүмө жетип, чучугумдан бери сыздатты. Колуна өлүп берейин дедим. Артынан атып чыктым. Ошол саамда биздин үйдү кылчактап, кимдир бирөө басар-басмаксан болуп өтүп баратканын көрүп токтоп калдым. Ал мени көздөй басты. Айдар экенин да-роо тааныдым.

– Махабатсыңбы? Качан келдиң?

– Бүгүн. – Кол алыштык. – Мени тирүүлөй өлтүрдүң, ээ.

– Эмнеге? Өлбөй эле коюңуз. – Күлгөн болдум.

– Бая күнкү убада, жакында күчүнө кирет.

– Кайсы?

– Унутуп калдыңбы?

– Эсимде жок, – дедим энемдин сөзүнө алагды болуп. – Айтыңыз?

– Айтпайм. Унутсаң убагында эстээрсиң.

– Айтпасаңыз катып алыңыз.

Короого кирип кеттим. Төшөгүмө барып үстөмөнүмдөн түштүм. Көз жашым өзүнөн өзү куюлат. Атамдын жоктугуна өкүнөм. Бул ушакты атама да жеткирген экен деп каным тескери айланат. Атам акыйкаттайбы, же жокпу анысын да билбейм. Эламан жездем менен Батыш эжем уксачы? Анда эмне болот? Уялганымдан өлгүм келет. Сандарбектин сөзүн эстейм. «Жездең кыйнаганбы, же Айдар

кыйнаганбы?» Саягы, бул ушактын башталышы ошондон мурда болсо керек. Эми алар менен канткенде бирге туруп, бирге жашайм? Майрамбек укса эмне болот? Ишенеби, же ишенбейби? Мындай сөздү таратып коюп, кантип эл аралап басып жүрөм. Уккандар жерге түкүрөр, бузуку кыз экен дешээр. Же өлүп берип, бардыгынын жанын тындырсам бекен?

Ушул кезде атамдын үнүн уктум. Кызымтал окшойт. Энем экөө адегенде күңкүлдөп акырын сүйлөшүп жаткан. Бара-бара үндөрү катуулап, кажылдаша баштады.

— Акмак. Түн ортосунда адамдын тынчын албай, ичкен жериңе жатып албайсыңбы?

— Жатса жатып алат болучумун. Бирок мен кызым келди бекен деп келдим. Биздин бригаданын механизаторлооруна сыйлык беришти. Азыраак жутуп койдум. Анын эмнеси жаман.

— Ормоке көк башыга кезиктиңби?

— Жок. Эмне болду?

— Эмне болмок эле. Баягы эле сөз. Уулу Турдубек жөнүндө сени менен сүйлөшөмүн деп келиптир. Жумушта десем кеткен. Жайнак кызынын калыңына мал эмес, баш алам десе да макулмун дейт.

Атам кыжырлана сүйлөдү.

— Акмак. Кызын малга сатат деп ойлосо керек.

Мен башымды көтөрүп, ата-энемдин сөзүнө кулак төшөдүм.

— Турдубек эмне жаман бала бекен? Билими жок болсо да, бирме бир жигитке бергис. Уй фермасында гурттун башчысы деп чанбасаң кызың экөөң.

— Аны жаман деп жаткан ким бар.

— Жаман дебесең кызың ошол Турдубекке ылайык. Берсин калыңын. Окуса окуур, окубаса...

— Эмне?

— Махабатты ушунчасында көзүн тазала деп жатам. Болбосо аягыңды асманга чыгарат. Эламан Батышты ке-

тирип, сенин кызыңды алат экен деп айттым беле. Айтканын. Ошон үчүн кийбегенди кийгизип, ичпегенди ичирип, алчаңдатып олтурат. Батышты да Кудай жараткан. Эл айтпаса да, барып мына мен айтам. Анын да убал-сообу бар. Ушунчасында эринин тизгинин тартсын. Кайран неме аййе, бирдеме болсо эле, сенин тарбиялаган кызың деп Турсунайды бетиме баса каласың. Ата тарбиялаган кызды да көрүп жатам. Эмне, Эламанга тийип алса өлтүрөсүңбү? Өлтүрө албайсың. Ар кимдин баласы ошондой.

– Ушул сөздөрүңдү кайра айтчы?

– Кулагыңа жабыша калып жатабы?

– Бар, азыр барып айтып кел. Сен шерменде болор бекенсиң, же күнөөсү жок менин кызым шерменде болор бекен. Батыш сага окшогон акмак эмес. Акмак. – Атам энемди тээп жибергендей болду. – Бузуку, канчык. Тилиңе тишиң күбө. Эгер кызым чындап эле ошондой ишке барчы болсо... – Тишин кычыратты. – Ажалы менден. Өз колум менен өлтүрүп салам. Анан өкмөткө өзүм барып берем. Ушундай күнөөсү үчүн муздап салдым деп айтам. Бирок кызымдын да, Эламандын да андай ишке барышына эч ишенбейм. Махабатты ал өз кызындай көрөт. Уктуңбу? Эгер ушул сөздү жалган айтып ичинден чыгарган болсоң, тилиңди түбүнөн кесем. Түшүндүңбү, тилиңди кесем. Тилиңди.

– Мен чыгарыптырмынбы? – Энем жоошугансып сүйлөдү. – Ошол сөздү ким биринчи чыгарса ошонун тилин кес. Менде эмне жумушуң бар.

– Мен башка кишиден укпай, сенден уктум. Ошон үчүн эң биринчи сенин тилиңди кесишим керек.

– Күчүңдү менден чыгарбай, кызыңа айт Турдубекке барсын.

– Баламдын теңи Турдубек болуп калыптырбы?..

– Ошондой дечи.

– Ошондой. Кызым өзү жактырганына барат.

– Анда Эламанга барса сүйүнөт турбайсыңбы? Билдим, билдим, акылдуу атанын айтары ушундай эле болот дейм да.

Дабыш чыкпай дым болуп калышты. Атам энемди басып алып муунтуп жаткандай болду. Эшиктин алдына келип токтодум. Атам энемди далайда коё берди.

– Чирик, тамагымды эзип салды. Кутула албай жүрсөң, өлтүрбөй эле кетирбейсиңби?

– Кечтим, сендей карооздон. Жогол көзүмө көрүнбөй.

– Жоголо албайт деп турасыңбы?

– Жоголсоң түп ордуң менен жогол. Адатыңча кайра келүүчү болбо. Уктунбу?

– Кеткенди көрүп ал. Жөн эле кет десем, кетип калат деп турасың го, ээ. Балдарымды алып, күлүңдү көккө сапырып, журтка олтургузуп кетем.

– Балдарда акың жок. Кетсең өзүң кет.

– Балдарым жакшы, мен жаман экенмин да, ээ. Көрөбүз...

...Эртең менен мен турганда Күн али чыга элек экен. Бел курчоосуна чейин чечинип, чоң алышта жуунуп жаткан атамды көрүп жүрөгүмдүн бир тамыры чырт үзүлүп кеткенсип, көөдөнүм думуга түштү. Атам мени көрдү окшойт. Шашкалактап чала-була сүртүнгөн бойдон, көк чөптүн үстүндө жаткан көйнөгүн кийип, мени көздөй басты.

– Э, каралдым, качан келип калдың?

– Кечээ.

– Кечээ! – Мени сөзүмө ишенбегендей суроолуу карайт. Жаныма келип чекемден өптү. Бырышы жок кызылдуу, кара тору жүзү түктүйүп, көздөрү чарчаңкы.

– Акча, тыйының жеттиби?

Башымды ийкедим. Түндөгү сөздү кандай баштаар экен деп ойлодум.

– Окууң башталганча үйдө болосуңбу? Мен бир топко келбейм го. Эгиндер текши бышып кетти. Талаа станына жатып иштеп жатабыз.

– Билбейм атаке, мен жалгыз гана өзүң үчүн келем. Сен кетсең мен да кетем. Энем... – Сөзүмдүн акырына чыга албай ыйлап жибердим.

– Энең кара жерге кирсин, ошонун сөзү да сөзбү.
– Сөз дебей чыдап келдим го. Заар тилин эми койсо боло. Канымды сүлүктөй сорду го бул катын. Асан, Үсөн болбогондо...

– Ошол балдар деп... Эки бала гана жолумду кесип турат.
– Жашай бериңиз. Балдарды тарбиялаш керек. Өз энеси да.

Атам катуу үшкүрдү.

– Балдар деп олтуруп, оңолот деп жүрүп чачым агарып кетти...

Эки-жагын карады. Жылдызы өчүңкү шалбырайт.

– Жүрү, олтуралы. Өзүң менен ата-балача сүйлөшөйүн. Илкий басып келип, бактын көлөкөсүнө коюлган буту бар тактайга келип олтурдук. Атам колундагы кичинекей чыбык менен жерди ары-бери чиймелейт. Көңүлүн өйүгөн дартты өзүнөн алып таштай албай жаткансыйт. Жаактары кыймылдайт. Мусапырдай кебетесин көрүп, ичим сыздады. Уккан сөзүнүн чын-төгүнүн менден даап сурай албай жатканын билип турдум. Сөздү ачкым келип, чыдабай кеттим.

– Атаке, мага эмне айтайын дедиңиз эле? Айтпайсызбы? Тиземде жаткан колдорун кармаладым. Баш бармагын эмнеге алдырып алганын билбейм, тырмагынын түбүнө чейин көгала. Анан калса эти менен эт, териси менен тери болуп сиңип калгансып алаканына чейин кара майдын тагы.

– Бул жериң эмне болгон?

– Куруп калсын, байкоосуздан темирге кыпчыттырып алдым. Жакшы болуп калды. Адегенде билегиме чейин шишип кеткен.

– Оорубайбы эми?

Башын чайкап койду. Мен атамдын манжаларынын бир-экөө чыгып ордуна кирбей ийрейип, алакадарынын чор басып калганын азыр биринчи сездим. Эмне үчүн мурун байкаган эмесмин! Кара май жыттанып, барбайган

колдорундан тегеренейин атам ай. Жаныңды бакпайсың. Өзүңдү өзүң сактабайсың. Асан менен Үсөн дебесең, отуз уул, кырк кызың багылбай жатты беле?! Өлбөй турган оокагың бар. Анан калса колхоздун жумушу өзүңүзсүз бүтпөөчүдөй, жайды жай дебей, кышты кыш дебей көк темирди минип алып, жан тынымын албай чапкылап жүргөнүң жүргөн. Ушуларды ойлоп, ичимден сыздап жатым. Манжаларын айландырып карадым. Күрөктөй болгон жазы алаканын оозума алып барып өөп койдум. Ыйлагым келет. Өзүмдөн өзүм буулугам.

Атам башын салмактуу көтөрдү.

— Балам, сенден чындыкты сурайын деп олтурам. Өз энең болсо өзү сүйлөшөт эле. Ушунча жылы бирге жашасаңар да, бул энең экөөңдүн отуңар күйүшпөй койду. Айла жок кызым, ата айта турган сөз эмес. Бирок айтпай коюуга да болбойт.

Өз атамдын токтоолугун ошондо биринчи көрдүм. Мен анын мынчалык терең, мынчалык ойчул экенин билген эмес болучумун. Өз алдынча орчундуу бир нерсени чече албайт го дечүмүн. Түндөгү энемдин сөзүнөн кийин иштин ак-карасына жетпей, сөөгүмдү сыздатар бекен деген элем. Бирок такыр андай болгону жок. Мен атамдын оозун тиктеп калыптырмын.

— Мен сен жөнүндө жаман сөз уктум, кагылайын. Ооба, эң жаман сөз. Чын болсо чын де, жалган болсо жалган де. Балким, балалык кылып койгондурсуң. Менден жашырба, кызым.

— Макул атаке, чындыкты сүйлөшөлү. Бири-бирибиздин сөзүбүзгө ишенгендей бололу. — Мен ордумдан ылдам туруп, атамдын мойнунан кучактадым. Чекесинен өптүм. Атамдын башы мага, өзүнөн өзү калтылдап тургандай болуп сезилди. Үнү каргылданды.

— Сени Батыш эжеңдин шаарын бузуп, Эламанга турмушка чыгууга сөз берип, азгырылып жүрүптүр дегендери кандай? Тайсалдатпай так жооп берчи?

Бул сөздү атамдын айтаарын билип турсам да, кулагым бүтөлө түштү. Тилим оозума батпай, шишип чыккандай куудурап, шилекейим кургады. Атамдын мойнунан кучактап турган калыбымда салмагымды салып, далысына ыгырыла түшүп, боюмду зорго көтөрдүм. Жанында бир демге сенек болгон немедей калтырап турдум. Атам менден жооп күткөнсүп, же мени сынап жаткансып суроолуу көзү менен бурула карады.

– Мени жаман көзүң менен карабай эле кой. Бардыгы жалган, атаке. Кайдагы бир ойго келбеген жаман сөздү айтып жатасың?! – Бет маңдайына чөгөлөй калып, эки колум менен эки тизесин бастым. – Ушак. Ишенбегин буга. Ким чыгарса да ниети кара, мени көрө албаган неме чыгарыптыр. Ооба, атаке, көрө албаган бирөө. Түшүнүп жатасыңбы? Алар мени өз кызындай көрөрүн билүүчү элең го өзүң. Мени ошондой жакшы кишилерден жат кылайын дедиңерби, – Көзүмдүн жашы төгүлүп жатты. – Айтчы, кызыңа ишенесиңби же душмандын сөзүнө ишенесиңби? Мен Эламан жездемди сендей, Батыш эжемди энемдей көрүүчү эмес белем. Такыр сен уккандай эмес, атаке!

– Болуптур, балам, ишендим, ыйлаба. – Атам дароо өзгөрдү. – Тур өөдө. – Төбөмдөн жыттап, жанына тартып олтургузду. – Андай болсо сенин сөзүңдү мен бүт бойдон кабыл алдым, ишендим. Эми менин сөзүмдү сен кабыл ал.

– Макул! – Илбериңки жооп бердим.

– Макул болгонуң чын болсо, мындан ары Эламан жездеңдикине турба, балам. Жакшы көрсө да, жаман көрсө да жанакыдай сөздөр чыкпаса болот эле, чыккандан кийин...

Ойлонуп калдым. Атам да ойлонуп жатты. Эмне кыларымды билбей башым эңги-деңги болду. Бул чындыгында эле жакшы сөз эмес болучу. Бирок чын-чынына келгенде атамдын акыркы сөзүнүн жүйөсү бар эле. Мендеги тоскоол, ошол кош алаканына салып алпечтеп олтурган үйдөн кандай шылтоо таап чыгып кетүү болду. Жылан чакпай,

жылкы теппей эжем менен жездемди таштап башка үйгө чыгып кетүүдөн оор эч нерсе жоктой болуп, төбөмдөн ылдый сансыз санаа басып турду. Атамдын бул сөзүнө ойлонуп туруп, жооп бермек болдум...

Ошонун эртеси шаарга кетмекчи болуп, камынып жатсам үстүмө Бердалы абамдын аялы келип калды. Ал төркүнүнө барып келмекке башкарманын «Волгасын» сурап алыптыр. Ошону айтканы келиптир мага. Мен алар менен шаарга чейин чогуу кетмек болдум. Бирок алардын машинасын күтүп олтуруп күүгүм кирди. Эмне болгонун билейин деп Бердалы абамдардыкына баратсам, алдымдан Алмадай чоң энем чыкты.

– Кагылайын Махабат, бери келчи, балам. Ырас кезикпедиңби? – Кары эки-жагын элеңдей карайт. – Сен эчак эле кетмек эмес белең?

Алда кандай сөз айтат деп коркуп кеттим. Эсимде эжем.

– Ажаркан жеңем шаарга барат экен. Ошону күтүп...

– Оо, кокуй Ажаркан, жерге кирсин. Ошону киши деп ишене турган канчык эмес турбайбы. Азыр эле бир сөз угуп сага айтайын деп ашыгып келдим. Ажаркан аркылуу сени Айдар бүгүн түнү ала качат экен. Сак болчу, кулунум. Беймазага кабылганы турат окшойсуң.

Алмадай чоң энемди кучактай калдым.

– Кагылайын энекебай, эмне шумдукту айтып жата-сыз. Кантем эми. Же башка айтар акылыңыз барбы?

Биз ушинтип жатканда Бердалы абамдын үйүнүн алдына колхоздун «Волгасы» келип токтоду. Машинанын үстөкө-босток берилген сигналы чыкты. Ошол замат Ажаркан үйүнөн октой атып чыгып, түз эле биздин үйдү көздөй чуркады. А Алмадай чоң энем экөөбүз болсок калың өскөн дубалдын түбүндөгү кара жыгачтын далдаасына келип тыгылдык. Чоң жолдун биз жаккы жээги менен эки эркек өтүп кетти. Алардын аста шыбырашып сүйлөшкөн сөздөрү угулат.

— Айылдан узай түшүп, жол тосмок болбодукпу. Машинаны көрүп, кол көтөрүмүш болуп калгыла дебедиби шофер. Кыздын макулдугу жогунан коркуп жатам. Болбосо...

— Макулдугу болбосо, мелдеши бар. — Айдардын үнү экен.

Эми билбедимби, кечээ ошону айткан турбайбы. Фрунзедеги мейманканада болгон сөз эсима түштү.

Жинди экенмин. Ошондо эмне үчүн мелдешип, эмне үчүн кол алыштым экен. Анда мен өз көңүлүм болбой туруп, кантип эле ала качтырып коёюн деп ойлогон турбайымбы. Эми минтип ала кача албайсың деген Айдар өмүрүмө кол салганы камынып жатат. Корко баштадым. Жигиттердин андан аркы сөзүн уга албай калдым. Чоң энем мени чукул коштоп, дубалдын түбү менен бөжөңдөп бара жатты.

* * *

Эртеси эртең менен Күн чыга электе Абакир абам алып келген мотоциклдин люлькасына олтуруп, колхоздун механиги менен шаарга жөнөп кеттим. Окуу оюмдан чыгып кеткендей. Ушул жерден, ушул шаардан биротоло көз далдоо болууну ойлойм. Менде элдин оозун басыштын, Айдардан кутулуштун бир гана жолу калган сыяктуу көңүлүм уйгу-туйгу. Ал жол өзүм сүйгөн бирөө менен кол кармашып кетип калсамбы деген бүдөмүк ой эле. Ректордун балдызы, Батыштын синдисы болуп туруп, алардан бөлүнүп чыгып жатаканадан орун суроонун өзү да мен үчүн оорудан катуу жумуш эле. Анда жалгыз өзүм эмес, эжем менен жездемдин кадыр-баркын бүтүн институттун алдында бутум менен тебелеп, жакшылыгына жамандык менен жооп берген болом. Мотоцикл дарбазанын түбүнө келип токтогондо гана үйгө жеткенимди билдим. Саатымды карасам араң эле бештен өтүптүр. Калитканы түртүп көрсөм бек. Кеч жатышса керек деп ойлодум. Эжем менен жездем өтө

кеч жатышканда гана саат жетиге чейин уктай тургандыгын билүүчүмүн. Жанакы биздин артыбыздан келаткан машинабы же башкасыбы, айтор, Майрамбектикине окшош «Волга» Ленин көчөсүнөн бурулуп, суу проводунун жанына келип токтоду. Машинадан түшкөн жигит да узун бойлуу неме экен. Бирок ал таң атпай жүздөгөн километр жерден короо толгон коюн таштап, кайдан келмек эле. Окшош машинадыр. Анын үстүнө Майрамбек экөөбүздүн болжолкон күнүбүз бүгүн эмес, эртең саат он эки болучу. Ал мени көлгө алып бармак.

Баятадан бери машинасынын маңдайкы айнегин сүртүмүш болуп, биздин үй жактан көзүн албаган шофер, мен түшкөн мотоциклдин карааны көрүнбөй калган кезде гана, кабинага кайра кирип эшикти тарс жапты. Өтө эле жай жүрүп келатканынан үй издеп жүргөн немеби деп ойлогончо болбой, ачык терезеден башын жарым чыгарып бажырая караган жигиттин көзү көзүмө чагылыша түштү.

– Махабат!

– Майрамбек! – Машинанын эшигин ачып жиберген жигитти көздөй өзүмдү аттым.

Сунган колумду кыса кармап, өзүн көздөй тартты.

– Жакшысыңбы? Олтур. Деги аман-эсен барсыңбы? Ох, жүрөгүм эми ордуна келбедиби?

Мени эле күтүп тургансып, орундукка көчүк басарым менен машина зуу койду. Сол колу менен рулду кармап, оң колу менен менин далымдан имере тартып, саамайымдан жыттады.

– Сагынып кеттим. Бүгүн келет деп ойлогон эмес чыгарсың.

– Эртең түштө келмек эмес белең?

– Күтө алган жокмун. Койду Туратбекке таштап, жүрүп кете бердим.

– Эмне үчүн?

– Сени көргүм келди...

Шаардын четине чыгып, жолдун жээгине машинасын токтотту. Мага жакындап олтурду.

— Деги сени чын көрдүмбү?

— Эмне болду?

— Мен шаарга кечээ кечинде келгемин. Эламан байкемдикине келсем, алар тышка конокко кетиптир. Сени кошунасыныкынан сурам келе элек дешти.

— Анан!

— Анан силердин айылга бардым.

— Кимдикине?

— Казыбайдыкына.

— Казыбайдыкына? Тааныйсыңбы?

— Ал экөөбүз интернатта чогуу окуганбыз.

— Мен жөнүндө айттыңбы?

— Айылда жакшы кыздар болсо тааныштырсаң боло дедим.

— Тааныштырдыбы?

— Бир кыз бар деди.

— Ким экен?

— Махабат!

— Тамаша кыласың да.

— Чын. Зоотехник ала качам десе, билип калып шаарга кетип калыптыр деп айтты. Артынан кууп, эч жерден таппай койдук дейт. Айдар менен тууган экен.

— Кайда кондуң? Ошондобу?

— Сени издеп, кайра шаарга келдим. Сурам үйгө барбаптырсың. Байкемдер да келе элек экен. Анан кайра силердин айылга бардым. Казыбай үйгө жат дегенинен болбой, машинаны көчөгө коюп, ичине жатып алдым. Мотоциклдин үнүнөн башымды көтөрсөм, бирөө аркы көчөдөн сага окшогон бирөөнү салып алып, шаарды көздөй бурулду. Ким болсо, ошол болсун деп артынан жөнөдүм.

Болгон окуяны айтып бердим. Майрамбек менин сөзүмдү кабагы бүркөлүп, ойлуу олтуруп укту.

– Артыңдан сүрө түшүп жүргөн зөөкүрлөр окутпайт го сени.

– Өзүм каалабасам делеби?

Майрамбек мыскыл күлдү.

– Каалаган, каалабаган менен эсептешсе, түндөгүдөй болбойт эле.

Мен жер тиктедим.

– Кайда баралы? – Ал бир колу менен рулду кармалады.

Ийинимди куушурдум. Экөөбүз тең орду ордубузга оңдонуп олтурдук. Машина жолго чыкты.

– Көлгө барып келелиби? Чабак билесиңби?

– Билем. Бирок купальнигим жок да.

Майрамбек эңкейип жаагымдан жыттайын дегенде, мойнуна колум ороло түштү. Алды жакта келаткан автобустун сигналын угуп, колумду тартып алдым. Биздин машина жолдун четине чыга түшүп, кайра асфальтты көздөй ойт берди. Өтүп бараткан автобустун шоферу бизге айнектен муштумун көрсөттү. Жүргүнчүлөрдүн баары бизди сөгүп жаткандай, орундарынан тура калышып бизди узата карашты... Майрамбек машинаны мурдагыдан да катуу айдап келатты. Мен кайсы жерге келгенибизди төрт жолдун кошулушкан жеринен Жетөгүз селосун көздөй бурулганда байкадым. Майрамбекти билектен алдым.

– Кайда баратасың?

– Жетөгүздөн купальник албайсыңбы?

Күлүп жибердим. Жигиттин далысына колумду арта салып, алды жагымды, бийик тоолорду карадым. Бир кезде ушул жол менен кой төлдөтүүгө жардам бергени колхозго келгенимди эстедим. Анан ушул сүйкүмдүү, карапайым жигиттин кумарлуу өткүр көзүн Бурулдун бөбөгүнүн тоюнда айнектен көргөндө жүрөгүм солк дей түшкөн болучу. Анда мен Майрамбек менен өз тагдырымдын минтип чиеленишерин кайдан билдим. Дагы канча жол жүргөнүбүздү билбейм. Майрамбек мени кучактай калды.

– Махабат!

Ойдон чочуп, эки жагымды карасам машина токтоп туруптур.

– Жеттикпи?

– Өтүп кеттик.

– Койчу. Эмне үчүн?

– Эмне үчүн экенин өзүм да билбейм.

Алды жагымды карасам курортко чукулдап калыптырбыз.

– Кайра тарт десең кайра тартайын. Сен эле билчи, эмне кылайын? Баары бир Айдар сени торуна түшүрбөй койбойт.

Айдарды ойлогон да, андан корккон да жокмун. Менин көңүлүмдү удургутуп турган катуу бороон, Элеман жездем болду. Ушактан жүрөгүм бөксөрүп, ичим эңшерилип турду. Аларды ойлогон сайын кайрылып эже-жездем менен беттешким келбейт. Алдыга койгон бардык пландарым, максатым да астым-үстүм түшүп Майрамбектин жанында быркырап баратты.

– Кайра окууга жибересиңби? – дедим муунуп. Жигит колумду кош колдоп кармады.

– Калп айтсам ачык асман, аскалуу тоо урсун. Эртең эле кайра...

– Коё турчу, Майрамбек, ушунтип жылаңбаш, жылаңаяк барамбы? Эртеңкиге калтырсак эмне болот. Дагы бир сыйра кабыргам менен кеңешип көрөйүн. Баары бир мен сендик болмок болбодумбу.

– Жок, жаным, аның шылтоого жатпайт. Кабырган менен эмнени кеңешет элең? Макул деп койчу эми. Экөөбүз бири-бирибизди Лайли менен Мажнундай болуп жүрүп табышпадык беле. Санаамды биротоло тындырчы, жаным. Суранам сенден.

Көздөрүм алаңдап, менден жооп күтүп, колумду кыса кармап маңдайымда турган Майрамбекти чочулай тиктедим.

– Эмне мынчалык жалдырайсың? Кана, ойлонуп бүттүңбү?

– Толук жыйынтыкка келе албай жатам, Макен. Сыягы, туура эмес жолго түшүп кеткен окшойм. – Кош колдоп башымды кыса кармадым.

– Антпечи. Бардыгын тобокелге салып койчу. Сени көрсө энем да, бир туугандарым да сүйүнөт. Эл да кубанат. Ишенип койчу мага. Бардыгы жайында болот. Кана, кеттикпи Махабат!

Эламан жездем жөнүндө чыккан сөздү кайра эстегенде, кайратыма келе түштүм.

– Болуптур, айдай бер. – Көзүм жашылданды. Майрамбек мени бооруна сыга кучактап, өөп-өөп алды. Калтаарыды.

– Ыйлабагын ээ?

– Эмнеге ыйлайм? Күч менен бараткан жокмун да... Капчыгайды өрдөй бергенибизде эми эле так төбөдө турган Күн, бир заматта кечтегенсип, батыш тараптагы бийик зоокага жетээр-жетпес болуп, тоо койнун ала көлөкө каптады. Эки тоонун ортосундагы кууш капчыгайды как жарып Жетөгүз суусу күрпүлдөйт. Тоо боорунан жарышып аккан көк кашка мөлтүр булактар туш-тараптан шылдырап, Күн нуруна чагылышат. Машинанын ачык терезесинен айланага көз чаптырдым. Көйкөлгөн көк туланды кучактап, үстөмөндөп жаткым келет. Айдагандай жыш өскөн кызгалдактар, жапайы розалар, сан түркүн гүлдөр делебемди козгоп көзүмдү кызартат. Ох, эмне деген сулуулук. Тигил карагайлар канча жашты жашап, канча жылдан бери көөнөрбөй ушинтип асман мелжип турушат болду экен. Кудая тобо, карасаң, төбөгө кулап түшүүчүдөй саландаган ушул үйдөй таштар кантип кана омкорулуп кетпей аска менен аска болуп, бири-бирине жармашып турат?

Капчыгайдан кантип суурулуп чыкканыбызды да билбей калыптырмын. Алдыбыздан мелтиреген түз талаа созулуп сала берди. Азыр эле өңгүл-дөңгүл тартып, машина-

нын дөңгөлөктөрүн улам ыргыта экчеп жаткан таштуу жол, көк жашыл тартып ыргалган гүлдүү тулаң менен алмашты. Көк жайыкка жете бергенибизде Күндүн танабын бирөө артка тартып жылдыргансып, кайра баштан табактай болуп ачык асмандын ортосунда балбылдай түштү. Алдыбызда жуушап жаткан койлор дыр дей түшүп басылды.

Бул жердеги боз үйлөр чачкын экен. Бир короо менен бир короонун ортосу кеминде бир чакырым келе турган. Машина түз эле алты канат ак үйдүн жанына чукул келип токтоду. Мотордун үнүн уккан иттер абалап, алдыбыздан тосо чуркашты. Алардын артынан толгон балдар көрүндү. Жүрөгүм жарылып кетчүдөй дүкүлдөйт. Эки жагымды элңдей карайм. Мамыда байланып турган чабдар бышты биз тарапты карап, окуранып койду. Көзүмө боз үйдүн көлөкөсүндө жаткан ак улак чалдыкты. Койдун кыгы аралаш, малдын жыты мурунду өрдөйт.

Майрамбек мени машинада калтырып, үйүн көздөй арыш керди. Арадан көп убакыт өтпөй, орто жашап калган аял машинаны көздөй, бир кичирээк ак табакты көтөрүп бети менен жыгылчуудай болуп элтендей басып жүгүрүп келатты.

Эне мени көрүп ыйлап жиберди. Эмне кыларымды билбей калдым. Энесинин артынан келген Майрамбек машинанын эшигин ачты.

— Балакетиңди алайын, балакетиңди алайын. Үйдө келин-кесек да жок эмес беле. Бери чык, секет кетейин. Олда каралдым ай, мурдараак келинчек алып келериңди айтып койсоң эмне. — Кубанычтан жүзү жаркып, көздөрү бактылуу күлүндөп турган уулуна карады.

Ийне-жиптен жаңы ак кыжымы жоолукту колтугуна кысып, колуна конфет менен печенье салган табагын калтырай кармайт. Аял табагын жанында турган тестиер кызга кармата коюп, колтугундагы жоолугун башыма салды.

— Ак жоолугуң башыңдан түшпөй сүйгөнүң менен тең кары, кулунум. — Мойнумдан кош колдой кучактап өптү.

— Мейнетинди алайын, Макениме окшоп тартайган неме тура.

Эне менин жылаң баш, жылаңаяк байпаксыз келгенимди да эрөөн алган жок. Ал тигил кызынын колундагы табакты алып, конфет менен печенъени мени көздөй чачып жатты.

Майрамбекти карасам энеси экөөбүзгө алмай-телмей карап туруптур. Менин көзүмө көзү урунуша түшкөндө күлүп жиберди.

Биздин жаныбызга жетип келген бир аял Майрамбектин энесин капталга нукуду.

— И-и катыгүн, күйөөгө качканды билген кыз бутуна байпак, башына жоолук, карындан май алуучудай шыма-ланбай жеңи узунураак көйнөк, үстүнө чапан кийип келбейби?..

Эне аялды алая карады.

— Сенден кийим сурап жаткан киши барбы? Какшанбай ары турчу кагылайын. Ушул жаман кыздын кабарын мурун эле угуп жүрүүчүмүн.

Кудай колума чын тийгиздиби деп көргөн көзүмө ишенбей дел болуп жатсам байпак менен жоолукту кеп урат. — Эне менден кийин өз уулун өптү. — Рахмат сага, балам. Колуктуң өзүңө кут болсун. Бактылуу болгула, балдарым.

— Ой, мен ата-бабанын салтын айтып жатам. Анын эмнесине куйкаң курушуп кетти. Мага десең түбөлүккө жылаңач кой.

Бизди үйгө чала-була киргизип коюп, Сыпайы эне эшикке чыгып, кимдир бирөөлөргө кыйкырып жатты.

— О-о-у-й, келгиле, келгиле биздикине. Батыраак. А-а-й, Жаңыл, аркы биздин балдарга сүйүнчү айтып кой. Макен колукту алып келди...

Эне жүктү алып ыргытып сандыгынын оозун ача албай, жанындагы тургандарга күчөнө сүйлөйт.

— Ой, айланайындар, ачкылачы мына бул самыран болгон сандыкты. Жабышып калганбы дейм. — Ачкычын арыбери бурап, өзү менен өзү урушат...

Үйдө чарк көпөлөк айланып, казан-аяк менен алек болуп жүргөн энесин Туратбек чакырып чыгып кетти. Аял кайра бир далайда кирди. Чач мончогуун шылдырата басып келип, мен олтурган көшөгөнүн бир жагын жыя кармап, маңдайыма жүйүртө басты.

— Астыңа кетейин каралдым, сенин бул жакка кеткениңди эч ким билген эмес тура. Шаардан Батыш менен Эламан, айылдан ата-энең жок издеп калабы деп, бир-эки киши барып келсе деп жатабыз. Окуусун бүтө элек кызыбызды алып кетти деп чыр-чатак чыгарышпаса эле болду го. Сен кандай дейсиң?

— Эмнеге чатак чыгарышсын. Кандай кабар берерди өзүңөр билесиңер да.

Аңгыча боз үйдүн түрүлүү турган эшигинен, кайын агам Кадыркул менен Акылбек көрүндү. Энем колуна кармап турган көшөгөнү коё берип, ордуна турду.

— Келинден акыл болобу десем...

Аялдын сөзүн башкарма бөлду.

— Олда жеңеке ай, ал баладан кандай кеп, кандай акыл чыксын. Кадыркул экөөбүз Эламан менен Батышка барып келели. Канча кылса Элекемдин кайын журту эмеспи. Алар менен сүйлөшөлү, кеңешели. Эмне дешээр экен?

— Баланын окуусу да болуп калды. Балким, кызын жок издешип жатышкандыр. Бардык күчүңөрдү, бардык акылыңарды сала көргүлө. Окуусунан калтырбайбыз деп айткыла. Тиги эжелерине да дилгирем ура келгиле.

Ошентип, Кадыркул менен Акылбек агалар шаарга жөнөп кетишти. Менин күйөөгө кеткенимди эжемдер угуша элек экен. Үйүндө деп ойлоп жатышыптыр. Ойдо жок жерден күйөөгө, болгондо да Майрамбекке качып кеткенимдин аныгына көздөрү жетпей, ишенбей экөө бирдей дел болуп калышты дейт. Ошентип олтуруп Эламан жездемди өздөрү менен бирге алышып, бул жактан баргандар биз-

дин айылга жеткенде түз эле Бердалы абамдыкын көздөй бурулушуптур. Атамды машина жиберип, талаада комбайн чаап жүргөн жеринен алдырып келген көрүнөт. Мурункийин таанып билбесе да Жайнак келатат болуп калганда Акылбек менен Кадыркул экөө бирдей орундарынан учуп туруп, атамдын алдынан утурлай басышыптыр.

– Кулдугубуз бар, Жайнак аба!

– Эмне кулдук?! – Эч нерсеге түшүнбөгөн атам селейип туруп калган имиш. Менин Майрамбекке турмушка чыкканымды айтышканда бир чай кайнама башын жерге салып, дудук болуп калыптыр. Ортодогу тынчтыкты Бердалы бузуп, агасына минтип айткан экен:

– Эмнеге салаңдайсың? Же күйөөгө качкан жалгыз сенин кызыңбы?

Атам бир кезде эч нерсе укпаган керең адамдан бетер башын зорго көтөрдү дейт.

– А-таң-дын к-ө-р-ү-ү, кыз деген ушул экен го. Силер Мыкатты Майрамбек деген чабан балага качып кетиптир деп жатасыңар. Болору болуп, боёгу канган тура. Эси жок эмес, эси бар балам эле. Кандайча мындай иш болуп кеткенине көзүм жетпей олтурат. Өз каалоосу менен барыптыр деп жатасыңар. Э катыгүн Кудай, өзгө болсо да, Турсунай экөө бир үйдө чоңоюшпады беле. Бир тууганга окшоп, бирибирине өлөк-жөлөк болот дечү эмес белем. Эжеси күйөөгө кете электе, сиңдиси кетет деген кайсы элдин мыйзамында бар. Өзүңөр эле калыс боло койгулачы, балдар. Аныйпа укса намысынан тирүүлөй өлөт тура.

Бердалы абам агасынын сөзүнө ачуусу келип минтиптир:

– Ушул да сөз болдубу. Андай болсо, Турсунай күйөөгө беш жылда кетсе беш жылга, он жылда кетсе он жылга күйөөгө барбасын деп катыныңдан корксоң, Махабатты кайра алып келели анда. Ушуга макулсуңбу?

Атам чочуп кетиптир.

– Кайра алып келген эмнеси?

Атам калчылдап өң-даалаттан кетип туруптур. Акылбек сөзгө аралашыптыр.

— Кеңешип кескен бармак оорубайт дейт, Жайнак аба. Өзүңүз менен кеңешели деп ууруларча түн жамынып келип олтурабыз. Оюңуз менен бололу. Балдар бири-бирин сүйүп үйлөнүп жатса, кыянаттык кыласызбы? Мындан ары эмне кылалы? Күйөө балаңыз азыркы шарт боюнча ата-энемди чакырып, комсомол тоюн өткөрөм деп камынып жатат.

— Камынса камына берсин. Бирок мен үчүн убара болбосун, айтып койгула экөөнө. Бир айтарым кызым окуусун таштабасын.

Ачуусуна чыдабай муруту сербейип, өң-даалаттан кетип, таноолору кыпчылып олтурган атамдын көңүлүн кандайча кылып тындырууну билбей Акылбек ага мындай дептир:

— Махабаттай кызды тарбиялап өстүргөн ата-энеге ыраазыбыз. Бирок эжесинен мурда кетти деп балаңызды күнөөлөп олтурасыз. Менимче, бул шылтоо эмес. Улуусунан мурда кичүүсү колукту албасын, кыздар күйөөгө чыкпасын деген кантип болсун. Майрамбекке колукту болуп баруудан Махабат жаңылган жок. Жакшы жерге, жакшы күйөөгө туш болду. Өзүңүз деле Махабаттын энесине кызыл кыргын, кара сүргүн менен баш кошкон турбайсызбы. Эки жаштын туңгуч сүйүүсүнөн бүткөн балабыз деп кызыңыздын атын өзүңүз Махабат деп койгон экенсиз. Же жалганбы? Багына каршы чыгып олтурганыңыздын себебине түшүнбөй олтурабыз, аксакал. Балдарга эмне деп жооп айтып баралы?

Атам дасторкондун четин бир далайга кармалап, үнсүз олтургандан кийин ээгин көтөрүп, күндө калган эски бөздөй болуп каны качкан жүзүн олтургандарга буруп, оозун бүлк эттириптир:

— Айта турган сөзүм, бере турган жообум түгөнүп, башыма түн түшүп турганын өзүмдөн, аялымдан башка эч

ким билбейт. Ойлонуп көрөйүн. Ары кетсе он күн, бери кетсе бир жумада мына бул Бердалы менен Ажаркандан жообун айтайын. Болсо-болгонун, болбосо болбогонун уга-сыңар...

Атама баргандар ушуну айтып келишти... Атамдын, эмне үчүн баргандарды капа кылып узатканына түшүнүгүм жетпеди. Майрамбекти койчу деп чанабы? Он күнгө чейин ким менен кеңешет болду экен? Кызык. Күйөөгө кеттиң деп балалыктан кечип кетеби? Же эрден чыгарып алам дейби? Ушундай санааларды ойлой берип, башым маң болду. Эмне үчүн Турсунайдан мурда күйөөгө кеткенимди күнөөлөйт? Атам да акылынан адашкан экен деп ойлойм. Чын-чынына келгенде айлам кетип калды. Мага сыр беришпегени менен Майрамбек да, кайын энем да капа. Айтор, биздин үйдө кабагы ачык, көңүлү куунак жүргөн киши жок сыяктуу. Бардыгы мени алдашат, мени сооротушат.

А Майрамбек болсо жалынып-жалбарып, өөп-жытта-гандан башка мага берери жоктой. Үйдө турганда имер-чиктеп, жанымдан чыкпайт. Үйдөгүлөрдөн жазгырып, кан-дай кысталыш мезгил болсо да бир өөп алмайын кумары таркабайт.

— Жүрөгүм жүрөгүң менен, боорум бооруң менен чогуу бүтүп калса керек. Көргөн сайын көргүм, өпкөн сайын өпкүм келет да турат. Чын ашыктар баш кошушпайт дешет экен. А экөөбүз кантип табышып калдык, ыя Маха-бат! Атың да Махабат, өзүң да Махабатсың, — дейт Май-рамбек.

Күйөөм жанымда турганда өзүмдү телегейи тегиз, өмүрүндө кемчилик көрбөгөн, толтура адамдай сезем. Кай-ын энем биз уктап жатканда ойготпостон, койлорду кээде өзү чыгарып кетет. Анан калса Майрамбек экөөбүздүн оңой-лук менен сөзүбүз бүтүп, сүйүүбүз таркар эмес.

Кайын энем бир күнү эртең менен койлорун короодон чыгарып, үйдөн эчак алыстап, тоо таянып кеткен уулунун

караанын эмне үчүндүр кадала тиктеп турганын көрүп, ууртумдан жылмайып койдум. Эмне ойлоп турат болду экен? Же баласын малдын артынан жүрүп куурады дейби? Кайын энемдин үнү артымдан ээрчий кирди.

– Э, Махабат!

– Ии. – Түзөлүп тура калдым.

– Тигил Макендин көзү койдо эмес эле, үйдө болуп баратат. Барчы балам, сенин жасаганыңды мен деле жасайм. Күйөөңдүн кой жайган жерин кошо барып көрүп кел.

Айталбай турган сөздү угуп, сүйүнүп кеттим. Майрамбектин артынан жемперимди колума кармаган бойдон үйдөн жүгүрүп чыктым. Бир заматта өр таяна бердим. Күйүккөнүмө карабай учуп келаттым. Демим көөдөнүмө батпай жүрөгүм дик-дик согот. Барган сайын тоолор да, жолдор да бийиктегенсип чарчай баштадым. Маңдайымдан тер чыпылдайт. Койлор жайылып бараткан белести карап токодум.

– Майрам-б-э-э-к! Май-рам-бээ-э-к!

Күйөөм турнабайды көзүнө салып, мен тарапты аң-таң болуп карап турганын билдим. Эмне болуп кетти деп чочулайбы, бир орундан жылбайт. Анан мени чакырып, колун булгалай баштады.

– Ма-ха-бб-а-а-т! Ма-ха-бб-а-а-т!

Майрамбектин үнүн туурагансып капчыгайлардын ичи да: «Ма-ха-бб-а-а-т! Ма-ха-бба-а-т!» – деп кошо жаңырат. Ал мени көздөй, мен аны көздөй жүгүрөм.

Жайдын толуп турган кезиндеги жайлоонун көркү кандай болду экен деп ойлойм. Чөп-чардын өзөгү катыйын деп, эрте ачылган гүлдөр күбүлүп, кеч ачылуучулары чанагын жаңы жарып, жапайы розалардын кээ бир гүлсүз жалбырактары болбосо, бул мезгил да өзүнчө кооз, өзүнчө март. Көзүмө бул жердин суусу эмес, ташына чейин сүйүү болуп көрүнөт. Айланадан кандайдыр бир жагымдуу жыт келип, мурунду өрдөйт. Көрсө, кумкайрак, таштуу жерге өскөн,

кар бир түшкөнчө жапжашыл бойдон жашаган «Аркар от!» деген майда жалбырактуу жыттуу чөп болот экен. Ошондон тутамына толтура терип келген күйөөм:

— Жыттачы, сенин жытыңа окшоп кетет. — Мурдума жакындатты.

— Бах, сонун экен. — Кайра-кайра шуу-шуу жыттайм. Экөөбүз көптөн бери көрүшпөгөнсүп кайра баштан кучакташып, кайра баштан өбүшөбүз. Болор-болбос кыярып бараткан, жашыл тукабага окшогон бетегенин үстүндө сулк жаткан мени бооруна сыга кучактаган күйөөм, эки эмчегимдин ортосунан кумарлана жыттайт.

— Сүйүү адамды жашартып, өмүрүн өмүргө улап турат деп айткан экен бир акылман. Кандай туура айтылган сөз. Мен сени менен бактылуумун, жаным!

— Мен дагы, Макен!..

Анын чачтарын кош салаалап артын көздөй тарайм. Майрамбектин алдында ар дайым Батыш эжем сыяктуу назик да, абийирдүү да болгум келет. Ушинтип бардык ишке, ысылуу-суукка бел байлатып, тобокелге салып турган Майрамбек экөөбүздүн ортобуздагы балтыркан сүйүү. Качып кеткенимди уккандын эртеси биринчи болуп келген Батыш эжем. Өзүбүздүн үйдөн Ажаркандан башка киши каттай элек.

Акылбектер баргандын эртеси атам эч кимге айтпай, кайдадыр бир жакка кеткен бойдон келе элек деген. Энеме кимдир бирөө менин Майрамбекке качып кеткенимди айтып коюптур. Ошондон тартып кабагы карыш түшүп, жодон жеңилип, душмандын торуна түшкөн туткундан бетер тилсиз олтуруп калган имиш. Мен буга чейин энемди кишиден жеңилет экен деп ойлогон эмес болучумун. Азыр да энем жөнүндө, Турсунай жөнүндө ойлоп, жүрөгүм сыздап турду.

— Асканын башын алая тиктеп, эмне мынчалык ойлонуп кеттиң? — Башын тиземе коюп чалкасынан жаткан Майрамбек колумдан кыса кармап, жүзүмө жоодурай тигилди.

– Эчтеке! – Чекесинен сыладым.

Экөөбүз тең ордубуздан турдук. Алды жуушай баштаган койлорду сууну көздөй имердик. Жезбилек ушуну эле күтүп тургансып, койлорду өзөндү көздөй күргүчтөтүп айдап жөнөдү.

– Жезбилек! – Майрамбек кыйкырып жиберди. Эсинин ачуулу үнү чыкканда куйругун шыйпаңдатып келип бир таштын үстүнө чочоюп олтуруп калды. – Чоң тойгон койлорду эмнеге үркүтүп жатасың? Өрөпкүтпөй акырын айда. Угуп жатасыңбы? – Сөөмөйүн кезеди.

Жезбилек кулагын тикчийтип, Майрамбекти бир демге тиктеп туруп жаагын кере ачып, каңшылаган болуп таштын бетин алдыңкы эки буту менен тырмап койду.

«Жөнө, кокустан койлорго ит-куш кабылып калбасын. Суу ичип жатканда шаштырбай алыстан көзөмөлдөп тур, кана ичишсин. Мына биз да артыңдан кеттик».

Ит ордуна боюн кере козголду. Артын жалтаңдай караган дөбөт мурункудай чагарактабастан куйругун булгап бөрү желишке салып, койлордун артынан кетип баратты.

– Итиң акылдуу ит экен, ээ, – дедим Жезбилектен көзүмдү албай.

– Буга тапшырма гана керек. Айтып койсоң короосу менен койду жайытка өзү айдап барып, кечинде кайра айдап келет. Бирок иттин иши ит да. Ар дайым мени менен ысык-суукту бирге көрөт. Көзүн ача элек кезинде, окуудан тарап жайлоого кетип баратып, бадалдын түбүнөн таап алгамын. Ошондон бери достугубуз бекем.

Жезбилек бизден узап баратып, шоңшоюп олтуруп калды. Ой тараптын абасын тумшугун көтөрүп, мурдун кыймылдатып искеп-искеп алып, борс этип койду.

– Бирөө келатат деп жатат окшойт. Кана, көрөлүчү!

Майрамбек асынып жүргөн дүрбүсүнүн боосун оңдоп көзүнө кармады.

– Мына, айтпадым беле, Болотбек келаткан тура.

– Берчи, мен да көрөйүн. – Майрамбектин кармап турган дүрбүсүн алмакчы болуп, боосунан кармадым. Ал турнабайды мойнунан чыгарып мага сунду.

Карагайлуу капчыгай, жалама зоолор бет алдыма келди. Төмөнкү кыяда карагердин оозун жыя кармап, шайбырлай бастырган жаш улан үзөнгүсүн чирене теминет. Жогорку бетте кара комоктой болуп бир үйүр жылкы жайылып жүрөт. Сүмбөдөй болгон эки бышты моюн алышып, жалдарынын түбүнөн жытташат. Анын бери жагында жүнү жерге тийген топоздор тобу менен асканы көздөй чубап баратат. Кимдир бирөө киши бою келген жаш балаты менен катар өскөн калың түп четиндин ортосунда атын оңдоп токунуп жатканы көрүнөт. Алыста-алыста укуругун сүйрөткөн бирөө салган бойдон тигил жылкылардын туура тушунан чыга келди.

Жаратылыштын сулуулугуна тойбой, айланага кыдырата көз чаптырам. Эмне деген ажайып жер деп ойлодум. Эгер мен художник болсом, ушунун баарын өзүндөй кылып кагаз бетине түшүрө алар белем. Адам! Жаратылыш! Жайылган төрт түлүк! Жомокто айтылып жүрүүчү бейиштин өзү. Ооба, бейиштин өзү. Адам баласынын сүрөттөөгө сөзү жетпей турган ушул сыяктуу ажайып жерди мекендеп жүргөн кишинин да арманы болор ээ. Садаган кетейин кыргыз жергеси ай. Карасаң, Макен.

Майрамбек сулуулуктан өзүн бөлө албай менсинип тургансыйт.

«Жылкычынын» күүсүн ышкырыкка салып сыбызгыдай толкуган үн туура жагыбыздан угулду. Дүрбүнү көзүмдөн жулуп алып, ошол жакты жалт карадым. Болотбек бизге жакын келип калыптыр. Ал Кадыркул аганын баласы болучу. Бизди чакырып келиптир. Койго аны таштап, Майрамбек экөөбүз үйдү көздөй бет алдык. Ал койду такай жөө жаят экен. Кол кармашып алып, эңкейиште жүгүрүп келаттык. Түзгө түшүп, боз үйлөр көрүнгөндө жоолугумду салынып, Майрамбектин колундагы жемперим-

ди алып кийдим. Биз жакындаганда энем алдыбыздан утурлай басты.

– Ажаркан кудагый келди.

– Ким менен келиптир, өзү эле бекен?

Майрамбек энесинин далысына жабышкан чөптү алгандан кийин, жоолугунан чыгып турган саамай чачын колу менен ары киргизди.

– Мыкаттын инилери дейт, жанында эки бала бар.

Асан менен Үсөндүн келгенин укканда сүйүнүп кеттим. Кантип жиберди экен, деп ойлодум энем жөнүндө. Биздин дабышыбызды уккан бөбөктөрүм үйдөн октой атып чыгышты. Үчөөбүз кучакташып калдык... Үйгө кирип, жем менен учурашып болуп, атамды сурадым.

– Акем кечээ келди, Фрунзедеги кызыныкына барыптыр.

Кызык. Турсунайдыкына эмнеге барды экен деп ойлодум. Майрамбек экөөбүз бири-бирибизди карадык.

– Акылдуу кишиге айла жок экен, Сыпайы кудагый. Менин кайын агам телегейди тең санаган, теңиз киши. (Атам жашына жетпей алжый баштаган экен деп ойлодум. Он күндө жооп берем дегени Турсунай менен кеңешейин дегени го. Мунун эмнеси акылдуулук, теңиздигиң кайсы?) – Эл орунга олтура ушул жерден түшкөн такси менен түз эле Турсунайдын үйүнө барып түштүм дейт. Ошол күнү кызынын кубанычы чоң экен. Кечки университетке кабыл алыныптыр. Атаң өз оозу менен айтып олтурду бизге.

«Ойдо жок жерден мени көргөн Турсунай: «А-та-к-е-е!» – деп бир бакырып алып, кучактап жыгылды. Ал да ыйлады, мен да ыйладым. Экөөбүз тең ыйладык. Жакшы эле бек элем, кандай жашык болуп кеткенимди билбейм, өзүмдү не кармай алайын.

Бир заматта дүйүм тамакты алдыма төгүп салды. Үстүмө үйрүлүп түшүп, чарк көпөлөк айланат. Тамак үстүндө бир суу жоолукту астыма жаап, бир суу жоолукту жанымга койду. Атайын эле кагылып адам болуп калып-

тыр. Мен аны мындай болот экен деп эч ойлогон эмес элем. Тез өзгөрүп кеткен экен. Тамак ичип бүткөндөн кийин экөөбүз көпкө сүйлөшүп олтурдук. Атайлап барган жумушум Махабат жөнүндө болсо да, оозума ал жөнүндө сөз кирбеди. «Мыкат кайда ата? Дени сак, жакшы жүрөбү?» — деп Турсунай өзү сурады.

Эмне деп жооп береримди ойлонуп, бир аз олтургандан кийин минтип айттым:

— Махабат куруп кетсин, күйөөгө качып кетиптир.

— Күйөөгө дейсизби? — Шалдая түштү. — Кап, жок дегенде окуусун бүтүп алып чыкпай, шашып кеткен экен. Кантебиз бактылуу болсун.

— Ой, ошонун багы менен жерге кирсин. Ал бактылуу болгондо канча кишини жан сактатат эле.

— Деги дайнын айтыңызчы, кайда кетиптир?

— Майрамбек деген койчуга.

— Ыя? Чын эле ошого кетиптирби?

Турсунайдын башы шылк дей түштү. Жүзүнө тик багып карай албай турдум. Ал бир топтон кийин башын көтөрдү.

— Болуптур, ата, барса жакшы болуптур. Майрамбекке кетерин мурун эле билгем.

(Сөз ушул жерге келгенде эч нерсеге түшүнбөй, оозум ачылып калыптыр. Турсунай Майрамбекти кайдан тааныйт болду экен? — деген суроо чыкыйыма чыга түштү.)

— Билгем дейсиңби? Андай болгондо мурдатан эмне үчүн айткан жок элең, бизге?

— Эмне деп айтам, кызык сүйлөйсүз.

Үндөшпөй калдык. Бул жерге, Турсунайдын өзүнө эмне жумуш менен келгенимди унутуп калгандай, алдымдагы лимон салынган чайдан көзүмдү албайм. Кызымдын үнү чыкканда кашым серпиле түштү.

— Орун салып койдум, жатып эс алыңыз. Калган сөздү эртең сүйлөшөлү.

Махабаттын жайын укканда, мен Турсунайды мындай кабыл алат экен деп ойлогон эмесмин. Баякы камгактай учкан, шайкелең бойдон го дечүмүн. Өкүрүп-кыйкырып төрт айламды түгөтөр бекен дегенмин. Бирок андай болгон жок. Керебеттин башы менен тең кылып керилтип төшөк салып, ак шейшепти жайып салыптыр. Кызымдын кайсы убакта жатып, кайсы убакта турганын да билбейм. Эртең менен турсам таң атпай тамак жасап жатыптыр.

– Жата турбай, эмне үчүн эрте турдуңуз?

– Эртерек кетейин, мени узат, балам.

Кызымдын кабагы түйүлө түштү.

– Бүгүн эле кетип каласызбы? Эртең кетпейсизби?

– Болбойт айланайын. Колхоздо «кан күйүп» жаткан учур. Эч кимге айтпай да, суранбай да чыктым эле. Бул жакка кеткенимди башкалар эмес, энең да билбейт. Бир жакка барып өлүп калган экен деп, тополоң түшүп жатышпаса эле болду.

– Баса, эгин чабуу башталбадыбы? Аштыктын түшүмү кандай?

– Жакшы, балам. Атаң алты метр узабай эле, бункерди кызылга толтуруп алып, машина кичине кечиксе эле комбайндын гудогун озондото берет. Быйылкыдай түшүмдү өмүрүмдө көргөн эмесмин. Ташыганга шоферлордун шаасы жетпейт. Шаардан жардамга дагы машина келет деп жаткан. Кишиден машина көп. Тим эле кара таан. Бир эле комбайндын артында беш-алты машина. Механизаторлордун суусун жутарга убактысы жок. Ушул абалды көрүп туруп, шерменде болдум го.

Шартымды уккандан кийин кызым жумшарып калды. Ошол эле күнү эртең мененки тамактан кийин жолго чыкмак болдум. Махабат жөнүндө сөз түнкү боюнча жаңыртылбады. Эмне деп айтарымды билбей, ордумдан туруп баратып, студдун четине кайра көчүк бастым. Турсунай ички үйдөн бир калың конвертти алып чыгып, колу-ма берди.

Майрамбектин энесинин эки көзү чекчейип, жеңемди тиктеп турган. Ал ортодо болуп жаткан сөздү жактырбагандай, колунда кармап турган чайын же ичпей, же жерге койбой таңдана сурады:

– Кагылайын Ажаркан кудагый, бизге башка айтар сөзүң жокпу? Келгенден бери эле Турсунай, Турсунай эле дейсиң. Аныңар эмне болгон Турсунайыңар эле. Ал кыздын Майрамбек менен Махабаттын турмушуна кийлигише турган кандай жөнү бар неме.

Мен Майрамбекти карадым. Эмне үчүндүр анын өңү бузулуп, көздөрүнөн зил чачып турганын көрүп, жүрөгүм дүпөйүл тартып, бир нерседен шектенгендей бүткөн боюм жыйрыла түштү.

– Кудагый, – деди жеңем кайненеме тигиле, – баланын өзүн тууган менен анын кыял-жоругун кошо туубайт тура. Махабаттын энеси көз жумгандан кийин, кайнагам ушул азыркы кудагыйыңарга үйлөнгөн. Турсунай ээрчите келген кызы эле.

– Ээрчите келгенин эчак эле укканбыз. Кудабыз улуу кызынан мурда, кичүү кызым кетти деп баргандарга тыңгылыктуу жооп бербей узатса, эми сен анын үстүнө кат деген балакетти кошуп алыптырсың. Сөздү чоё бербей, ошол олуя кызыңар жазган каттын жөн-жайын айтчы... И, Турсунай кат алып чыгып берди атасына. Анан эмне болду?..

Ажаркан сөзүн улады:

– Мен кудаңыздын сөзүн айтып жатам. Шашпаңыз, азыр баарына түшүнөсүз.

– Ушуну энеме алып барып бериңиз, – дептир кызы.

– Катпы? Эмне деп жаздың? – кайын агам сураптыр.

– Махабат жөнүндө эле, ата!

– Махабат жөнүндө дейсиңби? – дедим дейт.

Башын ийкептир кыз.

Катты колума коомай кармап турдум. Эмне деп жазганын сурай албай дендароо болдум. Мени түшүнгөндөй, Тур-

сунай колума кармап турган катты кайра алып, костюмдун топчулугун чечип, алиги катты ортосунан бир бүктөп төш чөнтөгүмө салды.

— Энеме айтыңыз, шашпай түшүнүп толук окусун... Үйгө жеткенче эси-дартымдын баки-жогу жанымдагы катта болду, — дейт атаң.

— Үсөндү жибергенинен Бердалы экөөбүз барсак, ушулар жөнүндө айтканы чакырышыптыр. Угуп алып аябай сүйүндүк. Бул жакка кетээрде столдун тартмасында турганынан окутайын деп, чөнтөгүмө салып алдым эле. Турсунайдын катын окугандан бери энең баякы эне болбой, момун болуп калды. Мен туйлаганым менен кызым кеңдик кылып кечирип жатса, айлам барбы. Барып айтып кел, кечтим күнөөсүн. Келебиз дешсе келе беришсин деди. Атаң эртең менен жолго чыкканы жатсам, биздикине келиптир. Жалгыз кызымды малга сатпасымды күйөө балам менен кудагыйым эсине алсын деп эскертти. Өз малым өзүмө, өз оокатым өзүмө жетет. Керек болсо менден алышсын. Шарттары келсе, кыйналып-кысталышпаса келип, тели-теңтуштарын чакырып, ага-тууганга үйлөнүү салтын жасап кетишсин. Биз да камыналы, өздөрү да камынышсын. Атабаланын да сеники-меникиси болобу. Мынча болбосо болот эле, болгондон кийин тапкан-ташыганым ошол экөөнүкү, — деди атаң. Саягы, энең экөө ушунтип кеңешишсе керек. Баса, Турсунайдын каты мынакей, окучу Мыкат.

Мен катты алып, ичимден купуя окуй баштадым.

«Энеке, кандай жакшысыңбы? Ал-жайыңды атамдан уктум. Махабат жөнүндө капалуу экениңерди билдим. Эмесе, мындай:

Ал экөөбүз бир үйдө жашап, бир казандан аш ичип, бир эненин көз алдында чоңойсок да, эки башка тарбияда, эки башка мамиленин алдында өстүк. Бул сөзүмдү кандай дейсиң, энеке, же жалганбы? Мен билгенден Махабат оозу кубанып аш, ийни кубанып кийим, кулагы кубанар сөз

уккан жок эле. Менден калганды ичип, менин эскимди кийип жүрүп эс тартты. Аны үй жумушка, түгөнбөгөн көр оокатка салып, түйшүктөн көзүн ачырган жоксуң. А мени болсо оюм менен ойнутуп, барган жагыма баргызып, конгон жериме кондуруп, эрке талтаң кылдың. Анда мен сенин ошентип жүргөнүңдү акылдуулук катарында эсептеп тирмин. Ал кезде мен балалыгым менен ойлосом, сен чыныгы менен эле Махабатты өспөөчүдөй, өзгөрбөөчүдөй, бактылуу болбоочудай ойлоп жүргөн окшобойсуңбу. Чынымды айтсам мен да сага окшоп, ошондой болот экен деп жүрүптүрмүн.

Жалгыз кызымды эркин өстүрөм, эрке өстүрөм деп жүрүп багымды байлап, таалайымды тартып салганыңды, балким, али да болсо түшүнө элек чыгарсың. Чөптүн бүрүнөн башканы кийгизип, бөдөнөнүн сүтүнөн башканы ичирип чоңойтсом да кем акыл болуп калды деп, мага доомат коюп жүргөнүңдү кантип түшүнбөйүн. Айтор, далай-далай эле иштер өтүп кетти. Кайсы бирин айтып, түштөн кийин жакшы киши болуп олтурайын. Ошентсе да бир мисал келтирип кетким келет.

Анда үчүнчү класста окуп жүргөн, эне сүтү ооздон кете элек, наристе кезибиз болучу. Сенин жаман көргөнүңдөн пайдаланып, Махабатты жамандагым, сага тилдетким келе берүүчү. Ал мектептен кичине кечигип калса эле: «Кайда калды?» – деп сураарыңды билүүчүмүн. Анткени аны сенин бүтпөгөн оокатың күтүп туруучу да. «Махабат кана?» – дедиң ошол күнү да адатыңча. «Энеке! Үйгө жүрү десем болбой койду. Эркек балдар менен каналга барып сууга түшөмүн деп болбой кетип калды», – десем болобу. Ошол айтканымды эми эстесем да, төбө чачым тик турат. Мен Махабатты ойлогондо ошолорду кошо ойлойм, бардыгын эстейм. Уялам. Сен ошондо эмне кылдың эле? Чын-төгүнүнө жеткен эмессиң. Жылаңачтап алып сууга салып өлөрчө сабагансың. Турсисин чечип алып, башка-көзгө койгулагансың. Андан дагы, догдурга алып барып тазалыгыңды

текшертем деп наристелигине карабай маскаралагансың. Мен сен ошентип тилдеген сайын, урган сайын күлкүм чыгып, душманымдан өч алып жаткансып, табалап тургамын. Энесин тарткан бузуку дечү эмес белең. Бирок мен Махабаттын энеси жөнүндө ар дайым жакшы сөздү, мактоолорду угуучумун. Айылдаштары Акылкарачач дешчү. Анан дагы эки сөзүңдүн бирөө: «Сен төрүмө тууп кетпесең эле, мурдумду туурасынан кесип берейин» – болор эле. Мыкатка такыр ишенүүчү эмессиң. Ал эми мага болсо кудайдай сыйынып, курандай ишене тургансың. Мен бойго жеткен кезде да баскан-турганыма, жүрүш-турушума, башка энелерге окшоп көз салбадың. Көрсө, сенин энелик кыраакылыгың, энелик тажрыйбаң тайкы турбайбы. Келечекке карай туура багыт берүүнү билген эмес экенсиң. Сага окшоп кызын кыздай, уулун уулдай тарбиялай билбеген энелердин күнөөсүнөн оор, жер жүзүндө орчундуу кемчилик жок болсо керек деген жыйынтыкка келип, эрдимди кесе тиштейм.

Өткөндөгү ошол күндөр эсиңден чыга элек болсо керек, эне. Теңтуштарыбызды, классташтарыбызды, айтор, ким эле болбосун Махабат экөөбүздү ит өлө турган жерге вечерге чакырабы, туулган күнүн белгилейби, аны жибербей мага руксат берүүчү эмес белең. Мени ошентип жүрүп өзүң талкалап, өзүң бузуп алган турбайсыңбы. Ага шор тилеп, мага бак тилегениңди айтпасаң да билүүчүмүн. Кайда ошол бак, кайда ошол таалай!

Атам байкуш өз кызы Махабатты кандай көрсө, мени да ошондой ала-куласыз көрүүчү. Бирок сен ал кишидей кеңпейил, ак, адил боло албадың. Ырасын айтсам атасын тартып, кызы да көлдөй кенен экен. Сени атам эчен жолу кызына кылган мамилеңе чыдабай кетирем деп көгөргөндө, дагы эле кетирбей алып калган ушул эле Махабат эмес беле. Ал сенден көргөнүнүн көбүн жашырып, атасына айтуучу эмес. Сен экөөбүздү кектегенин билесиңби деги? Ошон үчүн биз да аны кектешибиз керек эмес. Анын сага жакпа-

ган бир кемчилиги бетке айткандыгы болучу. Мен азыр ошолордун бардыгын бирден талдап ойлоп олтурсам, Махабат чынчыл экен. Көрсө, ал адам турбайбы.

Чын сырымды мурда айтпасам да, сага эми айтайын, эне. Мен таякемдикине жатып, институтка экзамен бергени келген кез. Күндөрдүн биринде эки жолдошу менен Майрамбек келип калса болобу. Жигиттер машинасын анда калтырып киного барабыз деп чыгып кетишти. Көңүлүмдө күтүүсүз жерден келип калган бул жигиттер менен киного чогуу барып келгим келип турду. Бирок алардын эч кимиси мени киного чакырышкан жок. Ойдо жок жерден шашып, кийине баштадым.

— Сен кайда? — деди таякем алая карап.

— Махабатка! — Оозума ушул сөз кириптир. Бирок мен Махабатка эмес, тигил жигиттердин аркасынан барганы жаткамын. Максатым — Майрамбек менен таанышуу эле.

Көчөгө чыксам алар экинчи көчөгө жетип калыптыр. Түз эле «Ысык-Көл» кинотеатрын көздөй бурулушту... Кассада эл жокко эсе экен. Анткени билет да калбаптыр.

— Азыр эле үч жигит билет алып чыгышты го, — дедим көжөлүп.

— Алардын абонементтик китепчелери бар экен, бийкеч. — Тигилер байкап калышкан көрүнөт. Майрамбектин жанындагы жапалдаш бойлуу, сары чийкил жигит кинотеатрдын теке маңдайындагы скамейкадан туруп, менин жанымга басып келди.

— Сиздин киного келериңизди билбей калыптырбыз. Жанынан абонементтик китепчесин алып кассирге сунду. Биз киного чогуу кирип, үйгө чогуу келдик. Майрамбек үйгө кирбестен машинасын от алдыра баштады.

— Кетесиздерби? — дедим менин жанымда турган алиги мага билет алып берген жигитке.

— Эмне, бизди кетиргиңиз келбей турабы? — деди жолдошунан мурда озунуп жооп берген Майрамбек, машина-

нын терезесинен күлүмсүрөө менен. — Кааласаңыз келип-кетип сизди киного киргизип турууга кудуретибиз жетет.

— Чын эле келесизби? — дедим ага жакындай берип.

— Бирок мен жалгыз келе албасмын. Көрдүңүзбү, тигил экөөнү. Мага сөөмөлөрүн кезеп жатышат. — Каткырып күлдү.

Майрамбек экинчи жолу келгенде шаарга жакын бир колхоз менен социалисттик мелдешти текшерүүчү комиссия менен келиптир. Бул жолу ал экөөбүз, кадыресе эски тааныштардай сүйлөштүк. «Киного барып келели, андан кийин кетээрсиз» — деп суранып туруп алдым. Ыргылжың болуп туруп, макул болду. Кинотеатрдан чыгып, түз эле үйдү көздөй келаттык. Ал да унчукпайт, мен да унчукпайм. Ичим бышып кетти.

— Майрамбек, сиз кимдир бирөөнү сүйүп көрдүңүз беле? — дедим.

Жигит мени жалт карады.

— Жок, эч кимди сүйүп көрө элекмин. А өзүңүзчү?

— Мен жакындан бери бир жигитти сүйүп жүрөм. — Кыткылыктап күлүп, Майрамбекти колтуктан алдым. Бирок ал кандайдыр жыйрылгансып, колумду өзүнөн акырын бошотту.

— Колтукташкандын шартын билесизби?

— Жок.

— Кыз жигитти колтуктаса, бул менин сүйгөн жарым деген маанини берет.

Уялганымдан колдорум шалдая түштү...

Арадан күндөр өтүп жатты. Күткөнүм Майрамбек.

— Жаның болсо жакшы жигитти колундан чыгарба, — дейт тажеңем бир жагынан сүрөп.

Майрамбек келген күнү экзаменден өтпөй калып, маанайым пас, кабагым бүркөө болучу. Жигит кирери менен «чай коёюн» деген шылтоо менен тажеңем тышка чыгып кетти. Таякем да, балдар да үйдө жок болучу.

— Саламатпы Турсунай!

Мен тескери караган калыбымда учураштым.

– Сизге эмне болду? – Жаныма келип, колумдан алды.
– Урмат салам айтты. «Саламат болсун» – дедим түнөрүп.
– Тынччылыкпы? – Майрамбек жүзүмө эңиле карады. Мен ушуну эле күтүп тургансып, Майрамбекти кучактай калып, башымды көкүрөгүнө коюп ыйлап жибердим.

– Экзаменден «кулап» калдым.

– Жаман болгон экен, – чачымдан сылады. Тажеңемдин үнү чыкканда Майрамбектен оолактай бердим.

– Эми эмне кыласыз? Даярдоо курсуна кириңиз...

– Эч жакка кирбейм да, окубайм да.

– Анда күйөөгө бар, – деди тажеңем Майрамбектен эмне сөз чыгар экен дегенсип.

– Жээн кызыңызга күйөө издедегени турасызбы? – Майрамбек күлдү.

– Окууга өтпөгөндөн кийин күйөөгө барсын, – деди да, тажеңем үйдөн бир нерсе алып кайра чыкты.

– Турсунай, чабанга турмушка чыгасыңбы? Жеңең күйөөгө кетүүңүздү каалап жатыптыр. Эгер макул болсоңуз жолдоштор менен келип, машинага салабыз да кетебиз.

Менин жаман оюмда өзүн айтып жатат дептирмин.

– Чабан киши эмес бекен! – дедим күлүп.

– Келе колунду, – Майрамбек «сиз» дегенден түз эле «сен» дегенге өттү.

Экөөбүз кол алыштык. Ошол замат тажеңемди кыйкырдым.

– Та-же-ң-ее-е!

– Эмне болуп кетти кагылайын? – Кирип келди.

– Колубузду көрүп турасызбы?

– Көрүп турам. Эмнеге мелдешип жатасыңар?

– Сүйүнчү, мен чабан күйөөлүү болмок болдум. Тажеңем көргөн көзүнө ишенбегендей бизди алмак-салмак карайт.

Жигит колумду кыса кармап турган калыбында:

– Ала качканды каалайсыңбы же ата-энеңдин колунан узайсыңбы?

– Ата-энемдин колунан узайм де. Туугандан көп душман бар. Эл көзүнө көрүнүп коюш керек да.

Тажеңем албырып турду.

– Анда ата-энемдин колунан кетейин.

– Убада убада, койчуну чанбайсың да.

Майрамбектин көздөрү ойноктоп турду. Анда ал эч кандай атак-даңкы чыга элек, көп чабандын бир чабаны болучу.

– Чанбайм дедим, чанбайм. Колубузду тажеңем ажыратты.

Сүйүнгөнүмдөн жүрөгүм жарылып кетүүчүдөй түрсүл согот.

– И-и баса, Турсунай, мына бул рецепти сага таштап кетейин. Аптекада бул дары азырынча жок экен. Эки-үч күндө келип калыш керек деп айтышты. – Акчасын кошо сунду. – Мен келгенче унутпай алып койгун. – Анан тажеңеме карады. – Жээн кызыңызды ошентип күйөөгө узатмак да болдуңуз...

Тажеңем Майрамбектин колун кармады.

– Уулубуз Казакбай аскерге кеткенден кийин сени каттабайт го дечү элек. Рахмат, кагылайын.

– Ал экөөбүз, интернатта он жыл бир класста окуп, бир төшөктө жатып, бой жеттик эле... Эми минтип куда башы болуп, биздин айылга өзүңүз барганы жатасыз.

– Ал эми той качан болот? – деди тажеңем.

– Турсунай болсун деген күндү күтөбүз да жеңе...

Бул жаңылыкты силерге айтканы эртеси эле тажеңем айылга жөнөп кетти. А мен болсом күйөөгө кетмек болдум деп Махабатка барып «сүйүнчүлөдүм».

Тажеңем барганда, адегенде «чабанга бербейм» деп асман айдай түйүлүп барып, келиниңдин мактоосу боюнча макул болгонунду уккан жок белем. Күйөө баланы көрөм деп эки-үч курдай келип, кезикпей кетпедиң беле.

Ошентип, биздин үйдө үйлөнүү тоюнун камы көрүлүп жатты. Ичиңе эчтеке жатпаган сен, айылдын аяк-башына: «Кызымды колум менен күйөөгө узатканы жатам», — деп жар салып жүргөнүңдү али унута элекмин, эне.

Анан, баса, менин колумду сурап, качан кудалар келди эле. Бул дагы өз ичиңден чыккан сөз эле го.

Таякем түнкү сменге жумушка кеткен. Тажеңем сага жардам берип, айылда болучу. Мен терезенин түбүндө көчөдөн көзүмдү албай ары-бери өткөн машиналарды карап, Майрамбек келип калабы деп күтүп отургамын. Биздин дарбазаны көздөй мала «Волганын» бурулганын көрүп эшикти көздөй жүгүрдүм. Машинадан жаңы түшүп жаткан Майрамбектин бет алдына барып тура калдым.

— Турсунай, күйөө келди, — деди ал жайдары.

— Күйөө келсе кыз даяр. — Тамашасына тамаша менен жооп бердим. Чарк көпөлөк айланып, жолдошун үйгө баштап кирдим. Биздин артыбыздан келаткан экен деп ойлосом Майрамбек тышта калыптыр. Кайра жүгүрүп чыктым. Аны менен тышкы үйдөн беттеше түштүм. Ошол замат кош билегимди мойнуна артып, көзүнөн өөп алдым.

Майрамбек селт дей түштү.

— Тигил жигитти эмнеге ээрчите келдиң?

— Сага күйөө болучу чабан, Урматты тааныбай калдыңбы? — деди Майрамбек мостоюп.

Уккан кулагыма ишенбей денем калтырап чыкты.

— Мен сени өзү алат деп... — оозума ушул сөз кириптир. — Ата-энем тойго камынып жатышпады беле.

Майрамбектин көздөрү алайып, кетенчиктей баштады.

— Дениң соо кыз эмессиң го, мен сени качан алам дедим эле?

— Мен сени гана сүйөм.

— Кыз башың менен ушул сөздү кантип уялбай айтып жатасың? Эсиңе кел, Турсунай. Урмат да жаман жигит эмес. Ал сени сүйгөндө да кандай сүйөт дейсиң. Анын бир кемчилиги кыздар менен сүйлөшө албаган мококтугу. Мен

ошон үчүн чапкылап жүрсөм, а сен өзүм үчүн келип жүрөт деген турбайсыңбы. Бул сөздү экөөбүздөн башка киши укпасын. Өзүңөр сүйлөшүп, байкашып көргүлө.

– Байкап бүттүм. Жоголгула! – дедим кыйкырып.

Менин үнүмдөн берки мага күйөө болчу жигит үйдөн октой атып чыкты. Эки колум менен бетимди баскан бойдон жерге олтура калып өксөп жибердим. Майрамбектердин кетип баратканын билип турсам да, ордумдан козголбой өпкө кагып жаттым...

Тажеңем келгенде болгон окуяны төкпөй-чачпай айтып бердим. Бирок сенин жаалыңдан коркуп, ал чындыкты өзүңө ачык айта алган жок. «Майрамбекти колхоз шашылыш Фрунзеге курска жиберди. Үйлөнүү тою Майрамбек келгенден кийин өтмөк болду», – деп жалган сөз менен сенин жекеңден кутулдук. Алгач өзүң укканда: «Сасыган койчуга кызымдын этегин карматпайм», – деп сен чанган Майрамбекке жар болууга татыктуу болбой калганымды ойлосом эмгиче от жутам.

Азыр ойлосом Майрамбекке барсам да, берки жолдошуна барсам да баары бир түбөлүктүү үй-бүлө боло алмак эмес экенмин. Калп айткан менен болобу, кыздын кыздай өскөнү, кыздын кыз бойдон күйөөгө барганы сүйүүнүн да, үй-бүлөнүн да данакери болучу неме окшобойбу. Тарбиялуу кыз менен тарбиясыз кыздын ким экендигине эми түшүнүп жүрөм. Майрамбекке болгон махабат оту жүрөгүмдөн али өчө элек. Ал сымбатына жараша, акылдуу жигит болучу. Мен аны узак аралашып билбесем да, сүйүп калган турбаймынбы. Майрамбек деген атты азыр эстесем да уктап жатсам умачтай көзүм ачылат. Деги кайсы арманды айтайын. Кыскасы, сенин кызың эркеликке жеңдирип, «өзүн өзү билип, өтүгүн төргө илип» жүрүп, гүлгүн кезинде күмүрөн болгон тура.

Сен мага эмгиче түшүнбөй, дагы эле болсо Майрамбекке барат деп түңүлбөй жүргөнүңдү атам келгенден кийин билдим.

Мен турмушка эми гана түшүнүп, өткөнгө эми өкүнүп жүргөн кезим. Бул жерде Махабаттын көзү жок. Ойлоп-ойлоп олтурсам ал кызга энелүү-бала — сен экөөбүз карыздар да, күнөөлүү да экенбиз го, энеке?!

Махабат кызың Майрамбекке турмушка чыгууну менимче атайлап эле, сага же мага карата кастык менен жасаган жок. Ал Майрамбекке жар болууга татыктуу кыз. Эгер кызың биздин жашыруун сырыбызды билип туруп, ушул ишке барса жөнү бир башка эле. Бирок ага кимибиз чындыкты айттык?!

Өгүнү Махабат Фрунзеге келгенде меймандар үйүнө чакырып, мага кат жазып кетиптир. Ал күнү бошобой, эртеси издеп чыктым. Кеч кирип калган эле. «Кыргызстан» мейманканасын көздөй тротуар менен ылдамдай басып баратсам алдымдан кыз-жигиттин сөөлөттөнө басып бараткандарын көрүп, аягым өзүнөн өзү солгундай түштү. Экөө тең жаңы ачылган кызгалдакка окшоп биринен-бири өтүп шыңкыйышат. Жаштык илептери адамды жүрөккө урат. «Атаңдын кө-р-ү-ү, — дедим ичимден тынып, — мен эмне үчүн, сүйүүнүн кадырын башкаларга окшоп баалай албадым. Эмне үчүн, сүйгөнүм менен ушуларга окшоп жанаша басып сөөлөттөнө албадым. Башкалардан эмнем кем эле? Же кыз балага тиешелүү артыкчылыктар менде жокпу? Тигил экөөнө карегимди кадай берем. Ышкындай солкулдап турган кездери экен дейм. Бет алдынан өндөрүн көргүм келет. Ылдамдай басып алардан өтүп кетмекчи болдум. Экөөнө улам жакындап жетээр-жетпес бараттым. Капысынан кулагыма кыздын үнү Махабаттыкына окшоп кетти. Сүйлөшкөн сөздөрү кулагыма чалдыкты. Өздөрү катышып жаткан республикалык жаштардын слету жөнүндө сөз болуп бара жаткансыйт. Кубанычтан жүрөгүм алеп-желеп боло баштады. Ал чачын мурункусундай эле бир өрүп туруп артына бош таштап коюптур. Жанындагы жигитин көрүүгө мурдагыдан көбүрөөк дилгирлигим артып баратты. Мен алар менен катарлаша түштүм. Шы-

пылдай басып экөөнөн саал-паал узай түшүп кылчайдым. Дене боюм дүркүрөп, көздөрүм тумандай түштү. Кулагым дүңгүрөп, мээмдин ичине жел толуп кеткенсип шуулдап, чекем кысылып баратты. Махабаттын жанындагы жигит Майрамбек экенин дароо тааныдым. Буттарымдан жан кетип, тушаган тооктой болуп калдым. Алар мени байкабай калышты. Тротуардан кандай учуп чыкканымды билбейм, машинанын сигналынан селт эттим. Желдей учкан «Чайка» этегимди шуу коюп сылап өттү. Аңгыча кимдир бирөөнүн күчтүү колу далымдан чапчып ыргыткандай болду. Карасам жолдун жээгине чыга түшкөн экенмин. Машинанын алдында кала жаздаганымды эсимди жыйганда гана билдим...

Мен экөөнү ошондо көргөм. Махабат Майрамбекке турмушка чыгып кетээр бекен деп ойлогом. Бир-эки күнү санаадан кайра баштан нес болуп жүрдүм. Махабатты көргөндө да сыр билгизген эмесмин. Аны кетээрде да узаткан жокмун. Майрамбекти экинчи көрүүнү каалабадым...

Эл сени да, мени да, Махабатты да билет. Баарыбызга түшүнөт. Өгөйлүгүнөн дагы ич тарлык кылып жатат деген сөз болбосун. Сүйүү деген балакет тоодой тоскоолдук болсо да жүрөгү менен бузуп өтөт окшобойбу. Атамды капа кылбагын. Өзү да санааркап, өңү өчүп болуп калыптыр. Менин күнөөмдү күнөө дебей кечирген сен, Махабатты да кечиришиң керек. Же мен Майрамбекке барып, кайра ажырашып келдим беле? Келебиз дешсе келишсин, күтүп ал. Чакырса барып сыйын көргүлө. Бир кезде бир иш болуп кетти эле деп сап кармай берген жарабас. Махабатка акыркы жолу өз энесиндей болуп берүүгө аракет кылып көргүн. Атамдын Асан, Үсөн менен Махабаттан башка эмнеси бар, чынында. Баланын баркын өз балдарыңды ойлосоң деле биле тургансың.

Ошол эне. Өз ал-жайым болсо жаман эмес, иштеген болуп жүрөм. Коллективдин арасында аздыр-көптүр кадырым бар. Партиянын мүчөлүгүнө кандидаттыкка өтүүгө

даярданып жатам. Бирге иштеген жолдоштор рекоменда-
ция беришти. Анан дагы ушул бешинчи күнү радиодон өз
ишим, өз жолдошторум, өз фабрикам жөнүндө чыгып
сүйлөймүн. Уксаң болот. Ой, энекебайым, чапкан сайын
көз чыкмак беле. Бөксөнүн толуусу да болор.

Өткөндөгү эркеликтер да, кемчиликтер да азыр мага
сабак. Өз күнөөмдү иштеген жеримде адамкерчилигим ме-
нен, ак эмгегим менен жуусам экен деген гана жалгыз ара-
кетим калды. Өгүнү бир жазган катыңда: «Кайдакы бир
Майрамбек деген өтү жарылган немени күтпөй, ылайык-
туу неме болсо жалгыз жүрбөй, турмуш күтүп алсаң жак-
шы болор эле», — дептирсиң. Азырынча күйөө жөнүндө
капарыма да, оюма да келе элек. Мен теңдүү кыздар эр
дегендин эмне экендигин билбей, даң салып бир жагынан
иштеп, бир жагынан окуп жүрүшөт. Мен дагы ошол кыз-
дарга окшоп билимдүү-илимдүү болууну каалайм. Эл ал-
дында жүзүм жарык болсо экен дейм. Мен өңдөнүп түз
жолдон адашкандар бул чөйрөдө көрүнбөйт. Жашы да,
карысы да турмушка акылдуулук менен алыстан кыраакы
карашат экен.

Мен атамдан Махабаттын жайын алгач укканда Май-
рамбек менен Махабаттан, атамдан, эл-журттан уялганым-
дан бузулуп барып оңолдум. Сенин эми ал жерде кылар
ишиң жоктой, сен ал үйдө ашык киши сыяктуу болуп
көрүндүң. Бул жакка түн түнөтпөй көчүрүп алууну ойлоп,
кыялымда бузулуп турдум. Бирок ал оюм да акылсыздык
болуп чыкты. Кайра баштан ойлонууга туура келди. Мени
сүйбөй койгон жигитке Махабат чыкты деп ошентемби?
Асан, Үсөн бар эмеспи. Алар да атасынан ажырап
тирүүлөй жетим өсөбү. Эки бала эр жеткенде эмне дешет
экөөбүздү. Жазыксыз наристелердин уясын бузуу шаар
бузган менен бирдей эмеспи. Атама да боорум ооруду. Ал
киши мени да балам деп бакпады беле. Балам экен дебесе
ат арытып атайылап келеби. Бузулганды түзөйт, сынган-

ды бүтөйт деп ойлodu го. Мага келбей койсо, айтпай койсо чаап алат белем.

Баякы өзүң көргөн, өзүң мактап кеткен кошуна аялга өзүм жөнүндө бардыгын айткам. Экөөбүз чогуу бир цехте иштейбиз дебедим беле. «Жакшынын шарапаты, жамандын кесепети» дегендей, көптү көрүп, көптү билген турмуштук жактан чоң тажрыйбасы бар эстүү киши экен. Жашы улуу болсо да, жаныбыз курбу теңтуштай болуп калды. Ыйлап жатсам сооротту, уктап жатсам ойготту дегендей, мага эмнелерди гана айтып, эмнелерди гана үйрөтпөдү дейсиң. Сенден укпаган акылман, энелик кепкеңешти мен ошондон уктум. Бул жолу да Екатерина Башковская менен сырдашууга, андан кеңеш угууга туура келди. Бул катты андан келгенден кийин жазып олтурам. Ал аял сенден да, менден да Махабатты кечирүүбүздү өтүнөт. Сүйүү адамды андан да чоң күнөөлүү ишке кириптер кыла тургандыгын айтат. Сүйүүнү маскаралоого, аны күнөөлүү деп соттоого эч кимдин акысы жок, — дейт Екатерина Башковская. Чындыгында эле Махабаттын эненин сүтүндөй ууз сүйүүсүнө уу болуп төгүлүшүбүз адамкерчиликке сыйбай турган иш экен. Ал эч кимдин турмушун бузуп, бирөөгө кыянаттык кылып жаткан жери жок да.

Коңшумдун айткан акылы, берген кеңеши өз оюма шайкеш келгенине аябай кубандым. Буга сен да кубанарсың. Эмесе, балдарың бактылуу болсун, энеке.

Кош. Кат жазган Турсунай».

Катты окуп бүттүм. Көз жашым төгүлүп, жүрөгүмдөн бороон чыгып жаткансып, бир күчтүү куюн көөдөнүмдө удургуйт. Ал менден алда канча акылдуу болгон экен деп ойлодум. Эмгек, коллектив, турмуш, айлана-чөйрө аны кайрадан төрөп, кайрадан тарбиялап чыкканын билдим. Турсунайдын Майрамбекти сүйгөнүн окуп, нес болдум. Мен эми атамдан да, энемден да, элден да уялбастан, жалгыз

Турсунайдан уялып, Турсунайды аяп турдум. Экөөбүз кандай шартта кезигишээр экенбиз деп, кантеримди билбей өзүмдү жоготуп, убайымга чөгүп бараттым...

Колумдан бошоп жерге түшкөн катка Майрамбек колун узатып келатты...

М А З М У Н У

Астра гүлү	5
Жапайы розалар	121

Адабий-көркөм басылма

Зуура Сооронбаева

Чыгармаларынын жети томдук жыйнагы

Экинчи том

Астра гүлү, Жапайы розалар

Повесттер

Редактору **Жумадин Кадыров**

Корректору **Фатима Абдалова**

Компьютердик калыптоочу **Табылды Жанызаков**

Форматы 60x84¹/₁₆. Көлөмү 16,5 б.т.

Заказ № 3. Нускасы 1000 даана.

Бишкек шаары, «Улуу тоолор» басмасы,

Ю. Абдрахманов көчөсү 170 а. Тел.: 62-02-13

2006005

Зуура Сооронбаева